

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

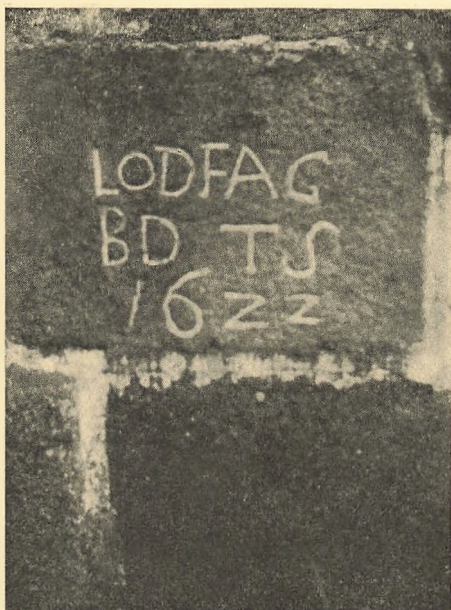
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

I. KARSTOFT

FRA DET NEDLAGTE
GAMLE S. OMME-HOVEN
PASTORAT

KONRAD JØRGENSENS BOGTRYKKERI . KOLDING

FRA DET NEDLAGTE
GAMLE S. OMME-HOVEN
PASTORAT

FRA DET NEDLAGTE
GAMLE S. OMME-HOVEN
PASTORAT

ET LOKALHISTORISK BIDRAG

AF

I. KARSTOFT

PENS. SOGNEPRÆST

KOLDING

KONRAD JØRGENSENS BOGTRYKKERI

1948

I.

GL. SOGNEBESKRIVELSER

SOGNEBESKRIVELSER

I Begyndelsen af indeværende Aarhundrede, under J. C. Christensens Ministerium, fik Hoven Sogn sin egen Præstebolig og blev et selvstændigt Præstekald med et nyt Kirkedistrikt, Ilderhede, som Anneks (1907—08). Indtil da havde Hoven gennem Aarhundreder været Anneks til S. Omme og de to Sogne været fælles om Præst og udgjort eet Pastorat, til Trods for at de laa hvert i sit Amt og hvert i sit Herred og sit Provsti, om end begge i Ribe Stift. Men Fællesskabet om Præst medførte Fællesskab ogsaa paa anden Maade, saa de to Sogne kom til gennem lange Tider at følges ad og holde Trit med hinanden i Udvikling baade aandelig og materiel. Folkeoplysning, Folkemaal og Skikke udviklede sig paa samme Linje og i samme Tempo begge Steder. Det var samme Præst, der var Sognenes »vor Faer« og forestod Ledelsen ikke blot af Kirkevæsenet, men ogsaa af Skolevæsenet og Socialvæsenet. Det var ham, det kgl. Kancelli henvendte sig til om Indberetninger og Betænkninger fra Sognene; han var baade Sogneraad og Sekretær for begge Sogne — rundt regnet fra Harald Blaataand til Frederik den Syvende. Og det var ikke blot Præsten, der saaledes holdt Sognene i Trit med hinanden, men

det var ogsaa fra Reformationen at regne, Præstekonen. Hende blev det overdraget at holde de fleste Børn over Daaben; hun var i Regelen den eneste, der havde reglementeret Kristentøj med Hue og Tilbehør, og saa højnede det jo altid Festen at have Præstens Kone til at bære Barnet. Dermed fulgte da ogsaa, at Præstefolkene blev bedt med til Barselgildet, hvad der vel kunde bidrage sit til at fremme den hjemlige Kultur. Især de ældste Kirkebøger viser, at Skikken med Præstekonen som Gudmor var almindelig dengang, i hvert Fald naar det gjaldt Familiens førsteføde.

En anden Ting, som ligeledes kunde have Betydning for Kulturfællesskab mellem Sognene, var, at de unge Piger, inden de skulde giftes, helst skulde tjene en Tid i Præstegaarden for at lære Husvæsen under Præstefruens Vejledning. Dette ses ogsaa af de gamle Kirkebøger, hvor der hyppig ved Brudens Navn staar bemærket »tjener i Præstegaarden«. Saaledes har Præstekonen kunnet øve Indflydelse paa Husskikkene i begge Sogne og medvirke til, at de kom til at ligne hinanden. Der findes ogsaa en Del Eksempler paa, at unge fra begge Sogne har knyttet Forbindelse med hinanden, som har ført til Ægteskab. I Aarene 1710 og 1720 blev to unge fra Ørbæk, Broder og Søster, gift til Omvraa og bosat der, medens omvendt en Ungkarl fra Omvraa blev gift med en Pige i Ørbæk og bosat der. Naturligvis har det ogsaa haft Betydning for Forbindelsen mellem de to Sognes Befolkning, at deres Konfirmander stadig har mødtes i Præstegaarden til Forberedelse hos Præsten og er bleven konfirmeret samtidig i samme Kirke skiftevis i Omme og i Höven. Forfatteren af denne Beretning er selv en gammel S. Ommekonfirmand, der er bleven konfir-

meret i Hoven Kirke, og for en Fuldstændigheds Skyld kan det tilføjes, at jeg ogsaa er ægteviet sammesteds. Jeg har saaledes været med til at pleje den gamle historiske Forbindelse mellem S. Omme og Hoven, idet min Hustru er en Datter af Lærer og senere Højskoleforstander K. Kristensen, Hoven Kvindehøjskole, og en Møllerdatterdatter fra Hoven Mølle.

SOGNENES OPRINDELSE, DERES NAVNE m. m.

De fleste Sogne i Danmark har endnu de samme Grænser, som de har haft fra Arilds Tid. Det har Hoven ogsaa, men ikke S. Omme. 2 nye Kirker, som blev bygget i S. Omme Østersogn 1877, har givet Anledning til, at de to Kirkedistrikter i Tidens Løb er bleven ophøjet til 2 Kirkesogne med fælles Sognepræst og Præstegaard, hvilket endvidere har udviklet sig til, at de to ny Kirkesogne i kommunal Henseende er bleven udskilt fra det gamle S. Omme Sogn og oprettet til en selvstændig Kommune, kaldet efter Kirkerne Blaahøj og Filskov. Denne Udvikling kan tjene til at belyse de gamle Kirkesognes historiske Udvikling, som ligger i det dunkle. Den rimeligste Forklaring af Ordet Sogn (ældre Dansk: Sogen) er, at det er enstydigt med Ordet Søgen (jvf. Søgning) og fortæller om noget, som der søges hen til i et eller andet Øjemed. Nu fortæller Navnet Hoven om et Sted, som der er bleven søgt hen til i religiøst Øjemed, førend Kristendommen kom til Landet; et saadant Sted kaldtes Hov og var et religiøst Offersted (Gudehov), som Beboerne fra en vis Omkreds søgte til for Gudsdyrkelses Skyld, og denne Omkreds eller Omegn er bleven kaldt Offerstedets Sogn. Paa den Maade var Landet eller Landsdelene paa et tidligt Tidspunkt blevet inddelt i Sogne, og denne Inddeling har Kristendommen siden overtaget

og gjort Sognene til Kirkesogne, som i Tidens Løb har faaet Betydning ikke blot for kirkelig, men ogsaa for verdslig Administration. — Navnet S. Omme er ikke som Hoven af religiøs Oprindelse, det er nærmest geografisk bestemt. Det foranstillede Tillægsord har naturligtvis Hensyn til et Nørre Omme, som ogsaa godt nok forefindes i Jylland. Selve Omme forklares som O lig Aa; m lig um, der er en hyppig Endelse paa Bynavne og betyder enten *ved* (et Forholdsord) eller Hjem. En Aa kaldes paa Jydske en O, og Sognets Navn udtales af Beboerne Omm; det er udlagt Aahjem eller Bostedet *ved Aaen*. Aaen har altsaa givet Sognet Navn, og til Gengæld har Sognet siden givet Aaen Navn, idet Aaens geografiske Navn fra Udspring til Udløb er Omme Aa. Iøvrigt har Sognavnene Omme og Hoven været skrevet forskelligt til forskellige Tider. Omme har været skrevet Oom, Olm (1579) og allerede 1614 Omme. Hoven har været skrevet Hun (1579), Hoen, Hougen og synes nu at være kommen til Ro i Hoven. —

LANDEVEJE OG VANDLØB

De større Landeveje igennem S. Omme og Hoven følger endnu hovedsagelig de gamle Spor fra Middelalderen, da Vejene strakte sig mangesporede ved Siden af hinanden over de lettest fremkommelige Steder uden Sidegrøfter gennem Landet. Naar Præsten skulde køre til Annekset, benyttede han som »Præstevej« »Den rette Landevej« fra Vejle til Ringkøbing. Det var i Vestereggen en udpræget mangesporet Hedevej, som paa Jyllands Højderyg krydsede den ældgamle Viborg Landevej, der havde endnu flere Hjulspor gennem de store Heder. Vejvæsenets Udvikling har taget lang Tid. Den begyndte med, at man gravede to parallelle

Vejgrøfter i passende Afstand fra hinanden langs en Del af de gamle Spor og kastede Grøftesandet ind over disse, saaledes at der fremkom, hvad man kaldte »en indkastet Vej«^{*)}. — Paa dette Udviklingstrin befandt Vejene i S. Omme og Hoven sig endnu omkring 1850, ogsaa »den rette Landevej«. Foruden denne var der en indkastet Vej fra Omme Kro til Grindsted, en anden fra Kirkeby over Svollebjerg til Skarrild med en Sidevej fra Svollebjerg til S. Felding. En tredje Vej gik fra Mødbjerg østen om den store Banke mellem denne og Omme Aa gennem Omvraa nordre Mark til Skærlund og Brande. Denne Vej blev dog ved Indkastningen forladt paa sit første Stykke fra Mødbjerg, idet der blev anlagt et nyt Vejstykke vest og norden om Banken; men de gamle dybe Vejspor i Lyngheden øst for Banken laa i mange Aar efter og fortalte om Spor af svundne Tider. I Hoven fandtes der foruden »den rette Landevej« gennem Sognet to andre indkastede Veje, nemlig en Vej til Ølgod fra Hoven Mølle, der tillige var Kro og Købmandsgaard; og en Vej til Borris med Udgangspunkt fra »den rette Landevej« ved Ørbæk. De mindre Veje mellem Byerne indensogns var smalle eensporede Veje, ofte med farlig dybe »Hælder« (Huller). Vejene førtes saa vidt mulig uden om Strømmene, der forhen var baade talrigere og vandrigere end nu. Var der ingen Vej uden om, blev der enten lavet et Vadested med stenet Bund til Gennemkørsel, eller der blev lavet en Overkørsel af runde Træstammer dækket med svære Lyngtørv. Indtil hen imod 1800 var alle Broer i S. Omme—Hoven »Lyngbro'r« af den Slags; man forstaar, at de i Flodtider kunde være farlige at passere over. Hvor Vejene gik gennem Mose-

*) En Vej med kun een Sidegrøft kaldtes en Waas', en Vase.

drag eller side Steder, fik de en »Stenkiste« under sig til Afledning af Vandet. En saadan Stenkiste var lavet af store brede Kampesten, som en snæver lavloftet Jættetstue, saa rummelig, at en Konfirmand lige kunde krybe igennem den. Ved Stenkister var der ogsaa noget farligt for Færdselen, idet de var temmelig korte til Vejens Bredde, saa der blev en uhyggelig Faldgrube paa hver Side af den smalle Overkørsel, hvad der har faaet sit Udtryk i den folkelige Overlevering om, at der ved Stenkister gik Spøgeri af en gammel hovedløs »Helmis«.

Adskillige Smaavandløb er tørret bort i Tidens Løb, og Udtørringen vil tage endnu stærkere Fart efter Mosekulturens Udvikling og Vandstandssænkningen i Engene; men i det store og hele er Aa- og Bækløbene de samme, som har været i Sognene de sidste 300 Aar. Omme Aa er i de gamle Beretninger altid bleven omtalt som den store Aa, og den har nu som før sit Udspring i Nærheden af Højderyggen ligesom Gudena. Den begynder i Omegnen af Tøsby (Tøtseby), hvor Vejle-Ringkøbing Landevej første Gang passerer den (anden Gang ved Mødbjerg og tredje Gang ved Ørbæk). Den har i længst forsvunden Tid haft Tilløb fra nogle Moser nord for Omvraa, bl. a. Tyges Mose. Der findes endnu nord for Bjerreagre en Højmose med tre mindre Søer, der ligger i Rad fra Vest til Øst og findes paa det gamle Bykort betegnet henholdsvis med Navnene: Ny Sø, Gammel Sø og Svot Sø; de hidrører sikkert fra gamle Tørvegrave. I øvrigt findes der i en Mose længere mod Nord ogsaa en mindre Sø, Pøtmosedam, ved hvilken en Bæk, kaldet Engebæk, begynder sit Løb vest paa gennem nogle Enge under Bøvl Mark og videre til Sønder Felding, hvor den løber ud i Skærn Aa. Ved Omvraa har Bækken fra Byen Hallundbæk

endnu sit gamle Udløb i Omme Aa. Her laa i fordums Tid i Trekanten mellem Bækken og Aaen Gaarden Omvraa, der var en saakaldt Enestedgaard, hvis vældige Udmarker strakte sig til Skarrild og Brande Sogneskel mod Nord, og til Grindsted Sogneskel mod Syd, over en Mil i Luftlinie. Grænsen mellem S. Omme og Grindsted Sogne har fra Hedenold været bestemt ved et Bækløb, som for den Sags Skyld godt kunde have heddet Skelbækken, men hedder Simmelsbæk, vel fordi den kommer fra Simmelsmose mellem Stilbjerg og Simmelsbjerg; den har et temmelig lige Løb i Nordvest, indtil den løber ud i Hoven Mølle-dam. Ved Simmelsbæk havde baade Omvraa Gaard og Grindsted Præstegaard nogle Enge, som der i 1710 opstod Strid om. Beboerne i Omvraa (Gaarden var beboet af flere Familier) »bemægtigede sig« — hedder det i Beretningen — de omstridte Enge og beholdt dem indtil 1730. Da lod den energiske Præst Claus Michelsen Haagen Sagen indanke for en Voldgiftsret, som tilkendte Grindsted Præsteembede Engene. Det vides dog, at Omvraaboerne ved Jordudskiftningen 1790 endnu havde Enge ved Simmelsbæk, saa Striden maa vel have drejet sig om et mindre Stykke Eng og formentlig være foranlediget ved, at Bækken til Tider ændrede Løb hist og her, hvad der jo let kunde ske; Grænsen var unægtelig flydende!

Om »den store Aa« igennem S. Omme er der endnu kun at bemærke, at den tidligere har haft et mindre Vandtilløb fra nogle Kærenge under Omvraa og Lillebrande midtvejs mellem Landvejen og Simmelsbæk og med Udløb i Aaen ved Østerby. Det var til sidst kun en Vinterbæk, der løb tør om Sommeren, den bar det smukke Navn Birkebæk. Endelig havde Aaen ogsaa et Tilløb fra Bøvl Kær gennem »æ Sig« ned østen om

Kirken; dette Vandløb var saa stort i 1620, at det i et gammelt Kirkeregnskab kaldes »Kirkens Aa«. Her er efter Sagnet paa et Sted neden for Kirkegaarden den sidste Genganger manet ned, som der senere skal berettes om. —

I en ældre Beskrivelse (1768) af Hoven Sogn findes nævnet 3 Aaer. Først den samme Aa, som løber gennem Omme Sogn, og som er »farlig passabel over nogle Lyngbroer ved 2 smaae Byer Ørbæk og Dyrvig. Den samme Aae løber lige Vester til Lundenæs, hvor den gjør Eet med den store Aae lidt oven for Schiernbroe«. Dernæst Paabøl Aa, som kommer fra Lindbjerg Mark i Ølgod Sogn og løber igennem Paabøl til Hoven Mølleddam, hvor den forener sig med Simmelsbæk, der før sit Udløb i Dammen har optaget en mindre Bæk fra Nollund i Grindsted Sogn. Fra Mølleddammen fortsætter Aaen til Sønder Grene, hvor den forener sig med Omme Aa. En tredje Aa, der ogsaa kommer fra Ølgod Sogn, løber forbi Byerne Grimlund, Barslund og Okslund i Hoven Sogn og derfra videre til Oddum*) og den store Aa ved Skærn Bro. Ogsaa om disse Aaer hedder det i foran nævnte Beskrivelse, at der »ved Stæderne er smaa Lyngbroer over dem, som med megen Livsfare passerer«. Der er ogsaa i Hoven forsvundet et Tilløb til Omme Aa, nemlig en Bæk ved Ørbæk, som afledede Vandet fra Kær og Moser i Ørbæks Udmarker langt mod Nord. Bækken var der endnu i 1760, og da fortaltes det, at den i fordums Tid skulde have været rig paa Fisk, som bestod af »Ørret og Ørretblicher, af hvilke sidste der meget sjælden gives nogle faa«.

*) Det beror paa en Misforstaaelse, naar Postvæsenet har valgt at skrive Aa-dum i Stedet for Oddum. Navnet er paa Jydsk Oy-um, Oy lig Odde og har ikke noget med Aa at gøre. Oddum betyder Stedet paa eller ved Odden. —

Hvad Kanaler angaar, da hører disse jo en nyere Tid til. De havde deres første og bedste Tid sammen med Hedeplantagerne under »Det danske Hedeselskab« i den sidste Menneskealder af forrige Aarhundrede. Med Hensyn til Hedeplantning var Hoven foran S. Omme, idet den senere Forstander for Hoven Højskole K. Kristensen allerede som ung Lærer straks efter sin Ansættelse ved Hoven Kirkeskole (1865) anlagde en Planteskole og tilplantede et Stykke Hede mellem Paabøl Enge og Tirsbjerg. Men med Engvandingsskanaler var S. Omme foran. Bortset fra nogle enkelte store knirkende Vandhjul, der blev holdt i Gang af Strømmen i Aaen og med smaa Skovle løftede lidt Vand op i en Trærende, som, hvilende paa nogle høje Træben i Aaen, ledede Vandet ind paa de nærmeste Engbrinker, bortset fra disse primitive Forsøg paa Engvanding fik Engene før 1850 ingen Overrissling undtagen i Flodtider ved Oversvømmelse. Men omkring nævnte Aarstal lod et Par Gaardmænd i Omvraa grave en lille Vandingskanal fra Bækken ved Hallundbæk langs Højdedraget oven for Bækken ned til de samme Mænds Gaarde. Den ene af Mændene gik dog ikke med til Foretagendet uden store Betænkeligheder og Tvivl. Man havde dog aldrig hørt, at Vandet kunde løbe opad, sagde han, og det maatte Vandet jo skulle her, naar det kom til at overrisle hans tørre »Bjerreagre«. Han mødte da ogsaa oppe ved Kanalen spændt paa at se Resultatet den Dag, da Vandet skulde komme, og da det vidunderlige skete, luntede han hjemad i Smaatrav, idet han brummede: »Nu haar a siet de' mej, nu haar a siet d' mej!« — En halv Snes Aar senere blev der af Mænd i Omvraa oplagt en større Kanal fra Aaen i Østerengene og ført ned gennem Engene mod Vest under Omvraas Lund,

hvor Aaen bugtede sig i rytmiske Sving efter Lundskræntens Bastioner. Endelig blev der i 1870 under Hedeselskabets Ledelse ved Omvraa optaget en endnu større Kanal fra Aaen og ført ned igennem Vestersog-
net til Jullingsholms Mølle, hvor Mølleren forlangte, at den skulde ende for ikke at berøve Møllen fornøden Vandkraft. Kanalen mødte paa sin Vej en slem Hin-
dring ved »Kirkesigen« fra Bøvl; her maatte den for at komme over Svælget føres i en lang Bue i Retning af Bøvl til et Sted, hvor den kunde slippe over i en Trækasse paa en anlagt Jordvold uden alt for stor Bekostning. Senere er Kanalbuen rykket endnu længere mod Nord og Trækassen erstattet med Cement.

Ved Kanalens Optagelse fandtes der paa Optagelses-
stedet i Omvraa Enge en gammel saakaldt »Styvning«, som blev omlavet til et rigtigt Stemmeværk. Styvningen var bekostet sat af 2 Gaardmænd, som boede hver paa sin Side af Aadalen og brugte Styvningen til at fange Fisk ved, navnlig Aal. Denne Rettighed maatte de afstaa mod en lille Godtgørelse, da Styvningen blev omdannet. Optagelsen af Kanalen skete ved Aaens Nordside; men Vandets Opstemning gav Anledning til, at der ogsaa blev optaget en Kanal ved Aaens Sydside, den blev ganske vist mindre og gik ikke saa langt.

De ny Kanaler medvirkede til, at Aaen blev mindre vandrig og mindre anselig. Men saa længe den har sine Bugtninger i Behold, vil den altid gøre sig bemærket ved sine Sølvbaand og Sølvblink i Landskabet. For Resten er der i Tidens Løb som Følge af Ejendomsandel sket Regulering af Aaen nogle Steder i Omvraa Enge, saaledes o. 1855 ved Nyborg og ved den nedlagte Omvraagaards gamle Gaardsted, hvor Aaen har mistet nogle af sine flotteste Sving.

Ogsaa i Hoven er der i en senere Tid optaget Ka-

naler fra Sognets Aaer til Overrisling af Mark- og Engarealer. Men svarende til det mindre Sogn er Kanalerne der mindre end i S. Omme. Den betydeligste Kanal i Hoven er optaget fra Omme Aa i Aaens Sydside et godt Stykke øst for Ørbæk; den naar dog ikke længere end til N. Grene.

Festpladsen paa Tirsbjerg.

»BJERGE«

S. Omme og Hoven har gennem Tiderne haft hver sit højeste Bjerg, henholdsvis Svollebjerg og Tirsbjerg, som begge har kunnet ses »nogle Mils Vej borte«. De har uden Tvivl været skovklædte. Efter Sagnet skal det ældste Egetømmer i S. Omme Kirke være skovet paa Svollebjerg; her er dog ingen Skovrester tilbage. Derimod findes der paa den østlige Skraaning af Tirsbjerg en lille Egelund, i hvilken der tidligere i en Aarrække blev holdt en Sct. Hans Fest, som samlede Del-

tagere fra de omliggende Sogne. En lignende aarlig Folkefest blev efter 1864 holdt i Omvraas Lund, sat i Gang af Sognepræsten Rambusch. Denne Fest blev henlagt til Isteddagen den 25. Juli, og det var aabenbart Præstens Tanke, at Festen skulde blive en Tradition. Kun nogle faa Gange blev Festen holdt, saa tog Præsten sig for paa en efterfølgende Søndag at prædike om Svir og Utugt saaledes, at Forsamlingen opfattede det som en Revselse for Festens Forløb. Fra den Dag af skulde Gaardmanden, som ejede den største Del af Lunden, ikke have mere af at stille denne til Raadighed for Præstens Forsøg med Folkefester.

Efter denne lille Parentes om tidligere Skovfester i S. Omme og Hoven trækker vi os tilbage til Bjergene. Baade Tirsbjerg og Svollebjerg har efter Navnene at dømme været religiøse Kultussteder før Kristendommens Indførelse. Tirsbjerg har været Kultussted for Asaguden Tyr, og Svollebjerg har været benyttet til Soldyrkelse. Tirsbjerg bærer en lille Høj, som bliver kaldt »Tirsbjerg Knap«. Svollebjerg bærer 4 Høje. I øvrigt er der ikke mange Kæmpehøje i Omme og Hoven. Paa Mødbjerg Banke er der en Høj, som for et Par Menneskealdre siden bar en trebenet Bavn, der fremkaldte hos de vejfarende Tanken om Ufredstider i gamle Dage, »naar Bavnen lyste og Budstikken løb fra Grande til nærmeste Grande«. I Lundager ved Omvraa findes et Par Kæmpehøje, en større og en mindre nær ved hinanden. Den Høj, som Blaahøj Kirke er bygget paa, var en lille Sandhøj i Skellet mellem Omvraa og Hallundbæk Mark; den har antagelig faaet sit Navn af, at den har baaret rigeligt med Blaabær. Der findes ogsaa en Skelhøj, ovenikøbet med en gammel Skelsten, paa det nordvestlige Hjørne af Omvraa Mark, den kaldes Barslund Knap (ogsaa:

Baaslund Knap) og er Skelmærke for 3 Byer (deres Udmarker), nemlig Karstoft, Omvraa og Bøvl; 4 Søgne, nemlig Skarrild, Brande, Blaahøj og det nuværende S. Omme, samt 2 Amter: Ringkøbing og Vejle.

BYERNE

Om Byernes Navne og Gaardenes eller Boelernes Antal foreligger der Oplysninger fra 1638 og senere med Tidsmellemlum ind til Nutiden. Her skal meddeles Oplysninger fra nævnte Aarstal samt fra 1766—68 og fra 1855—65.

F r a 1 6 3 8.

Lægen og Oldforskeren Ole Worm fik i 1638 tilsendt fra Danmarks Præster, særlig paa Landet, efter Anmodning Beretninger om Byer og Landskaber m. m. i deres Søgne. Fra Præsten for S. Omme og Hoven, Jens Nielsen, blev da indsendt følgende Beretning:

»*Omme sogen*« er den vesterske sogen udi Nørvongsherret oc ligger udi en bar og slett hiede egen. Mit igiennem forskrefne sogen løber en stor aae, som skiller Nørvong herrit oc Tørrild herrit fra hinanden. Oc samme aae løber ud under Skiene bro udi Weststrand, hos huilken aae de fleste gaarder oc byer ligger efter hinanden, dog der er langt emellem dennem. Oc findes siuff smaa byer udi Omme sogen, som er 1) Hallundbek, 2) Filschou, huilcke forskrefne tho byer haffuer en stor miil til deres sogenkircke, 3) Lill Brande, 4) Østerbye, 5) Omme, 6) Schousende, 7) Bouffel. Udi forskrefne Omme sogen er en herregaard, nemlig Jullingsholm. Der til met trey en sted gaarder, som er Møberg, Omvraae, Baggisgaard. Udi Omme sogn findes en høy berg, som kaldis Souleberg,

som kand sees nogle miile vegs borte.« Af denne Beretning ses, at Navnet Kirkeby er yngre, det hed oprindelig Omme; endvidere at Bostederne: Hjortlund, Hvelplund, Stakrog og Simmelshus er kommen til senere, efter 1638, eller ogsaa kan de være oversete som for ubetydelige til at blive nævnet.

»*Houne sogen* ligger udi en bar slett hiede egen oc er den østerste udi Nør herret oc er annex til Omme, som er den vesterste sogen udi Nørvongs herret. Udi Houne sogen trey smaa hyer nemlig 1) Ouslund*) oc fire smaa buole liggendes ved en aae, kaldis Ouslund aae. 2) Grene, udi huilcken er en gaard oc sex smaa buole, som ligger ved en aae, kaldis Houne aae, som gaar mit igiennem forskrefne Grene by. 3) Ørbeck er tho fuldretzelsgaarder liggendis ved en aae, som kommer fra forskrefne Omme. Thi igiimmel Houne sogen gaaer trende aaer, ved huilcke ligger fem ensted gaarder, 1) Paabyl, 2) Grimlund, som oc neffnis udi Saxone, og hos Grimlund ligger en merkelig høy berg. kaldis Tijsberg, som sees nogle miile vegs borte, 3) Bostlund, 4) Huolmuos, 5) Diurvig. Noch en mølle, kaldis Houne mølle, hos huilcken Kircken ligger paa rette landvej mellem Kolding oc Ringkiøbing. Ingen rune-bogstaffuer eller antiquitet.« Det ses, at Lakkenborg, Knaplund og Kratbank samt Kirkegaard og Neksgaard ikke er nævnet, dog har Annexgaarden sikkert eksisteret.

Mærkelig nok er Beskrivelsen af Byerne i Hoven mere omstændelig end Beretningen om S. Omme. Om Beboernes Antal meldes intet fra den Tid. Men Præsten Oluf Nielsen Lejrskov oplyser i en Indberetning til Herredskontoret (Nørvang H.) 1690 om Antallet af

*) Der maa menes Ouslundgaard. Ousel = Aksel = Skulder. ogsaa de øverste Dele af et Højdedrag med Fradrag af Toppen.

tiende- og offerpligtige Personer, at der var 50 i S. Omme og 24 i Hoven. Tallet fastsættes med Bemærkning: »Somme Tider flere i Sognene, somme Tider mindre, som Bønderne holder Tjenestefolk til oc deres Børn ere hjemme fra Fyen, Sjælland oc Lolland, hvor de om Vinteren ofte rejse at søge deres Brød med Gud og Æren.«*)

1766—68.

Fra Præsten Bang (i S. Omme-Hoven fra 1753 til 1794) foreligger 2 Indberetninger til Biskop Bloch i Ribe. Heri oplyses: »I Synder Omme Sogn er Byernes Navne Fælschov, som har 10 Beboere. Hallundbek har 6 Beboere. En Gaard kaldis Omvraae, som har 4 Beboere. En dito Gaard Mødberg kaldet har 2 Beboere, Schovsende har 7 Beboere og eet Boelssted. Een Bye Lild Brande har 4 Beboere. Beul har 10 Beboere. Østerbye har 6 Beboere. Kirkebye har 4 Beboere. Een Gaard Bagisgaard har 2 Beboere. Stakroeg har 3 Beboere. Eenlige Steder ere Hjortlund, Hvelplund og Simmelshus.« De fire sidstnævnte Steder er altsaa kommen med nu. Der tilføjes følgende Navneforklaringer: Fælskov meenis at have sit Navn af megen Skov, som i fordum Tiid skal have staaet der, og vil nogle gamle Mænd fortælle, at her i Sognet har været Skov i Overflødighed, og mand kunde gaae i Skoven fra Filskov eller rettere Fælskov, af det gl. danske Ord feel, lige til en anden Bye her i Sognet, kaldet Scovsende, hvor dend samme endte. I Hjortlund, som ligger strax ved bemeldte Fælskov, skal have været Mængde af Hiorte i een Krat eller Lund, som der skal have været. Hallundbek har sit Navn af een der om

*) I 1638 skrev Præsten Fællesnavneord med smaa Bogstaver; i 1690 skrev Præsten alle Navneord med store Bogstaver.

ved løbende Beck med dette Navn. Omvraae ligger ligesom i een Vraae og er i høje Vande omfløt af Aaen, som løber gennem Sognet, paa dend eene og af bemeldte Hallundbek paa dend anden Side. Beul meenis at være kaldet saa, fordi dend ligger ligesom een Beul eller Bugt til Nordøst fra de andre Byer. Østerbye, fordi dend ligger lidet til øster fra Kirken eller Kirkebye, som dog ikke er mere end omtrent 40 Skritt. Mødbjerg uden Tvivl saakaldet, fordi dend ligger lige mod een Backe eller Bierg. Schovsende deraf, at Skoven fordem der hafde sin Ende. Kirkebye, fordi Kirken er ved samme.« Beretningen indeholder ogsaa Oplysning om Afstanden fra Kirken til de forskellige Byer og enlige Steder; men Afstandene synes mærkelig nok at være undervurderet. Saaledes opgives Afstanden til Hallundbek som »1 liden Miil«; til Skovsende $\frac{1}{2}$ Fjerdingvej; til Østerby 40 Skridt o. s. fr.

Bynavnenes Forklaring er jo en simpel Udlægning af, hvad Navnene selv siger. Original er Bemærkningen om Filskov, der rettere burde skrives Fælskov, »af det gl. danske Ord feel«(!?). Ogsaa Forklaringen af Bøvl som en Bugt er ejendommelig. Navnet har ellers sin Forklaring af Boel, d. v. s. en lille Gaard. Bøvl har inden for den historiske Tid været den By i Sognet, som har haft de fleste Boeler, kun Kærgaard har haft en almindelig Gaards Størrelse. Bøvl er derefter at forstaa som de mange Boelers By. Hvad Mødbjerg angaar, da er det en naiv Forklaring, at Gaarden har givet Bjerget Navn, fordi den har ligget »mod Bjerget«, — i Stedet for at antage, at Gaarden har faaet sit Navn af Bjerget, og Bjerget har faaet sit Navn af, at det altid har ligget i Vejen for Aaen og Aadalen, som her har maattet bøje mod Syd i en ret Vinkel for at komme om ved »Mothberrig«. Man har ogsaa villet

udlede Mødbjerg-Navnet af Moth lig Math lig Mad lig Engmaden, d. v. s. Eng. Den gamle Mødbjerg Gaard laa unægtelig lige imod Bjerget ved Sydsiden af dette med Eng baade i Øst og i Syd. Gaarden har engang haft Sognets Vandmølle. Ved den første Matrikel i 1662 blev den ansat til at skatte af $17\frac{1}{2}$ Tdr. Hartkorn.

Jullingsholm omtales som »een forældet nedfalden Herregaard Julingsholm kaldet«.

Af Pastor Bangs Indberetning om Byerne i Hoven Sogn: »Byernes Navne ere Ørbek, som haver 8 Beboere. Resten ere Gaarde, saasom Dyrvig, der har 4 Beboere. Hulmose har 2 Beboere. Nørgreen, der har 3 Beboere. Synder-Green har 2 Beboere, der ved er et lidet Boelssted. Paabøl har 5 Beboere. Grimlund har 2de, Barslund 2de. Oxlund har 4 Beboere. Torpernis og eenlige Steders Navne ere Lakkenborg, Kirkegaarden, Annexgaarden. Møllen har Møllenskyld 9 Tdr. 1 Skp. 3 Fdk. 1 Alb.« Afstandene fra Kirken opgives med mere passende Maal her end i S. Omme. F. Eks. Ørbæk og Paabøl hver med $\frac{1}{4}$ Mil fra Kirken. Nogen Forklaring af Bynavne er ikke forsøgt. Men Navne som Grimlund, Barslund og Okslund tyder jo paa, at der ogsaa engang har været Skov paa disse Kanter. Paabøl kaldes i Pontoppidans »Danske Atlas« (V. B. 1769) Povel Gaard, hvilket tyder paa, at den har sit Navn af en tidligere Besidder. Det er antagelig Povels Boel, der er blevet til Pobøl og nu Paabøl. Huolmose, nu Hulmose, fortæller om tidligere Klynepøtter. Lakkenborg er sikkert bygget som et Vogtersted, der skulde holde Øje med Løsdriften ved Skellet i Engene mellem Stakrog og Ørbæk (jvf. Mickelborg i Omvraa). Ørbæk har Navn efter en nu hentørret Bæk, der har løbet ved Randen af en Sandskrænt; thi Ør eller Øre

er et gammelt Navn paa en sandet Kyst (jvf. Korsør, Helsingør, Ørslev, Harboøre). Grene har Navn af sin Beliggenhed ved 2 Aaer, som forener sig, ligesom 2 Grene forener sig i en fælles Stamme (jvf. Grenaa). Neksgaard (Anneksgaard) har en Tid været forpligtet til at tage imod Præsten og være ham behjælpelig med hans Heste og Vogn, naar han kom til Annekssognet. »Danske Atlas« nævner i Rækkefølge Lille og Store Grimlund, Knyd, Annex Præstegaarden, Kirkeboel og Hoven Mølle. Knyd*) maa formodes at være et gammelt Navn paa et Boelssted imellem Store Grimlund og Neksgaard. Kirkeboel er det oprindelige Navn paa Kirkegaard i Hoven By; dennes Ejer fik i sin Tid Købmandskabet overdraget fra Hoven Mølle. Senere fik et Nybyggersted ved Landevejen lidt østen for Hoven Kroeriet overdraget. Det var i Halvfjerserne.

Folketallet i S. Omme og Hoven 1768 opgives af Pastor Bang for S. Omme: 280 Mennesker over 12 Aar; for Hoven: 150 Mennesker over 12 Aar.

1 8 5 5—6 5.

Af Højskoleforstander K. Kristensens Optegnelser hidsættes følgende om S. Omme o. 1855. Sognet deltes fra gammel Tid i Øster- og Vestersognet. Østersognet omfattede de 3 Byer: 1) Filskov ved Sydsiden af Omme Aa med 6 almindelige Bøndergaarde, et Stykke syd for Byen laa et lille fattigt Hus, som kaldtes Hjortlund; nord for Byen fandtes 4 Beboelser, een af dem hed Trædemark, en anden Egebjerg, de to andre uden Særnavne. 2) Hallundbek, $\frac{1}{2}$ Mil nord for Filskov, med 5 Gaarde, af hvilke Søndergaard var langt den største, desuden et lille Hus øst for Bækken; nord for Byen paa en lille Bakke laa en mindre Gaard, Gam-

*) I Kirkehogen skrives Navnet Knyl.

melmark kaldet, endnu længere mod Nord ved Skærlund Skel boede en Mand til at begynde med i en Jordhytte; men han var ualmindelig nøjsom og arbejdsom, og der gik ikke mange Aar, inden han byggede sig en pæn lille Gaard paa Stedet, der hed Bulund. Endelig laa der paa Hallundbæk Søndergaards Mark helt ude i Øst ved Give Skel 3 smaa Hjem, som kaldtes Ravlund. — 3) Omvraa havde 4 Gaarde, hvoraf den ene ved Jordudskiftningen var flyttet over syd for Aaen til »Kratagre«, den havde faaet Navnet Marinebjerg; de tre andre laa nord for Aaen ved Bækkens Udløb i denne. Vest for Byen paa en Sydskrænt mod Aaen fandtes en Lund, mest bestaaende af gamle Egetræer, og ved Lundens Vestende var bygget 2 mindre Gaarde, der kaldtes Øster- og Vesterlundager. Hver af de 4 Gaarde havde et Fæstehus med stort Jordtilliggende, Husene hed Boutbjerghus, Mikkelborg, Nyborg og Knaldhytten*). Det blev for Østersognet 32 Familier. Vestersognet omfattede følgende Byer, i Rækkefølge fra Øst til Vest: 1) Lille Brande med 3 Gaarde, ingen Huse. 2) Mødbjerg med 3 Gaarde, ingen Huse, 3) Østerby med 3 Gaarde (deriblandt Kroen) og 2 Boelsteder. 4) Kirkeby med Præstegaarden, Degnebolig og Fattighus samt tre smaa Gaarde og 2 Boelsteder samt Lille Kærgaard paa Kirkeby Mark — ialt 9 Beboelser.

5) Paa Jullingsholm boede 2 Familier (2 Brødre i samme Gaard), her var ogsaa et lille Handelshus, uden Jullingsholms Mølle — ialt 4 Familier.

6) Skovsende havde 5 Gaarde og mod Nord 3 Boelsteder (Nørre Skovsende) — 8 Familier.

*) Omvraa havde før Udskiftningen haft 5 Gaarde, og Lundagerhus havde været et 5. Fæstehus. Ved Udskiftningen, da der kun var 4 Gaarde, blev det tilladt af nedlægge Boutbjerghus som selvstændig Ejendom. —

7) Lige over for Skovsende syd for Aaen laa 3 smaa Gaarde ved en lille Bæk. Helt ovre ved Grindsted Sogneskel laa et lille Hus. — 4 Familier.

8) Stakroge var Navnet paa 2 Gaarde længst mod Vest i Sognet; paa disse Gaardes Udmarker mod Nord var bygget et Hus. — 3 Familier.

9) Paa den vestlige Side af Svollebjerg laa den enlige Hedegaard Hvelplund med et stort Areal Hede og Mose. Nord for Kirken laa Bøvl med 7 Gaarde foruden Kærgaard. I Bøvl var der et Fæstehus, hvor der holdtes en Ko. Til Bøvl hørte ogsaa Norge med 5 Smaagaarde. I 1846 havde en Mand købt et lille Stykke af Bøvl Hede ved Skarrild Sogneskel, her begyndte han som Huleboer i en Jordhytte, der var gravet ind i Siden af en Sandbanke. — 15 Beboelser. Det blev i Vestersognet 54 Familier, altsaa for hele Sognet $32 + 54 = 86$ Familier.

Hoven Sogn er ved Omme Aa delt i 2 Dele, en nordlig og en sydlig Del. Norden Aaen: Ørbæk med 8 Gaarde. Dyrvig med 4 Gaarde. Hulmose med 2 Gaarde. 2 Smaasteder længere fremme fra Aadalen mod Nord samt Stedet Lakkenborg længst mod Øst. Ialt norden Aa 17 Familier.

Sønden Aa: Vestersognet med 7 Gaarde (Grimlund, Barslund og Okslund Gaarde). Paabøl med 4 Gaarde. Nørre og Sønder Grene, hvortil regnedes Møllen og Kirkegaard samt Skolen, Anneksgaarden og desuden et Par mindre Gaarde — 8 Gaarde. Ialt sønden Aa 19 Familier. For hele Sognet 36 Familier.

Ved Sammenligning med Pastor Bangs Beretning ses, at der ikke skete store Forandringer i Ejendoms- og Befolkningstallet for Sognene i Tidsrummet o. 1765 — 1865.

I Hallundbæk kom Raulund til med 3 nye Ejen-

domme. I Bøvl — Norge 5 til. I Kirkeby 5 og i Omvraa 6 til.

I Hoven Sogn forøgedes Ejendommstallet med 2 smaa Gaarde nord for Aadalen og ligeledes 2 syd for samme.

BYGNINGERNE

Gaardene bestod i det 17. og 18. Aarhundrede almindeligvis af 4 Længer omkring en firkantet Gaardsplads. Længerne var ikke bygget sammen, navnlig laa Stuehuset frit, saa der kunde bygges til det, eftersom der kom flere Besiddere til at bebo det, hvad ofte fandt Sted. Omvraa Enestedgaard var saaledes i 1614 beboet af 2 Familier, i 1662 af 3 og i 1688 af 5 Familier. Bygningerne bestod af Bindingsværks Murtavler tækket med Straa og Lyng lagvis lagt i Striber. Husene var lave og smalle, 12—14 Fag lange og 7—9 Alen vide. Indtil 1850 var saa godt som alle Gaarde og Huse i S. Omme og Hoven Bindingsværk. Enkelte Udmarkssteder havde Huse af Stampmur støbte af Ler og iblandet Lyng. Ved saadanne Steder var Stuehuset ofte bygget sammen med et Udhus i en ret Vinkel, det kaldtes da et Krumhus eller »Krumhverre«. Havde Stedet 2 Udhus, laa Stuehuset altid for sig selv. Efter 1850 blev Bindingsværket ret hurtigt afskaffet og erstattet med Grundmur; der brugtes Lermørtel og røde hjemmebrændte Sten, som man selv lod fabrikere i lokale Teglovne. Det blev snart nødvendigt at »indsømme« saadanne Mure med Kalk, men det pyntede ogsaa paa Husene.

1790 blev der oprettet en almindelig Brandforsikring for Landbygninger i Danmark. Af dennes Protokol for Aaret 1804 gives her eksempelvis et Uddrag vedrørende en Gaard og et Boel i S. Omme Sogn.

En Gaard i Omvraa. »Jens Jacobsens, nu Jep Jensens Gaard, som forhen den 11. Maj 1790 under Hoved No. 164 og Bi No. 4 var taxeret for 480 Rdl.

a) Stuehus i Synder 14 Fag, $8\frac{1}{4}$ Al. dyb med 10 Fag (Jælle Loft*), 2 Jærnbilægger Kakkellovne, 1 Kaaber Kedel i Grue paa $\frac{3}{4}$ Td. Størrelse. 2 Skorstene, 1 Bageovn, alt indrettet med Værelser, Boelse og Husholdning. Egebinding, murede og klinede Vægge. Straa og Lyng tækket. Taxeret for 240 Rdl.

b) Det vestre Hus. 10 Fag 8 Al. dyb, til Fæstald og Faresti. Egebinding, klinede Vægge. Straa og Lyng tækket. Taxeres for 50 Rdl.

c) Det nordre Hus. 13 Fag $8\frac{1}{4}$ Al. dyb, til Kornlade og Hestestald. Egebinding. (o. s. v. som b.) Taxeres for 80 Rdl.

d) Det østre Hus. 14 Fag $7\frac{1}{2}$ Al. dyb, Fæstald og Vognport. Egebinding o. s. v. Taxeres for 50 Rdl.

e) Aftægtshus Øst for Gaarden. 6 Fag $8\frac{1}{4}$ Al. dyb. Jærnbilæggerovn, 1 Skorsten og 1 Bagerovn. Alt indrettet til Værelser. Fyrrebinding, klinede Vægge. Straatækket. Taxeres for 70 Rdl. Sum 490 Rdl.«

Et Sted paa Skovsende Mark (Nørre Skovsende).

»Christen Gregersens, nu Christian Christensens Sted, som forefandtes den 5. Decbr. 1795 under Hoved No. 161 og Bi No. 1, var taxeret for 140 Rdl.

Stuehus i Øster 5 Fag, $7\frac{1}{2}$ Al. dyb. 1 Skorsten, 1 Bagerovn. Alt indrettet til Boelse og Husholdning. Egebinding, klinede Vægge. Straa og Lyng Tækket. Taxeres for 80 Rdl. 1 Synderhus til Lade og Fæhus 7 Fag. Taxeres for 60 Rdl.«

Som foran nævnt forsvandt Bindingsværket ret hurtigt efter 1850. I den Henseende gjorde dog Bøvl By

* Bryggers og Bagerovn har der ikke været Loft over.

en Undtagelse. Denne By vedblev helt hen i Halvfjerserne at te sig som en samlet østjydsk Landsby i Vesteregnet med stensatte Gyder og lave Bindingsværksgaarde. Ikke faa af Stuehusene havde hvidkalkede Skorstene, hvilket efter gammel Folkesnak betyder, at Gaardejeren havde »Penge paa Rente«.

I enhver Gaard og ved ethvert Boelsted indtog Møddingen en betydelig Plads; den er først bleven sat udenfor efter 1900, og Møddingshuse hører den nyeste Tid til saavel som Ajlekummer. Møddingen og Brønden laa ofte i betænkelig Nærhed af hinanden. Dog laa Møddingen altid nærmest Udhusene omgiven af et Fortov med Stenpikning langs disse og af et større Stykke Stenbro foran Stuehuset. Uden for Gaarden laa somme Steder et lille Ovnhus med Skorsten. En enkelt Gaard i Omvraa havde en Tid i nogen Afstand en Kølle indbygget i en lille Skrænt, hvor der lavedes Malt til Ølbrygningen. Men alle Steder rejstes hvert Foraar 2 husformede Tørvestakke nærmest Stuehusets Bryggersgavl, een af Mosetørv (Klyner) og een af Hedetørv (Lyngtørv). Brændselsrum under Tag hører lige som Svinehuse, Hønehuse og Maskinhuse Historiens nyeste Tid til. Logulvet var stampet Ler, Kornet blev tærsket med Plejl og rensat med en lille kortskaftet Kasteskovl. Staldene var mørke, kun forsynede med 2—3 halvmaaneformede eller firkantede eenrudede smaa Vinduer stillet paa Højkant. Staldlofterne bestod af Rafter og Ris over Bjælkerne dækket af Lyngtørv med Lyngen vendt nedad.

Om Stuehusets Historie gennem Tiderne kunde gives en længere Beretning. Her skal blot præsenteres et hastigt Rids.

Det Hus, som i Egnens Sprog kaldes »æ Sals«, var i sin ældste Skikkelse en Enkeltværelses-Lejlighed

under Tag, men uden Loft og uden Skorsten. Midt i Huset var et Ildsted, hvorfra Røgen langsomt udbredte sig, indtil den fandt ud gennem Røghullet («Lyren») i Spidsen af Taget. Det næste Skridt fremad var, at der over Arneilden blev bygget en Skorsten op igennem Lyren, og en Del af Rummet ved Skorstenen blev skilt fra og forsynet med Indervægge og Loft. Saaledes fremkom Stuen, som Huset fik sit Navn efter. Skorstenen, som havde en aaben Side over Arnen, hørte med til Stuen. Senere blev Skorstenen lukket mod Stuen og fik sin aabne Side til et andet Rum, som blev Køkken. Til Erstatning for Arneilden fik Stuen en muret Ovn, der senere afløstes af en Jærnbilæggerovn med Indfyring fra Arnen i Køkkenet. Saa kom ogsaa Sovekammeret med een eller to dobbelte Alkovesenge, der kunde lukkes med Skodder til at skyde for Aabningen i Alkoven, en nem Maade at gøre Værelset i Orden paa om Morgen, naar der var vigtigere Ting, som stod paa Dagsordenen. I Forbindelse med Køkken kom ogsaa Bryggers med Gruekedel og Bagerovn samt Bagekammer, hvor man æltede Dejgen og slog Brødene op. I samme Kvarter fandtes ogsaa Pige-kammeret, hvis saadant var paakrævet, hvad det var i de fleste Hjem i ældre Tid, da der holdtes flere Tjenestefolk end nu i Tiden. Karlene havde deres Kammer ude ved Siden af Hestestalden. Der var to Døre til Gaardsiden, Stuedøren og Køkkendøren. Inden for Stuedøren fandtes en Forstue med Indgang til to modsatte Sider, til Dagligstuen og til Storstuen, sidstnævnte Stue strakte sig over 2 à 3 Fag og havde gerne et Par Gæsteværelser ved Siden af sig. I Forstuekvarteret fandtes endelig Spisekammeret, som der var Indgang til gennem Dagligstuen under Husmode-rens Kontrol. Indtil 1850 var Fjælegulve meget sjældne

i Stuehusene. Det første Værelse, som fik Fjælegulv, var i Regelen Soveværelset, derefter fulgte Dagligstuen og til sidst Forstuen og Storstuen. Før var der Lergulv i Stuer og Soveværelser og Stengulv (Stenpikning) i alle andre Rum. Endnu i 1850—60 var der ikke Tale om Gardiner i Hjemmene andre Steder end i Præstegaarden og paa Jullingsholm.

BESÆTNINGER

Om Besætningernes Størrelse i Gaardene foreligger der ejendommelige Indberetninger fra Tiden hen imod 1688, da der indførtes en ny Matrikel til at afløse den første fra 1662—64. Præsterne blev da anmodet om at fremskaffe Oplysninger om Antallet af Kreaturer og Beboere paa Ejendommene i deres Sogne. Den daværende Præst i S. Omme og Hoven hed Oluf Nielsen Lejrskov. Han indberettede om Omvraa Enestedgaard følgende:

Herlighedsejer var Borgmester Jørgen Hansen i Horsens.

Besiddere: Peder Olufsen. Hans hustru.

1 hest 1 koe 1 qvie under 2 aar 1 faar.

— Niels Olufsen. Hans hustru.

1 foele under 3 aar 1 koe 1 ungnød under 2 aar 3 faar.

— Jens Jensen. Hans hustru.

1 plag under 3 aar 1 koe 1 ungnød under 2 aar 2 faar.

— Jens Sørensen. 2 faar.

— Peder Andersen. 1 koe 2 faar.

Til Sammenligning tjener en samtidig Indberetning om Ørbæk i Hoven Sogn.

Beboere: Anders Jepsen. Hans Hustru.

1 Foele under 3 Aar, 1 Koe, 1 Ungnød, 2 Faar.

— Hans Jensen. Hans Hustru.

2 Hopper. 3 Kiør. 1 Stud under 4 Aar. 4 Faar og Lam. 1 Suin.

— Jens Hansen. Hans Hustru. 1 Dreng.

2 Kiør. 1 Hop. 1 Plag under 3 Aar. 1 Ungnød under 2 Aar. 3 Faar.

— Bertell Pedersen. Hans Hustru.

1 Hoppe. 1 Foele under 3 Aar. 1 Ungnød under 2 Aar. 3 Faar.

— Peder Bertelsen. Hans Hustru.

2 Foeler under 3 Aar. 2 Kiør. 1 Ungnød. 3 Faar.

Man maa forundres over de lave Tal paa Kreaturer, særlig Køer og Heste, der maaske ikke er helt upaa-virket af, at Tallene skulde tjene til Grundlag for en ny Matrikel, en Nyansættelse til Jord- og Ejendomsskyld. Men det vilde dog være urimeligt, om der ikke skulde være taget Hensyn til de faktiske Forhold, som den første Menneskealder efter »Svenskekrigen« var alt andet end gode. Præsten Oluf Nielsen Lejrskov i S. Omme indberettede til Nørvang Herredskontor i Aaret 1690: »Nu, i nogle Aar, siden Ilden gandske overgik Mark, Enge, Moser og Kær og Agermark, og mange Steder brændte nogle Alen ned i Jorden, hvor i Steden groede intet andet end Løng, og Sande-Knog dagligen tiltager — nyder vi ikke paa Marken en

Tørve- eller Løngslet paa en Mil nær.*) Træ ikke paa nogle Mil nær. Tienden og Avlingen formindskes derover Aar efter Aar. Vaarsæden er i nogle Aar gandske bortgaaet.◄ Saadan saa det altsaa ud i S. Omme og Hoven paa den Tid, da der forberedtes en ny Matrikel til Afløsning af den fra 1662—64.

Et Par Menneskealdre senere oplystes ved en Skifte- og Arvesag i Omvraa, at Besætningen paa een af Omvraa Fjerdepartsgaarde bestod af: 2 Bæster (20 Rdl.). 3 Par unge Stude (40 Rdl.). 2 Par mindre do. (16 Rdl.). 4 Studekalve (5 Rdl. 2 Mk.). 7 Køer (32 Rdl. 4 Mk.). 3 Kvier (5 Rdl. 3 Mk.). 35 Faar med 15 Lam (25 Rdl. 12 Sk.). En Bøll (6 Rdl. 4 Mk.). 1 So med 2 Grise (2 Rdl. 4 Mk.). Halvparten i en Bistade (3 Mk.).

Fjerkræ regnedes der ikke med, medens en Bistade kom i Betragtning. Betegnende er de mange Stude, som holdtes dengang, og som brugtes til at trække de tunge Hjulpløve i Mose- og Kæragre.

LANDBRUG

Om Driftsplan m. m. beretter Pastor Bang 1766, at det meste, der saas og avles er Rug, hvoraf tages 3 Kærv, Byg 1 Kærv, Boghvede 1 Kærv efter et Aars Gødning. Undertiden betaler det sig godt at tage endog en 4de Kærv Rug. I fugtige og vandrige Somre kan Rugen saaledes tiltage, at der mestendels for hver Avlsmand kan blive lidt at sælge til Varde 5 Mil fra Sognet; men naar og meget tørre Somre indtræffer, da

*) Fra den Tid stammer rimeligvis »Knatterne« (smaa sammenføgne Tuer af Lyngaske), som endnu kan findes i Hederester paa Bøvl og Kirkeby Nordvestmark. Maaske ogsaa de mærkelige Flyvesands Banker og store Sandgruber ved det gamle Omvraa hidrører fra samme Tid.

har de fleste Beboere næppe det nødvendige til deres Underholdning og intet at miste. Agrene hviler mestendels over alt i Sognet i 5 Aar og er under Plov i 5 Aar. Paa Tørv sparer ingen, thi jo mere Folk kan brænde, des mere Aske kan de faa, og Asken holdes for den bedste Gødning til Agrene. Kunde Beboerne sælge, hvad de havde til overs af Klyner og Skudtørv, blev de snart velhavende Folk. De bedste Marker og Ejendomme i begge Sogne ligger ganske »u-orket« og er i bare sort Hede, hvoraf en stor Del i fordums Tid har været under Ploven, som endnu kan ses af Ager-Renerne, der findes hist og her i Hederne. Dog sker der ogsaa Fremskridt, Hjortlund*) og Hvelplund, der for 100 Aar siden ikke var andet end nogle smaa Faarehuse, er nu med de bedste Ejendomme her i Sognet.

Om Jagt og Fiskeri hedder det: »Der er Ulve, Ræve, Ørne og Høge og af det gode Vildt Harer, Ur- og Agerhøns, Brokfugle samt undertiden men sjælden kan der komme 6 à 8 Stk. Hjorte og Hinde, som paa 8 Dage eller længere kan opholde sig i Marken og som forvildede strøjer saa længe, indtil de bliver Rovdyrene til Del.« — »Hver Mand fisker i Aaen, ligesom han vil og forstaar.« — Der berettes ogsaa om et Forsøg paa at indføre tyske Kolonister, for at de skulde lære Jyderne at opdyrke Heden og avle Kartofler. Det skete i 1758, da Amtmanden over Koldinghus Amt v. Bülow sammen med General Brockdorff kom til S. Omme for at efterse, om der fandtes nogle uopdyrkede Jorder tjenlige til Bebyggelse og Opdyrkning.

*) Hjortlund omtales allerede 1579 som en Gaard under Kro-nen; nævnte Aar mageskiftes den til Domkapitlet i Ribe. I Ma-triklen 1662 kaldes den 1 Boel. Den er sunken ned, ved at Skoven er brændt; det samme gælder formentlig om Hvelplund.

Claus Svitzer paa Jullingsholm sørgede for at skaffe stedkendte Folk til at vejlede de høje Herrer og bistaa dem med at finde de bedst egnede Pladser. »Men« — hedder det i Præstens Beretning — »jeg erindrer saare godt, at da jeg en to Dages Tid efter kom ud i Sognet for at vie et Par Folk, hvorledes de samme Bønder berømmede sig selv for deres Jævnlige, at de havde herligt vist disse Spejdere om, idet de altid holdt dem i Moserne og paa sumpede Steder og fik dem til at skyde Urfugle, hvor over Herrerne ikke kunde eragte noget Sted gavnlig til Beboelse. Og det er mærkeligt, ihvor meget Bønderne end har af denne Hede, ihvor vel de aldeles ingen Gavn har af den største Del deraf — udenfor saa vidt deres Kreaturer 2 eller 3 Gange om Aaret kan drive derover — saa er de dog saa paa-holdende, at de ingenlunde afser noget deraf, som dog unægtelig kunde give god Frugt, dersom det blev dyrket.« — Den sidste Bemærkning giver dog næppe den rette Forklaring paa Bøndernes Modvilje i dette Tilfælde. Modviljen skyldtes næppe saa meget Kærligheden til Lyngheden som Frygten for at faa noget udenvelts Rakkerpak til Sognet. Historien har vist, at Bønderne dengang handlede baade snildelig og klogt, og at det var godt, »den lille Landbokommission« under Frederik den Femte ikke havde større Succes med sine Planer om at importere tyske Kolonister til Jyllands Hedeegne.

PLANTNING

Skønt der fra den Tid ikke vides noget om Hedeplantager, er det ikke umuligt, at der ogsaa kan være lidt Forsøg begyndt i Retning deraf. Under den anden Verdenskrig har Ejeren af Bøvl Kærgaard ladet foretage et større Rydningsarbejde nord for Gaarden,

hvorved en Mængde »Stød« af Naaletræer er gravet op. Ingen nulevende har fra tidligere Generationer nogen Kundskab om, at der her har været Naaletræes-plantage, men »Stødene« syntes ikke at være ældre end maaske fra Fr. V.s Tid.

Ved Gaardene fandtes ellers ikke større Træplantning, kun smaa Kalgaarde (Kaalgaarde), omhegnede af Jorddiger med forblæste Pilebuske. Haver med Prydbuske og Træer fandtes kun ved Præstegaarden og Jullingsholm og maaske ved Krogaarden i S. Omme og Møllegaarden i Hoven som de tidligste Haver hos Bønderne. Om Frugttræer var der ikke Tale før end 1870. De første Frugttræer, som plantedes, var Blommetræer.

HERLIGHEDSEJE OG BONDEEJE

Alle Jordbrugere i S. Omme og Hoven undtagen Præsten og Herremanden paa Jullingsholm var i Tidens Løb bleven Fæstere, der svarede en vis aarlig Afgift til den Person eller Institution, som havde Ret til at oppebære denne Afgift. Det var oprindeligt en Ret, som tilhørte Staten (eller »Kronen«). Men da det kunde være vanskeligt for Staten at »udnytte« denne Ret, fordi den omtalte Afgift, der kaldtes »Landgilde« (Jordskyld), bestod ikke blot i Penge, men ogsaa i Arbejdsydelse (»Hoveri«), blev det almindeligt, at Staten overdrog til andre at oppebære Fæsteafgiften imod at faa en kapitaliseret Udbetaling een Gang for alle. Retten til at oppebære Landgilde blev saaledes en Handelsvare ligesom en Prioritet i en Ejendom. Den, som ejede en Gaards Landgilde-Prioritet, kaldtes Gaardens Herlighedsejer eller Proprietarius. En saadan havde ikke uden videre Ret til at bebo Gaarden, vilde han have denne Ret, maatte han tilkøbe sig den. Saa-

dan var Fæsteforholdet for de fleste Ejendomme i S. Omme og Hoven. Proprietarius havde »Herligheds-ejet«, men Fæsteren havde »Bondeejet« i Ejendommen. Naar en saadan Ejendom blev tilskødet en Køber, som vilde bebo den, maatte der udfærdiges 2 Skøder, et af Herlighedsejeren og et af Bonderettighedsejeren. Fra denne gamle Sædvane skriver sig de tidligere gængse Talemaader ved Ejendomshandler om »Herligheder og Rettigheder«.

I de tyndt befolkede Egne fik Fæstevæsenets Hoveri-arbejde ikke den trykkende Betydning som paa de gode Egne. I S. Omme var det kun Bøvl, Kirkeby og Skovs-ende, der laa nær nok til at gøre Hovarbejde paa Jul-lingsholm, de andre Byer laa for langt borte. Og de Gaarde, som svarede Landgilde til Godsejere langt borte, kunde der jo umuligt ydes personlig Tjeneste fra. I Hoven Sogn var der ingen Herregaard, kun en enkelt Gaard skyldte Landgilde til Jullingsholm, een skyldte til Mester (Biskop) Niels Jørgensen i Ribe, andre til Domkapitlet sammesteds, Anneks Præstegaard skyldte til Præsten i Omme, Hoven Mølle skyldte til Werner Parsberg paa Nørlund. Hoven Bønder kendte saaledes intet til Hoveri.

Som en mærkelig Gaardhandel med Landgilde kan nævnes, at 1742 $\frac{24}{5}$ solgte Niels Christensen i Omvraa til Bertel Jacobsen i Ørbæk »min $\frac{1}{4}$ Partsgaards Herlighed i Omvraa . . . for 133 Rdl. 2 Mk. — saaledes som jeg den ved Auction i Horsens 1741 $\frac{14}{7}$ i Peder Bierings Dødsbo haver efter det mig 1742 $\frac{11}{4}$ meddelte Skøde«. Og 1749, efter 7 Aars Forløb, solgte Bertel Jacobsen i Ørbæk til Niels Christensen i Omvraa »min iboende $\frac{1}{4}$ Parts Gaards Herlighed . . . for 133 Rdl. 2 Mk. med samme Ret, som han selv solgte mig det efter det han meddelte Auctionsskøde af 1742 $\frac{11}{4}$.

Deraf ses, at Niels Christensen ikke selv havde Pengene til at betale sin Gaards Herlighed med, men han kunde laane Pengene hos sin Ven Bertel Jacobsen, imod at denne fik Skøde paa Gaardens Herlighed og dermed Ret til den aarlige Landgilde, indtil Laanesummen blev betalt tilbage. Det var en praktisk Maade at rejse Penge paa i en Tid, da der ingen Kreditforeninger og Sparekasser var.

II.

PRÆSTEMBEDET OG KIRKERNE

Præsteembedet i S. Omme er ligesaa gammelt som Kirken i dens ældste Skikkelse. Til Embedets Lønning var fra Arilds Tid henlagt en Præstegaard med Bygninger og Avling i Lighed med Kirkebyens bedste Gaarde. Omme Præstegaard var en firlænget Gaard med et anseligt Jordtilliggende, som Præsten selv skulde bebo og bruge. Bortforpagtning og Bortsalg hører den nyere og nyeste Tid til. I den sidste Matrikel (1843) blev Gaarden ansat til 4 Tdr. 3 Skp. 3 Fdk. $2\frac{3}{4}$ Alb. Hartkorn. (Til Sammenligning tjener, at Krogaardens Hartkorn var 4 Tdr. 2 Skp. 3 Fdk. $2\frac{1}{4}$ Alb.)

Desuden havde Præsten til Brug for Vin og Brød til Kirken »nogen Kirkejord, en Agertoft med en liden Rund, kaldet Kirkesig« 1 Td. 1 Skp. 1 Fdk. 2 Alb. Hartkorn.

Saa var der Præstetienden af de to Sogne; den bestod af Korntiende d. v. s. Tiende af Aarets Rug- og Byghøst. Og Kvægtiende d. v. s. Tiende af fødte Kalve og Lam. Præstetienden var kun en Tredjedel af den hele Tiende, de to andre Tredjedele var Kirketiende og Bispetienden, der ved Reformationen blev inddraget i Statskassen og kaldt Kongetiende.

Endelig var der Højtidsoffer til Præst og Degn samt Offer og Akcidenser ved Bryllupper, Barsedaab og Be-

gravelser. Efter Konfirmationens Indførelse 1736 kom der Konfirmandoffer til.

Præstegaarden skal være brændt o. 1680 og efter Branden opført af Præsten Hans Hegelund. Den beskrives 1768 som »ringe af Bygning formedelst Tømmer paa Vester-Kanten er dobbelt kostbar«.

Om Avlingen hedder det, at Gaarden »har omtrent i hver Indtægt 4 Tdr. Sædeland og kan avle 9 Læs Hø ved Aaen og 20 Læs i Felding Mose. Ingen Skov. Har nogle Moser lige med Naboerne, »men de er af de for-dærvelige Heder ganske bedærvede«^{*)}. »Der siges, at en Del Engbond i Simmel er frakommen Præstegaarden ved Lejlighed, at en Præst skal til Medgift med een af sine Døtre have givet det bort til Mitgaarden i Østerby, som i bemeldte Simmel har dobbelt Engbond mod sine Naboer«. Et lidet Hus tæt ved Omme Kirke paa Præstegaardens Grund har der været stor Proces om mellem Johannes Hauch — daværende Kirkeejer — og Søren Hærup, som til sidst fik Huset tilkendt ved en Kommissionsdom 1710 $\frac{9}{12}$. »Dette Hus skal Præsterne indløse tillige med Præstegaarden. Huset indbringer aarlig 3 Rdl. 2 Mk. i Husleje.«

Anneksgaarden i Hoven, som skatter af 2 Tdr. Hartkorn, betaler i Landgilde aarlig til Præsten 2 Rdl. 4 Mk. og i Tienden 4 Tdr. Rug. I Enkepension betales hvert Nytaarsdag 32 Rdl.

Bang fortæller en mærkelig Historie om en Kilde, »der vælder op straks ved Aaen i en liden Engkrog. Det er ligesom skulpsydende Vand, der er iskoldt om Sommeren, men om Vinteren ligesom næsten lunken og kan give en Em eller Røg fra sig i sin Skulpen. Til dette Vand havde Biskop Brorson en saadan Lyst, at

*) Maa vel forstaas saaledes, at Moserne blev ødelagt af Sandflugt fra afbrændte Heder.

han ikke alene ikke drak andet Vand, naar han kom paa Visitatsrejse, men der er endog sendt nogle Ankere fulde til Ribe til ham. Vandet har en suragtig Smag, det er over al Maade blankt og arbejder lidt, naar der kommer Vin i«.

KIRKERNE

Overgang til Beboerne.

De to gamle Kirker i S. Omme og Hoven har gennem lange Tider ikke blot været fælles om Præst, men ogsaa fælles om Skæbne. De har fulgtes ad fra de Tider, da de ejede sig selv og havde en fremstaaende Lodsejer af Sognet til at være Fæster af Kirketienden og staa Sysselprovsten ved Domkapitlet i Ribe til Regnskab for Husholdningen. De har delt Skæbne med hinanden i ringere Tider, da Sysselprovsten blev erstattet med Herredsprovsten, og Provstesynet indskrænkedes til at efterse, om Kirkerne holdtes forsvarlig vedlige; saa kunde det være det samme med Regnskabet. Deraf tog Kirkefæsteren Anledning til at betragte sig som Kirkeejer og fik Lov til ligefrem at sælge Kirken som et Aktiv, der var Penge værd, og som lønnede sig ogsaa paa den Maade, at det gav Anseelse og Indflydelse, thi dermed fulgte Jus Patronatus & Vocandi, d. v. s. Ret til at optræde som Kirkepatron og være Kirkens Skytsherre samt Ret til at kalde Præsten, naturligvis med Kongens Godkendelse af Manden. Kirken i Hoven har fulgtes med Kirken i S. Omme under samme Kirkebestyrelse og Kirkeejer, lige indtil Beboerne selv blev Kirkeejere.

Efter Pastor Bangs Beretning skal begge Kirker være kommen fra Kronen 1711 for 450 Rdl., siden efter er de solgt med Gaard og Gods til de Lichtenberg for

700 Rdl.; han solgte dem til Svitser for 1800 Rdl.: Svitser solgte dem ved Auktion 1758 for 2680 Rdl. »Nu tvivles de være fal for 3500 Rdl.«, hedder det i Beretningen.

At de er kommen fra Kronen, vil vel sige, at de er kommen i Handelen. Juul-Slægten paa Jullingsholm har faaet Lov til at sælge dem imod at indbetale til Kronen 450 Rdl. Den foran omtalte Proces om et lidet Hus ved Omme Kirke har sikkert fundet Sted i Anledning af Kirkens Salg. Naar Dommen i Sagen skele 1710, saa rimer det jo ikke med, at Salget skete 1711, men det sidste Aarstal er ikke dokumenteret og kan godt være lidt ved Siden af det korrekte. I hvert Fald fik først Hauch og i Rækkefølge efter ham Gerdt de Lichtenberg, Claus Svitser og Ulrich Frick Kirkerne tilskødet. Hoven Kirke blev dog allerede 1758 solgt til 4 Beboere, nemlig Christen Nielsen i Oxlund, Bertel Jacobsen, Niels Bertelsen og Peder Jensen — alle i Ørbæk — for 1350 Rdl. Det var uden Tvivl ved Pastor Bangs Hjælp, at Hovenboerne kom til at eje Sognets Kirke paa dette Tidspunkt. Og det var ogsaa ved hans Hjælp, at Ommeboerne blev Ejere af deres Kirke. Med S. Omme Kirke gik det saaledes til. 1776 ²²/₁ blev Kirken af Ulrich Fricks Arvinger stillet til offentlig Auktion i Kolding og ved Hammerslaget tilstaaet Provst Sølling, Grindsted, paa 5 Mænds Vegne i S. Omme for 2215 Rdl. Med Hoven Kirkes Købesum 1350 Rdl. blev dette endda over, hvad Pastor Bang i 1768 havde tænkt sig. De 5 Mænd i S. Omme var Pastor Bang, Christen Johnsen paa Jullingsholm, Peder Jepsen i Hallundbæk. Christen Jensen Utoft i Omvraa og Hans Larsen i Mødberg. De tre førstnævnte fik hver en Fjerdepart. de to sidstnævnte hver en Ottendepart af Kirken. De havde dog ikke Pengene til at betale med, men laante

hos Sognepræsten i Wester Wested Hr. Christen Høhne 1000 Rdl. til Hjælp til Betalingen. Den eneste, der betalte kontant, var Christen Johnsen. Han udbetalte sin Fjerdepart med 553 Rdl. 4 Mk. 8 Sk. og fik Skøde paa sin Part med Jus Patronatus & Vocandi samt alle Kirkens Ornamente og rette Tilliggender af Hartkorn, Kirkejorder, Engbond, Degneboligen og alle dens lovlige Ejendoms Rettigheder og Herligheder, som kunde tilkomme bemeldte Fjerdepart. (Dat. 5. Juni 1777.) De andre Kirkeejere udstedte Obligationer for deres Andele. 1778 $\frac{10}{1}$ nøjagtig 2 Aar efter Auktionen i Kolding blev der indgaaet Fæste- eller Lejekontrakt mellem samtlige Beboere i Sognet og Kirkens Ejere. Og 4 Aar senere blev denne Kontrakt afløst af en Købekontrakt (1782 $\frac{10}{9}$). Købesummen var 1498 Rdl. kontant til de 5 Kirkeejere samt Pligt til at indfri Hr. Høhnes Panteobligation paa 1000 Rdl. i alt 2498. Der blev saaledes 283 Rdl. over Auktionsprisen til de 5 Mænd; men det var vel ikke mere end til Dækning af Omkostninger og Udgifter i den løbende Tid. Det trak dog i Langdrag med at faa det hele i Orden og Kirken tilskødet Beboerne. Der var bl. a. den Omstændighed ved Sagen, at Kaldsretten, som hidtil var fulgt med Skødet, vanskelig kunde praktiseres af alle Beboerne, der tilmed »ingen Karakter havde« (!). For at faa dette Spørgsmaal ud af Verden blev der, uden Tvivl paa Foranledning af Pastor Bang, affattet og indsendt et Dokument til Kongen, i hvilket Beboerne tilskødede Hans Majestæt »den med Kirken fra Alders Tid følgende jus vocandi, saaledes at Kaldsrettighed beständig skal være Deres Kgl. Majestæt tilhørende in perpetuum, den vi og efterkommende Ejere aldrig kan fra denne Dag faa Ret eller Rettigheder til.« (Dat. Omme Skolehuus den 18. Mai 1794.) Dokumentet er

underskrevet af 36 Sognemænd, for nogles Vedkommende ogsaa paa andres Vegne med Fuldmagt. Til sidst:

»At vi undertegnede Præstens Medhjælpere har set oventegnede Navne af enhver godvillig underskrevet, hvilket vi herved stadfæster under vor Haand og Segl.

Christen Christensen. *Jens Jacobsen.*«
(Schousende.) L. S. (Omvraa.) L. S.

Samme Aar fratraadte Pastor Bang Præsteembedet for S. Omme og Hoven. Som det hedder i en samtidige Beretning, resignerede han til Fordel for Hans Thornum Vellejus, en Plejesøn af ham; »Resignationen« bestod i, at Bang søgte og fik Præsteembedet i Vester Vedsted, hvor han blev Pastor Høhnes Efterfølger. Men ogsaa efter sin Bortrejse viste han Interesse for S. Omme ved at bringe ogsaa Sognets Kongetiende over i Beboernes Eje.

1796 faar Omme Sogns Beboere 2 Tiendskøder, et Skøde paa Sognets halve Kirketiende (dat. 19. Juni) og et Skøde paa Sognets halve Kongetiende (dat. 21. Juni), begge formidlet ved Pastor Bang. Hans Jørgen Bang, dengang Sognepræst i Vester Vedsted ved Ribe, Christen Jensen Utoft i Omvraa og Hans Laursen i Mødberg sælger og skøder til samtlige Synder Omme Sogns Tiendeydere og deres Arvinger »den os tilhørende $\frac{1}{2}$ Del af Om Kirke«, hvis hele Hartkorn er 28 Tdr. 4 Skp., halve Kirke Korn- og Kvægtiende, Ornamenter, halve af Degneboligen, halvt af Kirkejord 1 Td. 1 Skp. 1 Fdk. 2 Alb., der ligger under Brug for Præsten i S. Omme, Halvdelen af Kirkens Eng Hartkorns 2 Skp. 1 Fdk., hvilken Eng er overladt andre til Brug og Afbetjening mod fastsat Afgift til ansat Tid. Berørte Halvdels Ejende sælges efter skrevne S. Omme

Sogns Beboere efter den af dem forfattede Beregning saaledes — og saa følger Beboernes Navne byvis med hvers Hartkorn og Betalingsbeløb. En middelstor Gaard betalte 35 Rdl. 4 Mk. Kirkens halve Købesum var 1250 Rdl.

Det andet Skøde handler om Kongetienden. Hans Jørgen Bang, Sognepræst for Vester Vedsted Menighed, kender og hermed vitterliggør at have solgt skødet og afhændet til samtlige S. Omme Sogns Tiendeydere og deres Arvinger den mig tilhørende Andel Konge Korn- og Kvægtiende i S. Omme Sogn, saaledes at samme fra Dato af skal tilhøre benævnte Sogns Decimanter i Henhold til den imellem os oprettede Kontrakt af 8. Decbr. 1791 med al den Ret og Rettighed, med hvilken jeg den hidtil selv ejet og haft haver alt efter de mig meddelte Skøder, nemlig et udstædt af S. T. Jens Toulev Svitser dateret Kiærbølling d. 10. Mai 1770, der grunder sig paa kgl. allernaadigste Skøde dat. 29. August 1720, et do. udstædt af Cancelli-assessor Hauch (ulæs.) 6. April 1729. S. Omme Prg. 21. Juni 1796. Bang. Købesum 1650 Rd. Deraf ses, at Kongetienden er solgt fra Kronen ved allernaadigste Skøde $29/8$ 1720 til Hauch, formentlig samme Herre, som blev Ejer af Kirketienden 1710—11. Hauch har solgt Kongetienden 1729 til J. T. Svitser, og Svitser har solgt den 1770 til Pastor Bang, som ejede den til 1791.

Den anden Part af S. Omme Kongetiende var af Kronen skænket til Vejle Hospital, og i den Anledning blev der i 1797 $1\frac{1}{4}$ oprettet en Tiendeforening mellem S. Omme Sogns Tiendeydere og Hospitalet i Vejle, hvorved det fastslaas, at det matrikulerte Hartkorn paa Kongetienden var 28 Tdr., heraf kom 15 Tdr. paa Hospitalets Anpart, og Beboerne skulde saa yde

16 Tdr. Rug aarlig inden 31. December til Hospitalet samt svare de paahvilende eller tilkommende Skatter. Denne Forening d. v. s. Overenskomst blev approberet og underskrevet af Hospitalets Direktion Stiftsbefalingsmand, Amtmand over Vejle Amt Carl Friderich Hellfried. Og Biskop over Ribe Stift Doctor theol. Stephan Middelboe.

Den Gaard, der i 1796 betalte 35 Rdl. 4 Mk. for Halvdelen af sin Kirketiende, kom til at betale 36 Rdl. for Halvdelen af sin Kongetiende.

Endelig i 1811 den 23. Septbr. blev den sidste Halvdel af Kirketienden tilskødet Beboerne af Christen Johnsen paa Jullingsholm og Anders Jensen Kolstrup i Østerby, som efter Peder Jensens Død var bleven gift med hans Enke og traadt i hans Sted som Kirke-ejer. Skødet var enslydende med Skødet for første Halvdel af Tienden, og Købesummen var den samme, nemlig 1250 Rdl. Men Befolkningstallet var bleven forøget fra 69 til 76, saa den enkelte Tiendeyder kunde slippe med lidt mindre Betaling. Den, som for 1. Halvdel betalte 35 Rdl. 4 Mk., kom til for 2. Halvdel at betale 25 Rdl. 4 Mk. og for den halve Kongetiende 36 Rdl. — i alt: 97 Rdl. 2 Mk., men saa var han ogsaa fri for at betale Tiende undtagen til Præsten og en halv Tiende til Hospitalet i Vejle.

Kirkeejere af S. Omme og Hoven Kirker:

1711	Fra Kronen til Joh. Hauch, Jullingsholm, for	450 Rdl.	
1723	Fra Hauch til Gerdt de Lichtenberg ...	- 700	-
ca. 1735	Fra de Lichtenberg til Claus Svitzer ...	- 1800	-
1758	Fra Svitzer: Hoven Kirke til 4 Sognebeboere	- 1350	-
1758	Fra Svitzer: Omme Kirke til Uldrick Frick, Kolding	- 1284	-

1766 S. Omme Degnebolig til samme..... for	34 Rdl.
1776 Omme Kirke fra Uldr. Fricks Arvinger til 5 Beboere i Sognet	- 2215 -
1796—1811 fra do. til alle Sognets Beboere ..	- 2498 -

Medens Konge- og Kirketienden var beskattet hver med 28 Tdr. Hartkorn, var Præstetienden skattefri, og det samme var Tilfældet med Præstegaarden og Degneboelet. I den første Matrikel (1662—64) var Præstegaarden slet ikke ansat til Hartkorn. I den 2. Matrikel (1688) blev Præstegaarden ansat til 5 Tdr. 4 Skp. 2 Fdk. Hartkorn, som i den sidste Matrikel (1820—40) blev nedsat til 4 Tdr. 3 Skp. $2\frac{3}{4}$ Alb. privilegeret Hartkorn, det eneste Hartkorn af den Slags i Sognet. Jullingsholm havde ikke privilegeret Hartkorn. For Resten havde Præsten Gottlieb og Degnen Fogh private Ejendomme. Præsten ejede Matr. Nr. 7 af Kirkeby, og Degnen ejede Nr. 9 med henholdsvis 2 Tdr. $2\frac{1}{4}$ Alb. Hartkorn og 4 Skp. 1 Fdk. $1\frac{1}{4}$ Alb.

H V A D K I R K E R N E H A R E J E T O M M E K I R K E

Som foran omtalt hørte Degneboligen med til Kirkens Ejendom; men forøvrigt findes dens Ejendom og Udstyr ikke nærmere beskrevet i Købekontrakterne om den, heller ikke dens Tiendeindtægl. Imidlertid findes der i Rigsarkivet en Regnskabsprotokol for Kirkerne i Jelling Syssel fra Aarene 1614—19. Det ses her i Regnskaberne for S. Omme Kirke, at Kirken var bortfæstet til Fru Anne Grubbe paa Jullingsholm for aarlig Afgift 12 Ørtlug Rug og 9 Ørtlug Byg, som var Kirkens aarlige Korntiende, hvis Størrelse og Værdi omregnet i vore Dages Kornmaal og Penge vanskelig lader sig bestemme. Regnskabet for 1614 viser at

Kirkens aarlige visse Jordskyld er 2 Mk. 6 Sk.

Tienden.

Rug — 12 Ørttug	..Skæppen	12 Sk. er	23 Daler.
Byg — 9 Ørttug	..Skæppen	10 Sk. er	17 Dl. 2 Sk.
Kalve — 5Stykket	1 Mk. er	1 Dl. 1 Mk.
Lam — 20Stykket	1 Mk. er	3 Dl.
Kid — 8. Grise — 2;	..Stykket	4 Sk. er	3 Mk.
Tiendepenge	9 Sk.

Med de fyrrelyve Daler, Fruen fra denne Kirke haver laant Grensted Kirke til Hjælp til en Klokke, da blev Fruen Kirken sidst forleden Regnskab skyldig 218 Dl. 3 Mk. 13 Sk.

Summa 263 Dl. 1 Mk. 12 Sk., som altsaa var Kassebeholdningen fra forrige Regnskabsaar.

Af Jord ejede Kirken:

1 Toft med en Eng, kaldet Kirkeby, norden ved Kirken, som Præsten bruger for Vin og Brød*).

En Eng norden ved Kirkens Aa, som kaldes Hovedkrog, som Præsten Hr. Jens Nielsen nu i Brug haver og giver aarlig der af 7 Sk. Danske. 1 Stykke Eng synden Aaen, som kaldes Korskrog, og gaar aarlig deraf 12 Sk. Danske, som Velb. Fru Anna Grubbe nu i Brug haver. En Eng, kaldet Gaardkrog, som Peder Christensen i Omvraa nu i Fæste og Brug haver, skylder aarlig 1 Mk. Danske. 1 Stykke Eng midt paa Bøulkier imellem 3 graa Sten, som Hr. Jens Nielsen bruger og giver aarlig 4 Sk. Danske.**)

*) Skal efter Pastor Bangs Formening være skænket Kirken af Fru Anne Grubbe.

**) Een af de smaa lange, smalle Lodder, som eksisterede endnu 1880 og kaldtes »æ Flasker«.

Faste aarlige Udgifter var:

Bispens Pending	1 Dl. 10 Sk.
Regnskabsprovsten	2 Dl. 1 Mk. 4 Sk.
Herredsprovsten	2 Mk.
Sognepræsten	1 Dl. 10 Sk.
Deignen	1 Mk.
For Messeklæder at vaske	1 Mk.
For Kirken at rense 1 Skiepmiell er..	12 Sk.
Bevilget fattige Folk	2 Mk.

Dertil kom Vedligeholdelsesudgifter, som i 1614 var ekstraordinære og fyldte en stor Plads i Regnskabet. Det begyndte med en Timmermand, som i 3 Dage tog Klokhuset ned og hug et Klokhuis op igen, givet hannem til Løn 2 Mk. 5 Sk. Holdt en Karl hos hannem formeldte 3 Dage, som hjalp med samme Arbejde, begge deres Kost 3 Mk. 12 Sk.

Givet for 3 Skaalpund Staal til en Bøuvill over Klokken 8 Sk. — Udgifterne fortsattes med Beløb til Opførelse af et Kalkhus bygget over en stor Kalkgrube paa Kirkegaarden og til Forberedelse af et større Arbejde ved Kirken, hvis Vestgavl viste sig at være revnet. Men derom nærmere ved Meddelelsen af Sagnet om S. Omme Kirketaarn.

Ved den Tids Regnskaber var der den Besværlighed, at Mønt-, Maal- og Vægtbestemmelser af samme Navn ikke altid var af samme Størrelse. Der var to Slags Daler, en Daler kunde være 4 Mark, og en Daler kunde være 6 Mark. En Mark kunde være 20 Skilling, og en Mark kunde være 16 Skilling. Naar, som i Regnskabet, 5 Kalve for 1 Mark Stykket blev sat til 1 Daler og 1 Mk., saa maatte Daleren være beregnet til 4 Mark. Men naar saa 20 Lam for 1 Mark Stykket blev sat til

3 Daler, maatte baade Daler og Mark være beregnet anderledes. Der gaves ogsaa Kronemønt for ikke at tale om Lybskmønt. Aar 1625 blev den danske Mønt dog stabiliseret og Daleren fastsat til 6 Mark à 16 Skilling. 1 Ørttug Korn kunde være 12 Skæpper (naar det var Rug) og 10 Skæpper (naar det var Byg). Der var ogsaa flere Slags Pund: sjællandske Skaalpund og Harbopund o. fl. 1683 blev det københavnske Pund paabudt for hele Riget; derefter var 1 Pund 32 Lod à 4 Qvintin à 4 Ort.

Kirkebygningen.

De gamle Kirker i S. Omme og Hoven har formentlig ligesom saa mange andre Landsbykirker oprindelig været Trækirker, som er bleven afløst af Stenkirker i Valdemarernes Tid. En Kirke blev næppe bygget helt færdig i sin endelige Størrelse, inden den toges i Brug. Men først blev Koret eller Lavkirken bygget tilligemed et Stykke af Skibet eller Højkirken, og siden har man saa kunnet »forlænge Kirken vester ud«, indtil der kunde sluttes af med et Klokketaarn. Det rettede sig efter Befolkningens Tilvækst og Tidens Krav. Det kunde ogsaa ske i Tilbagegangstider, naar der herskede Pest eller Krig, at en Kirke blev nedlagt og Menigheden henvist til en Nabokirke; derom vidner adskillige forladte og glemte Kirkegaarde, som er bleven fundet og fredet Tid efter anden omkring i Landet, særlig i Jylland. I det historiske Dokument »Ribe Oldemor«, som er en Fortegnelse fra 1325 over Kirker i Jelling Syssel, findes noteret af en senere Haand saa ved een og saa ved en anden Kirke i Fortegnelsen Ordet øde. I den sorte Døds Tidsalder og senere under 30 Aars-Krigen og for Danmarks Ved-

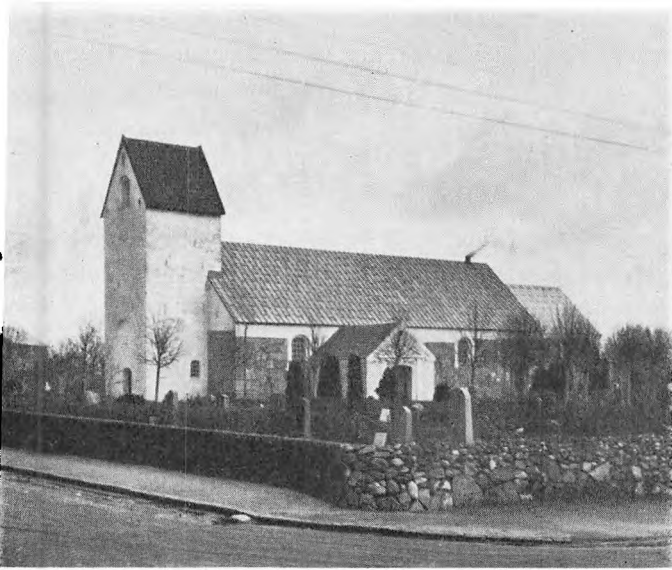
kommende i Efterkrigstiden 1660—90 har det nok kunnet ske paa sine Steder, at Beboerne er bleven for faa og for fattige til at opretholde deres egen Kirke og lønne en Præst.

EN NEDBRUDT KIRKE

I saadanne Tider er bl. a. Østergaard Kirke i Jelling Syssel bleven udslettet. Det var efter alt at dømme en Kirke i det gamle S. Omme Østersogn ved Filskov Østergaard. Rigtigheden af dens Stedfæstelse understøttes ved, at der er bevaret et ejendommeligt Sagn om Præsten i Filskov, og ved, at man for et Par Menneskealder siden under et Jordarbejde, i Nærheden af Filskov Østergaard stødte paa nogle Menneskeskeletter, som var nedlagt ved Siden af hverandre med Fødderne vendende mod Øst ligesom paa en Kirkegaard. Om der endnu paa Stedet er en Høj, som kaldes Kirkehøj, faar staa hen, men der har i alt Fald været en saadan sidst i forrige Aarhundrede. Det ejendommelige Sagn om Præsten i Filskov fortæller, at som han en Dag gik og pløjede i Marken, blev han var, at Folk gik søndagsklædte til Kirke. Han begyndte da at savne over paa, hvilken Ugedag det var. Og for at hitte ud af det gav han sig til at tænke de forløbne Dage og deres Arbejde igennem og fastslog:

»Mandag lægtede vi.
 Tirsdag tækkede vi.
 Onsdag bryggede vi.
 Torsdag bagte vi.
 Fredag slagtede vi,
 og Lørdag lavede vi Pølser.

Jo, saa minsandten er det Søndag!« Og Præsten skyndte sig at spænde fra og komme hjem og faa

S Omme Kirke udvendig.

Præstekjolen paa for at møde i Kirken og holde sin Søndagsprædiken.

S. Omme Kirke naaede at faa sit Taarn 1622; men Hvælvinger naaede den ikke at faa. Hoven Kirke naaede kun at faa et Spir og fik heller ingen Hvælvinger. Begge har indtil nu maattet nøjes med fladt Bjælke- og Bræddeloft.

Af de gamle Regnskaber for S. Omme Kirke ses, at Kirken havde et Vaabenhus paa Sydsiden og tillige en Dør paa Nordsiden.

V a a b e n h u s e t.

Vaabenhuset kaldtes Skriftsen, d. v. s. Skrifthuset. paa Jydsk Skrøveds. De to Navne hentyder til to Slags Brug af dette Hus, en Brug til Opbevaring af

Sidevaaben og en Brug til Foretagelse af Skriftemaal. Den første Slags ophørte med Skikken at bære Vaaben, den anden Slags Brug ophørte med Skikken, at Kirkegangskoner læstes ind, d. v. s. fik et Bibelsprog forelæst af Præsten ved deres første Kirkegang efter Barnefødsel. Denne Skik holdt sig i S. Omme til Begyndelsen af indeværende Aarhundrede. Det ligger i Ordet Skriftemaal, at det er noget med Skriftens Ord, og dette er det væsentligste, det egentlige. At staa til Skrifte er efter Ordets oprindelige Betydning ikke at »tage sit Regnebræt og skrive op sit Lives Dage«, men det er at paahøre Skriftens Ord fra Gud oplæst eller udtalt af en anden. Ved Kirkens Forlængelse i Aarene 1614—19 blev det gamle Vaabenhus repareret paa Overdelen: det fik Tagsten i Stedet for det tidligere Blytag, som blev lagt om paa Kirkens Nordside, der før havde haft Tagsten paa et Stykke, men nu fik Blytag over det hele. Det ny Taarn fik dog Tagsten.

K i r k e n s I n v e n t a r .

Inde i Kirken var der opsat en meget smuk Prædikestol, et fint Billedskærerarbejde, bekostet af Jens Juul 1591. Naturligvis var der ogsaa en Altertavle, men om den forlyder der intet i Kirkeregnskaberne, den er hverken bleven repareret eller fornyet. Saa var der ogsaa i Koret 2 lukkede Stole, een for Præsten i det nordøstlige Hjørne og een for Degnen i det sydøstlige Hjørne. Under Korgulvet var der 2 Begravelsesrum, eet for Kirkens Præster og eet for Herskabet paa Julingsholm. I sidstnævnte Rum var Jens Juuls Forældre »nedsat« og efter dem Jens Juul selv, som døde 1602. Anne Grubbe lod Rummet udvide og gav det en muret Hvælving i 1619. Hun er ogsaa bleven »nedsat« der, men hendes Dødsaar er ukendt. Siden er der under

Korgulvet bleven nedsat baade Præster og Kirkeejere, saa mange som der kunde være. Pastor Bang beretter derom 1768, at »begge Begravelser er saa proppede, at der rummes ingen Kister mere«. »I den første 10 Kister, hvor i blandt Jens Juul og Hustrue Anne Grubbe; den sidste og øverste Kiste er Claus Svitzers, men Inscriptioner kan man ikke komme til at læse, saasom man med Lyset knap kan faa Hovedet over Enden af den øverste Kiste.... I den anden ere 9 store og 2 smaa Kister, som heller ikke kan læses paa Pladerne.« Ligesom Claus Svitser var den sidste af Kirkeejerne, saaledes var Bangs Svigerfader Thomas Vellejus den sidste af Præsterne, der blev nedsat under Altergulvet i Kirken. I 1840'erne blev begge Begravelser under Koret ryddet og deres Indhold kulet ned i en fælles Begravelse paa Kirkegaarden, hvor efter Rummel under Gulvet blev fyldt med Jord. Dog blev Nedgangen dertil gennem en Lem i Gulvet foran Koret beholdt i mere end en Menneskealder efter. Over Korbuen stod malet med store latinske Bogstaver *Soli Deo Gloria*, en Indskrift, som fandtes endnu 1814. Kirkens gamle Døbefont stod ligesom nu i Kordørens nordre Side, men den havde fordum en Baldakin hængende i en Jernkæde over sig. Ved samme Side i Koret stod et Epitafium over Jens Juul; det viste Ridderen i Harnisk med Stjerne i Skjoldet ved sin Side, Basrelief paa en o. 3 Fod høj oval Plade, vistnok af graat Marmor, med den Indskrift forneden Jens Juul, Rigens Raad, død 1602. Sikkert bekostet af Anne Grubbe; hun fik ogsaa et Epitafium, det omtales 1768 af Pastor Bang som et forældet Epitafium af Træ, hvorpaa man næppe kan kende Billederne af Sl. Jens Juul og Hustrue Anne Grubbe og tvende deris Børn med 18 adskillige Vaaben. Nedenunder staar indhugget: »Her ligger begravet

S. Omme Kirke indvendig.

ærlig og velbiurdige Mand Jens Juul til Juulersholm, som hensov i Herren den 21de Oct. Aar 1602 og hans kiære Hustrue ærlig og velbyrdige Frue Anne Grubbe, som døde (Aarstal mangler) med tvende deris elskelige Børn. Gud give Dennem med alle Guds Børn en glædelig Opstandelse.«

I Kirken ved den østre Gavlvæg foran Kvindestolene stod et i Træ udskaaret og malet Billede af Jomfru Marie med Barnet, o. 1 Alen høj; det omtales ikke af Pastor Bang, men det vides at have staaet i Kirken længe efter hans Tid. I 1870 fandtes det paa en Gaard i Omvraa, hvor det ved Børnegilder blev draget frem fra Oldemors Stue til at forskrække de smaa med. Det havde nok i sin Tid haft sit Sidealter i Kirken og haft mange af de smaas Forfædre knælende for sig.

Over Midtergangen i Kirken lidt neden for Koret hang i en Jernkæde en lille Lysekrone af Messing med 6 Arme, den er formodentlig til endnu. Den er (i Følge Bang) givet af Sl. Claus Svitzer. Kirken havde i Jens Juuls Tid et Pulpitur, som Anne Grubbe lod istandsætte. Det maa have været anbragt imellem Prædikestolen og Korvæggen. Det var her Sofie Munk, en Søster til Jørgen Munk paa Haraldskjær, vilde have en Kirkestol anvist »næst bag efter Jullingsholms Kirkestole« og begrundede det med, at hun »ejede ogsaa en Herregaard der i Sognet«. 1649 indsendte Jørgen Munk paa hendes Vegne et Andragende derom til Regeringen. Regeringens Svar er ikke oplyst; men lige indtil Østersognet fik sine egne Kirker 1877, var den næstøverste Kirkestol forbeholdt Omvraaboerne, hvilket understøtter den ubestridte Antagelse, at den omtalte Herregaard var Omvraa Enesiedgaard, hvis Areal, vel 4000 Tdr. Land, nok kunde berettigede Sofie Munk til at kalde den en Herregaard. Hun har maaske tænkt

paa selv at ville bebo Gaarden, men hun blev dog kun Herlighedsejer af den.

Anne Grubbes Pulpitur blev fjernet af Johannes Hauch, medens han var Kirkeejer. Hendes Vaabenhus blev ogsaa fjernet, hvornaar er ikke oplyst, men Kirken havde intet Vaabenhus, mens Bang var Præst i S. Omme og Hoven og skrev sin Beretning 1768. Denne Tilstand kan dog kun have været midlertidig. Kirkestolene opgives af Bang til 29 paa Mandssiden og 24 paa Kvindesiden. »Paa hver Stoel kan sidde 3 Mennesker«; Stolene var altsaa snævre og sikkert meget tarvelige og ubekvemme. Præstestolen og Degnestolen i Koret stod endnu paa deres Plads 1870. Om Kalkmalerier i Kirken har der aldrig været Tale. Paa Mandssiden var der ved Væggen anbragt et Træstillads med Knage til Ophængning af Mandfolkernes Hovedbeklædning, det vil endnu kunne huskes af mange blandt den nulevende Slægt. Gulvet i Kirken var Murslensgulv med smalle løse Fodbrædder foran Stolene. Først o. 1890 kom der Kakkellovn i Kirken. Kirkens Ydre beskrives af Pastor Bang 1766 saaledes: Dens Alder vides ikke. Den er lang og meget smalagtig bygget af hugne graa Kampsten. Den har intet Vaabenhus. Den er forsynet med en liden Klokke, som hænger i Taarnet paa den vestre Ende af dens Bygning. Taarnet har intet Spir, men er aflangt; det er tækket med Tagsten, medens Kirken er tækket med Bly overalt. Klokkeren har denne Inskription: MICH Goss Lauritz Strac, Born in Lübek, Ao. 1734 Gerdt Hansen Lichtenberg*). Pastor Bang omtaler foruden Anne Grubbes Sten i Kirkemuren paa Vestgavlen for-

*) I Sognepræst Thyssens Tid blev Klokkeren omstøbt og fik den Inskription: »Jeg kimer til Højtid. Jeg ringer for Lig. Men altid jeg kalder til Himmerig.« Forfattet af Thyssen.

neden ved Taarnets Sydside med Inskriptionen: 1622 LOED AGDTB, »som betyder loed Anne Grube eller Grobe denne Taarn bygge«, — ogsaa en Kampesten indsat i Muren med udhugget Aarstal 1520,*) men hvor indsat, omtales ikke og heller ikke, hvad Aarstallet hentyder til.

K i r k e g a a r d e n .

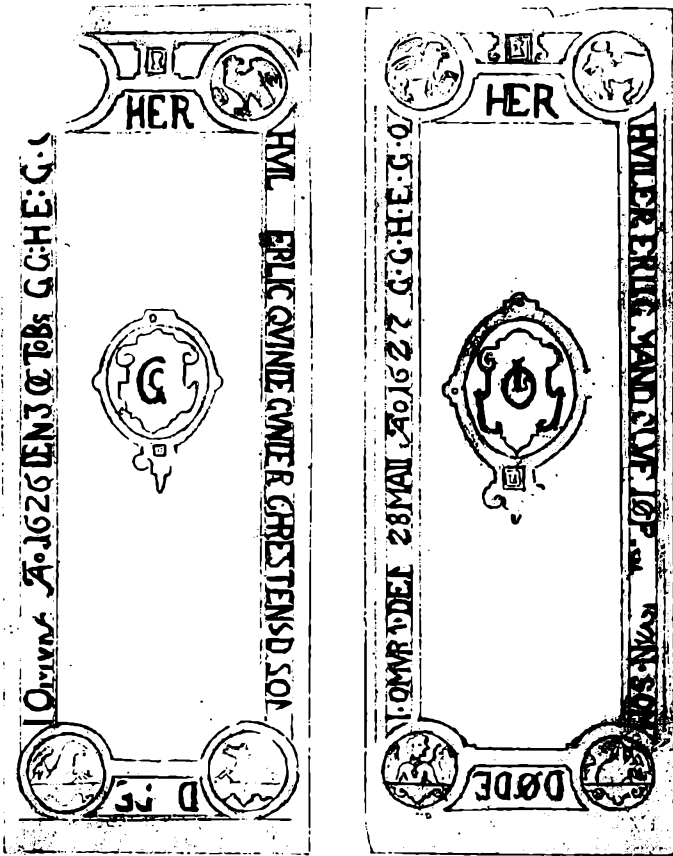
Om Kirkegaarden hedder det, at den er indhegnet med Stendige og velforvaret. Den har 5 Ligstene; den fornemste er lige ud for Kirkedøren, som skjuler Støvet af Bertel Lauritsen Lindvig og hans Hustru Johanne Bang; de har ejet og beboet Mødberggaard her i Sognet, ellers er de meget smukke. En senere og nærmere Omtale har Kirkegaarden faaet af Degnen Jens Kierkeby i Grindsted 1872. Han skriver, at »Kirkegaarden er meget lille baade i Sammenligning med andre Landsbykirkegaarde og i Forhold til Sognets Folkemængde; kanske er den slet ikke større endnu, end den var, førend Omme optog Østergaard Kirkesogn i sig. I min Ungdom udmærkede den sig ved de mange gammeldags flade Gravsten, som laa sønden for Kirken, enhver vel henved 3 Alen lang og 1 Alen bred. Hvor mange Kirkegaarde paa Landet jeg end siden har betragtet, er jeg vis paa, at ingen af disse har indeholdt Fjerdeparten saa mange gamle Ligsten som Omme. De var fulde af Sindbilleder over Død og Evighed samt lange Indskrifter, ingenlunde barbarisk udarbejdede. Slid og Vejrlig havde virket forunderlig lidt paa de fleste af dem; især maa nogle, hvis Farver var mørkeblaa, havde været af en meget haard og kompakt Masse. Jeg læste paa Stenene den Smule, jeg

*) 1520 blev maaske Kirken udvidet ligesom i 1620. Maaske er Filskov Kirke samtidig nedlagt.

kunde, men meget var vist ulæseligt for enhver, og meget var Latin og Munkeskrift, hvilket ogsaa forblev Vogterdrengen en Gaade. Nu husker jeg ikke mere, end at jeg troede, at een eller to af de begravne var fra Mødbjerg, og at faa eller ingen var fra det 18. Aarhundrede. Mon ikke nogle oprindeligt har været lagt over de gamle Herrer til Omvraa! — Alle disse Gravminder forsvandt 1832. Der siges, at de fleste og de stærkeste anvendtes som Syldsten under Vaabenhusets Mure. Nogle, som havde været sønderbrudt, har jeg senere set som Fliser i dets Gulv«. Gravstenen fra Mødbjerg har i den nyeste Tid faaet Plads inde i Vaabenhuset ved Siden af Døren ind til Kirken.

2 Gravstene fra Omvraa.

2 Gravstene fra Omvraa, den ene beskadiget i Siden, har faaet Plads ved Kirkens Vestgavl ud for Anne Grubbe-Stenen i Kirkemuren. Stenene er oprindeligt lagt over et Ægtepar; de er hver o. 3 Alen lange og 1 Alen brede, af graa Sandsten, smukt forarbejdede med fire Evangeliesymboler i Hjørnerne og Personernes Navne og Dødsdata i en Ramme ved Kanten af Langsiderne; paa Midten er udhugget et Vaabenskjold i en Ramme og bærende den gravlagtes Monogram. Paa Hovedenden er udhugget et lille Timeglas imellem de to Hjørnesymboler. Paa hver Side af Timeglasset er der vingeformede Fordybninger, ligesom alle Symbolerne er forsynede med Vinger baade Løven og Oksen og Ørnen og Mennesket. Paa den ene Side staar der at læse: Her hviler erlig Qvinde Gunder Chrestensd., som døde i Omvraa Ao. 1626 den 3. Oct. G.G.H.E.G.O. Paa den anden Sten: Her hviler erlig Mand Oluf Jør . . . søn, som døde i Omvraa den 28. Maii Ao. 1627.

To Tegninger af Ligstene.

G.G.H.E.G.O. Efterkommere af disse Mennesker boede i Omvraa endnu 1880.

Inden vi forlader S. Omme Kirkegaard i dens gamle Skikkelse, var det maaske Umagen værd at vende tilbage til Kirkerummet og se lidt paa den gamle Prædikestol og det gamle Alter med Inskriptioner og Tilbehør.

Jens Juuls Prædikestol.

Prædikestolen er jo til endnu og staar paa sin gamle Plads, saa vi kan selv se, om den gamle Beskrivelse fra Pastor Bangs Haand stemmer med Virkeligheden nu. Efter Beskrivelsen er Prædikestolen meget smukt malet ligesom ogsaa smukt udskaaret med Billedskærerarbejde. Himlen over den har adskillige Kulører med den Inskription *sermo tuus est veritas* (dit Ord er Sandhed). Imellem de smaa Pilarer er Adams og Evas Billede udskaaret og har denne Inskription: Ved Synden er Døden kommen. Næst efter er Kristus udspaa- net korsfæst med denne Inskript: Ligesom vi ere døde i Adam, saa ere vi levendegjorde i Christo Jesu. Neden under Billedet staar indhugget og malet: *Crucifixus. Resurrexit. Ascendit. Christus er død for vore Synder, opstanden til vor Retfærdighed, han er opfaren i det høje. Og saa staar der: Aar 1591 lod Jens Juul denne Stole gjøre Gud til Ære.*

Den gamle Altertavle, som ikke er mere, beskrives saaledes: Den er ligefrem og uden Ophævelse eller Pukleri meget smukt malet med Billedet af Nadverens Indstiftelse, hvor 6 Disciple afmales ved hver Side paa den Herre Jesus, som uddeler Brødet og Kal- ken til dem, og derunder er malet:

Kom hid beængstet Siæl, som hardt af Byrden trængis.
 Kom hid til Herrens Bord, hvo efter Naade længis.
 Her givis Lifsens Brød, og alting er bereed.
 Her skimtes Jesu Blod til Siælens Salighed. Ao. 1703.

Neden for dette Vers staar malet disse Vers (Linjer):

Før du o Menniske til Herrens Alter træder,
 Du see du føres i de rette Bryllups Klæder.
 Nedkast dig ydmyg for din Naadig Jesu Foed,
 Saa mod din Siæle-Trang ou finder Siæleboed.

Naar du ret inderlig til Gud om Naade sukker,
 Naar du dit Hiertis Knæ for Herrens Ansigt bucker,
 Da vorder Hiertet reen, da lægis Syndsens Saar,
 Og du din Jesum selv i Sacramentet faar.

Ved den venstre Side paa Alteret er ligeledes malet
 paa Fjæl Moses med denne Inskription:

Paa 2de Tavler udaf Steen
 Lod Gud sin Lov indskrive.
 Se du dend i eet Hierte reen
 igien kand præntet blive.

Paa den højre Side er afmalet Christus:

Vil Lovens Torden-Skrald og -Røst
 Os ned til Døden sende,
 Da haver Jesus os forløst
 thi hand er Lovens Ende.
 Loven er given ved Mosen, Naade og Sand-
 hed er bleven ved Jesum.

Som Tilbehør til Alteret nævnes, at Kalk og Disk er
 af Sølv og har Inskription paa Haandgrebet: Jesus;
 er ikke forgyldt. Hvem, der har givet den, vides ikke.
 Alterklæder er 1 Messe-Skiorte gl. og 1 Messehagel.
 som er af grøn Fløjel med Ulriks og Hustruis Navn
 bag paa. 1 Dug paa Alteret er Drejel. Alterstager mel-
 des der sært nok intet om.

Den gamle Altertavle er bleven fjernet vistnok efter
 1880, og Erstatningen synes ikke at svare saa godt til
 Jens Juuls Pragtværk af en Prædikestol.

HOVEN KIRKE

E j e n d o m s f o r h o l d.

Idet vi gaar over til Hoven Kirke, erindrer vi, at
 denne har delt Skæbne og Historie med Omme Kirke.
 som der er berettet om foran. Dens Ejendomsforhold
 er ikke oplyst længere tilbage end til Pastor Bangs Tid.

Paa hans Tid ejede Hoven Kirke 1) et Sted i Nørgren (Hartkorn 2 Tdr. 3 Skp. 1 Fdk. 1 Alb.), som beboedes af Anders Jensen, der svarede i Landgilde til Kirken 2 Tdr. 4 Skp. Rug og 5 Rdl. Penge. 2) 1 Boel i Syndergren (Hartkorn 6 Skp. 2 Fdk. 1 Alb.), som beboedes af Enken Anne Olufsdatter*) og svarede i Landgilde til Kirken 2 Rdl. — Kirkens aarlige Korn- og Kvægtiende nævnes ikke i Tdr. og Stkr., men sat i Penge til det højeste 74 Rdl. Kirken skattede af 18 Tdr. 4 Skp. Hartkorn.

Dens Udgifter var: 1) Ekspenser (til Bispestolen) 3 Rdl. 3 Mk. 2) Lysepenge 3 Rdl. 2 Mk. til Skolen. 3) Matricul Skat 3 Rdl. 8 Sk. 4) Refusion til Præsten for Alterbrød og Vin 3 Rdl. 2 Mk.

Kirken blev købt af 4 Sognebeboere 1758 $\frac{3}{4}$, som foran omtalt. »Kongetienden er benificeret Bispestolen, som af Arilds Tid har nydt Indkomsterne deraf, som ere nu større, end dens Fæstere kan være holden ved.«

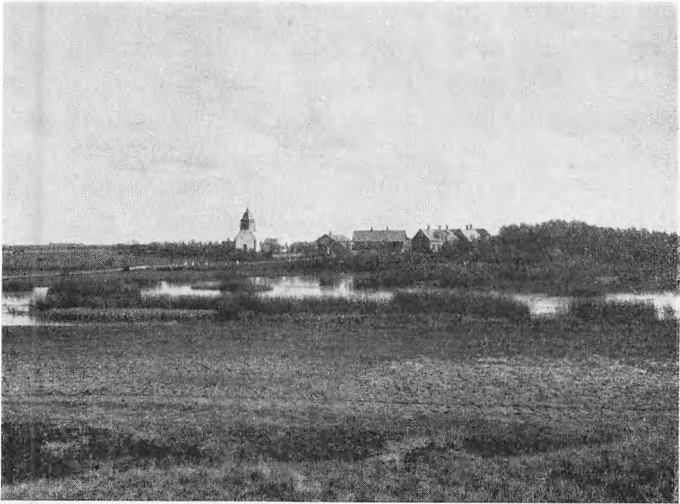
Bygning.

Kirkens Alder foreligger ikke oplyst. Dens Bygning er Brandmur af hugne Kampsten, meget durabel, men Træværket nedentil er forældet og skrøbeligt. Den er tækket med Bly undtagen Spiret og Vaabehuset, der er tækket førstnævnte med Fjæl, sidstnævnte med Tagsten. »Taarnet er et lidet Spir i Dannelselse som en Skibsmands Hue; udi Spiret hænger en liden Klokke, som har Inskript M. C. F.«

Det »meget katolske« Alter.

»Alteret er meget smukt malet, men meget katolsk. Det har Billedet af Christi Himmelfart, hvor Disciplene

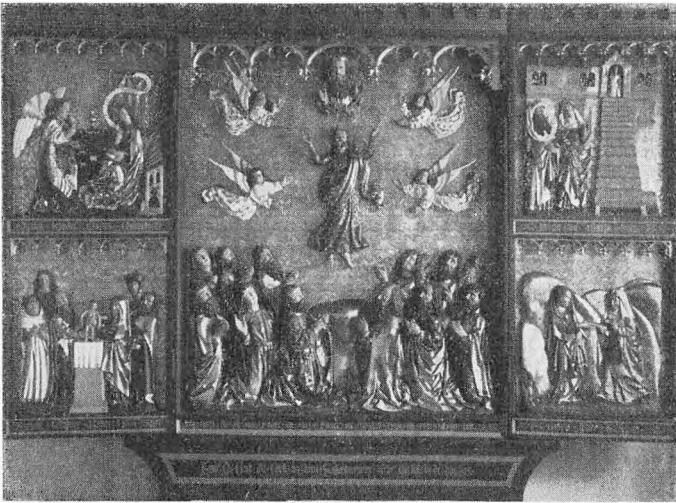
*) Flv. Møllekone i Hoven.

Et Billede af Hoven Kirkeby 1880.

ses knælende med oprakte Hænder og opløftede Hoveder at se efter Christus, som allerøverst svinger sig op i en liden malet Sky; og nedenunder er dette Sprog: Act. 1, 11 »Denne Jesus, som er oplagen fra eder til Himmelen, skal komme igen, ligesom I have set ham fare til Himmelen.« Paa venstre Side ses Maria med Barnet og hans Fødsel. Paa den højre Side er Maria tilbedet. Hr. Claus Svitzer har i sin Tid ladet den renovere og ladet male nedenunder: Gud lad sit hellige Ord og de dyrebare Sacramenter blive ved til Verdens Ende.«

Altertavlen er meget fint Billedskærerarbejde, antagelig stammende fra et nedlagt Kloster. Den har et stort Midterfelt og 2 halvt saa store Sidefløje indrammede og forsynede med Hængsler, saa de kan lukkes sammen foran Midterfeltet lige som Laagerne for et Skab. Kunstværket har et Par Gange i den nyeste Tid

Billede af Altertavlen.

været sendt til København for at blive restavreret. Første Gang blev det rensed for Malingen og fik et nyt Billede af den himmelfarende Kristus oppe midt i det store Felt omgivet af svævende Engle. Anden Gang blev hele Feltets Baggrund guldbelagt og alle Skikkelserne klædt i festlige Farver. Der blev ved samme Lejlighed udtalt Formodning om, at Altertavlen oprindelig slet ikke havde haft noget Kristusbillede, men blot en Antydning af den himmelfarnes Fødder i en fjern Sky over Disciplenes Hoveder. Denne Formodning bekræftes ved, at den himmelfarne har efterladt sig et Par meget kraftige Fodspor i Jorden nedentil, hvilket ikke skulde være paakrævet, naar han selv var at se saa tydelig i Luften.

Som Tilbehør til Alteret i Pastor Bangs Tid nævnes Kalk og Disk af Sølv, som har været forgyldt. Alder og Giver ubekendt. Alterklæder er 1 gl. Messeskjorte

og 1 do. Messchagel. Lystestager paa Alteret forlyder der mærkelig nok intet om. De har maaske været for ringe til at blive omtalt, maaske har de været af Træ — ligesom Korsene paa Kirkegaarden, der heller ikke fandtes værd at omtale.

»Døbefonten er ligesom i Omme Kirke en udhulet Kampesten, hvor udi et gl. Messing-Fad, oven over hænger i en Jærnkæde Laaget er af Træ uden Inskript.«

Prædikestolen er anbragt i Kirkens sydøstre Hjørne med Trappeopgang igennem Korvæggen. Prædikestolen beskrives som slet og ret; den har denne Inskription: . . . rinus hunc suggestum filii jussit; et Stykke er borte af Træet og afbrudt ved et Ord rinus, enten Seve eller Mar eller noget andet fattes. Stolene er til Mandspersoner 15, som næppe rummer 5 Mennesker, og til Kvindepersoner 16 do. Ingen Pulpitur. Ingen aabne Begravelser. Loft og Gulv som i S. Omme Kirke. Kirkegaarden er indhegnet med Stengærder: den har ingen Ligsten. Om Kirkens Ejere henvises til S. Omme Kirke. »Sognets Kongetiende er beneficeret Bispestolen i Ribe, som af Arrilds Tid har nydt Indkomsterne deraf, som nu er større end dens Fæstere kan være holden ved. »Documenta publica haves ingen af uden alene den Dom, som er afsagt i Vejle af Stiftsbefalingsmand von Krag til Stensballegaard imellem Hr. Søren Hærup og Johannes Hauch.«*)

*) Ved Dommen fik Præsten tilkendt et lidet Hus paa S. Omme Præstegaards Grund, som Kirkeejeren gjorde Fordring paa til Kirken.

III.

SKOLEVÆSENET OG FATTIGVÆSENET

PRÆSTER OG PRÆSTEKONER

Om Skolevæsenet i S. Omme og Hoven gælder det samme som om Skolevæsenet paa Landet i det hele taget, at man plejer at føre det tilbage til Chr. VI's Forordninger 1739 og 1740, hvorved Landsbydegnene fra hovedsagelig at være Præsternes Medhjælpere ved Kirketjenesten og ved Ungdommens Oplærelse i Kristendomskundskab rykkede op til at blive hovedsagelig Skoleholdere og give Undervisning ikke blot i Kristendom, men ogsaa i Læsning, Skrivning og Regning. Efter en Overgangstid paa et Par Menneskealder blev saa Skoleholderne til Skolelærere i Nutidsbetydning (siden Skoleloven 1814 o. flg.). I Pastor Bangs Tid (1753—94) som Præst for S. Omme og Hoven var der i S. Omme 2 Skoleholdere og i Hoven 3. I Omme Vestersogn holdtes Skole i Degneboligen af Degnen fra Mortensdag til Pedersdag (11. November—29. April). Lærerlønnen var 8 Rigsdaler aarlig samt Ildebrændsel; hertil kom saa den gl. Degneløn: Fribolig, Højtidsoffer (til Jul, Paaske og Pinse) og Akcidenser (ved Barne-daab, Bryllup og Begravelse), Degnetrave (Furage) og Jordlod. I Østersognet holdtes der Skole »hos hver Mand af dertil af Præsten udvalgt Skoledreng, som nyder i Løn fra Mortensdag til Pedersdag 5 à 7 Mark«. Hvor mange Dage og hvor mange Timer daglig der

holdtes Skole, nævnes ikke. Men Skolegangsordenen har naturligvis været ens i begge Skoler.

I Hoven var der ingen Degnebolig. Her gjorde Degnen fra S. Omme Tjeneste som Præstens Medhjælper og fulgtes med Præsten frem og tilbage imellem Tjenesterne. Degnen i S. Omme førte ogsaa Kirkebogen for Hoven. De gamle Degne var som oftest Studenter, der ikke naaede at faa Embedseksamen; derfra skriver sig Udtrykket »halvstuderede Røvere«. Det hedder i Bangs Indberetning om Hoven: »Der er 3 Skoleholdere, som efter Højsalig Kong Chr. V's allernaadigst derom udgangne Forordning ere beskikkede af største Lodsejer til Lindberg Etats Raad Gerdt Hansen Lichtenberg, hvoraf hver nyder fra Martini til Peders Dag 7, 8 à 9 Mark danske og kaldes omløbende Skoleholdere. Nulleyes de af Sognefolkene, som er de bedst oplyste iblandt deres egne Børn.«*) Det kneb med at faa Penge til Lærerlønningerne. Der blev oprettet en særlig Skoleklasse, hvis Indtægter bestod af 1) Mulkter for »Forsømmelser uden lovlig Grund«, 2) Bækken- og Tavlepenge, der indkom ved Gudstjenesten, idet en »Klingbøjtel« blev baaret rundt af Degnen og rakt ind i Stolene til Kirkegængerne. Det samme skete ogsaa ved Bryllupper. Hvad der indkom, blev delt mellem Skolekassen og de fattige i Sognet. Senere fik Kirken en »Fattigbøsse«, der skulde tømmes i en faststaaende aflaaet »Blok«. 3) Saa var der »Lysepenge«, som fra Arilds Tid betaltes af Kirketienden til Alterlys, som Degnen i Flg. de gamle Kirkeregnskaber fik en Mark for at støbe af Voks, som Kirkefæsteren leverede ham.

*) Det maa vel forstaas saaledes, at før 1758 (da Kirken blev solgt til 4 Gaardmænd i Hoven) var Lichtenberg som Kirkecejer Sognets største Lodsejer og havde Ret og Pligt til at leje Skoleholderne, men efter 1758 blev disse lejet af Sognets Folk blandt deres bedst oplyste konfirmerede Børn.

4) Endelig blev der paalagt Husmænd, Inderster og ugifte unge en lille aarlig Afgift til Skolen. Hvis alt dette tilsammen ikke kunde udrede den fastsatte Skoleholderløb, blev det manglende Beløb at tilvejebringe ved Ligning paa Beboerne.

Da der ingen Degn var i Hoven, fandt Mændene i S. Omme paa at forlange, at Lysepengene fra Hoven Kirke skulde betales til Degnen i S. Omme, som formentlig indtil da havde faaet disse Penge imod at sørge for Alterlysene i Hoven; men Stiftsøvrigheden tilkendte Hoven Skolekasse Pengene. Ved Kirkesynsloven af 1861 bestemtes, at Kirkeejerne fritoges for at betale det gamle Lysepengebeløb imod »at holde Alterstagerne forsynede med Voks- eller Stearinlys eller anden passende Belysning at tænde under Kommunionen«. Det synes heraf at fremgaa, at der stadig fra Degneskolernes Side var bleven sørget for, at der holdtes Alterlys, som tændtes under Kommunionen, men ellers ikke. Saa Alterlyset var ikke bleven fuldstændig slukket ved Chr. VI's Skoleforordninger.

Det hedder jo, at Skolen er Kirkens Datter, og det kan ogsaa siges, at ved Datterens Forening med Skolevæsenet gav Kirken hende en god og højst fornøden Medgift i sit gamle Degneboel og Degneembede. Degnetitelen, som fulgte med, var ogsaa noget værd som Etikette for en Lærerstilling af den højeste Rang i Sognet; men i Løbet af et Par Generationer efter 1814 sank det i Kurs langt under Pari blandt Lærerne paa Landet; det kunde jo ikke der saaledes som i Købstæderne holdes oppe ved at omstemples til Kordegn.

Fra Tiden omkring 1850 foreligger en ny Beskrivelse af Skolevæsenet i S. Omme*). Der var da i Vester-

*) Af Højskoleforstander K. K. Kristensen, Hoven.

sognet en Hovedskole med 50 Børn, som Degnen underviste i 2 Klasser, der søgte Skolen hveranden Dag om Vinteren fra November til April og 1 Dag ugentlig om Sommeren. I Østersognet var der ingen særlig Skolebygning, men der holdtes Skole i lejede Skolestuer. Læreren var fælles for de tre Byer Filskov, Hallundbæk og Omvraa. Filskov var den største af Byerne, her boede Læreren som Pensionær hos en Familie, og her holdt han Skole 3 Dage om Ugen for alle Børn, store og smaa samtidig, ialt 24—26 Børn. I Hallundbæk og Omvraa holdt Læreren Skole de andre 3 Dage i Ugen, men saaledes at Stedet skiftede fra Uge til Uge. Hveranden Uge samledes Børnene fra begge Byer i en Stue i Omvraa og hveranden Uge i en Stue i Hallundbæk. Paa den Maade kunde een Lærer besørge Undervisningen i alle 3 Byer. Der var dengang en ualmindelig flink Lærer i Østersognet, en seminarieuddannet ung Mand, som var en god Ven af Præsten Vilhelm Birkedal.

Den betydeligste Forandring inden for Sognets Skolevæsen i de forløbne 100 Aar var altsaa, at Østersognet havde faaet en Seminarist i Stedet for den tidligere »Skoledreng«. Om tilsvarende Forandring i Lærrelønnen foreligger ingen Oplysning.

Det gik dog ikke i Længden med een Lærer ved de 3 Skoler i Østersognet. Filskov fik sin egen Lærer, dog foreløbig uden Lærerbolig, siden blev der ude paa Heden nord for Aaen i Retning af Trædemark bygget en Skole med Lejlighed for en ugift Lærer. Omvraa og Hallundbæk vedblev at være fælles om Lærer, der holdt Skole i et Nybyggersted midtvejs imellem Byerne, hvor Sogneraadet lod bygge 4 Fag til Stuehuset. Her kom Forfatteren af denne Afhandling til at gaa i Skole sammen med mine ældre Søskende og blev

senere selv Lærer et Par Aars Tid, hvilket foranlediger mig til at give en lidt udførligere Skildring af Forholdene, som de var i Tiden o. 1860—80. De fire Fag Skole var tilbygget Husmandens Lejlighed ud i Vest. Det ene Fag nærmest Familiens Lejlighed var indrettet med en lille Forstue mod Syd og et Brændselrum mod Nord. I Forstuen var Gulvet Stenpikning, i det andet Rum var der intet Gulv, der traadte man ned paa den bare Jord, og Pladsen optoges dels af Tørv og Klyner, som Beboerne kom kørende med om Vinteren, efterhaanden som det tiltrængtes, dels af en aaben Skorsten med Indfyring til Skolestuens Bilæggerovn. Brændselet blev af Leverandørerne kastet ind gennem et Slagvindue paa Husets Nordside. Huskonen besørgede Opfyringen om Morgenens, men Læreren skulde holde Ilden vedlige. Hun fejede ogsaa Fjælegulvet i Skolestuen, naar det gjordes behov, og strøede frisk Sand paa. I Stuens sydøstre Hjørne tæt inden for Døren var anbragt en Hjørnehylde, hvor Børnene lagde deres Hovedtøj og andet, som de ikke skulde have paa, naar de var inde. Under Hjørnehylde stilledes Madkasserne («Trøsterne»). Ved Skolestuens Indervæg stod Bilæggeren midt imellem 2 Døre, Døren til Forstuen og Døren til Fyrrummet eller Køkkenet. I Stuens nordøstre Hjørne var der en stor Reol, der naaede fra Gulv til Loft, den rummede fra den nederste Hylde og opefter Skolebørnenes Tavler og Skrivebøger, Skolens Protokoller og Regnebøger samt Læsebøger og Ny Testamenter i gamle Udgaver. Stuen havde 2 Vinduer til hver Side og 1 Vindue i Vestgavlen; inden for dette Vindue stod Lærerens Armstol uden Pult eller Bord foran. Langs Sidevæggene stod to lange Borde med tilhørende lange løse Skamler foran og bagved Bordene. Bordet ved Syd væggen var

for »den lille Klasse«; paa Nederenden af dette Bord, nærmest Døren, stod en stor tohanket Ølpotte, som Huskonen holdt forsynet med dejligt mørkt hjemmebrygget Øl, hvorefter man kunde drikke efter Behag. Ved Nordvæggen stod et lige saa langt Bord for »den store Klasse«. Paa Gavlvæggen foran de stores Bord hang den sorte Tavle; ved den nederste Bjælke (foran Kakkelovnen) laa Landkortene rullet sammen; naar de skulde bruges, blev de rullet ned og hang frit svævende mellem Bordene. Drengene sad ved Væggen bag Bordene, Pigerne sad paa Skamlerne foran. Der kunde sidde en halv Snes Stykker paa hver Skammel, henved 40 ialt. Pladserne ved Bordene blev besat efter Alder og Dygtighed, der var baade øverst og nederst; men Omflytningen brugtes saa godt som ikke, man fik hurtigt sin Plads og beholdt den, det gav Ro over Arbejdet. Uartighed og Uorden i Skolen blev naturligvis straffet. I Frederik IV's og Chr. VI's Tidsalder, da der i Militærlivet blev straffet med »Spidsrod« og i det civile Liv med »Træhest« og »Gæbestok«, blev der naturligvis »pryglet« baade i Hjem og Skole. Men i Grundtvigs og Kolds Tidsalder gik Pryglestraffen dog mere og mere af Brug sidstnævnte Steder. Der fandtes jo ogsaa andre og mindre barbariske Maader at straffe paa. Der kunde straffes med Skammekrog, saa blev Synderen stillet hen i et Hjørne af Stuen med Ansigtet vendt ind i Krogen. Eller man kunde blive beordret ud i Forstuen eller ud i Køkkenet, det var som at komme i »det sorte Hul«. Man kunde ogsaa faa sit Navn skrevet paa den sorte Tavle, det var at komme bogstavelig »paa det sorte Bræt«, og det var næsten det værste, der kunde overgaa een i Skolen.

Skolegangsordenen i Sdr. Omme-Hoven Pastorat efter 1814 var ordnet saaledes, at de to Klasser, som

en Skole var delt i, blev undervist samlet om Vinteren hver Dag, om Sommeren een Dag ugentlig hver Klasse for sig. Vinterskolen varede fra 1. Novbr. til 1. April. Sommerskolen fra 1. April til 1. Novbr. Naturligvis med behørig Ferie. Biskolen i S. Omme Østersogn havde til Lærer i kortere Tid — som nævnt — en uddannet Seminarist; men denne Flothed blev der ikke Raad til i Længden. Befolkningens Forøgelse og Udmærkernes Bebyggelse nødvendiggjorde Oprettelse af nye Skoler, som der ikke var Raad til at holde besat med seminarieuddannede Lærere, og saa maatte man til ligesom tidligere at nøjes med Skoledrenge som Lærere ved disse »Vinter- og Biskoler«. Endnu saa sent som i 1880 var der 4 saadanne Lærere i Østersognet og 2 i Vestersognet foruden Kirkebylæreren, der var Seminarist. For øvrigt var de meget grønne Biskolelærere ikke at foragte; de var uddannede dels som Præparander hos ældre dygtige Lærere, dels paa Ungdomsskoler, som netop havde til Formaal at uddanne Vinter- og Biskolelærere. Det var vaagen Ungdom med høje Idealer og Lyst til at udrette noget i Skolens Tjeneste. For ikke faa unge Mennesker i Vestjylland paa den Tid blev Lærergerningen i Biskolen Gennemgangsled til Skolelærereksamen eller en Eksamen ved Universitetet. Undervisningen i Biskolen holdt ganske godt Trit med Undervisningen i Hovedskolen, de to Steder havde samme Skolegangsorden, samme Skolefag, samme Klassedeling (2 Klasser) og samme Antal Timer, ligesom ogsaa Skolemateriellet var væsentlig det samme. Kun Lærerlønnen var forskellig, idet Biskolelæreren blev lønnet med 150 Kr. for Vinteren og 50 Kr. om Sommeren, og saa maatte han selv sørge for Kost og Bolig. Tiden hen imod 1880 maa vel betragtes som Biskolelærernes Glansperiode, senere

blev de haardt trængte af Forskolelærerinder, indtil de blev slaaet helt ud af nybagte Seminarister. Men her skal det omtales til deres Ihukommelse, at de med deres Indsats i Folkeskolen ogsaa var med til at indføre Juletræet i Landbefolkningens Jul. Den 16—17-aarige Biskolelærer spenderede gerne 10 Kr. af sin knappe Vinterløn paa at tænde det første Skolejuletræ og se Genskinnet af de tændte Lys i de straalende store Barneøjne.

I Hoven blev Skolevæsenet fra Pastor Bangs Tid (1760) vedt at bestaa indtil 1845. I dette Aar blev der oprettet fast Lærerembede for hele Sognet med 2 Skolekredse paa hver sin Side af den store Aa. Der opstod Strid om, hvor den ny Skole skulde bygges, nord eller syd for Aaen, og inden der blev opnaaet Enighed mellem Beboerne, og Myndighederne havde afgivet Dom i Sagen, foregreb Sydpartiet Begivenhedernes Gang og lod uden videre den ny Skole opføre paa en Plads tæt ved Kirken og Landevejen igennem Sognet. Det skele i Løbet af en Uge imellem to Søndage og blev en Overraskelse ikke mindst for Præsten (Birkedal), der betegnede Huset som »det Trodsens Hus«. I og for sig var det absolut den rigtige Plads for Skolen, eftersom den ny Lærer skulde være Kirkebylærer og Kirkesanger. Nu fik Hoven først sin Degn, men til Gengæld holdt Degnetitelen sig længere i Hoven end i Omme. Men selv om Skolekredsen nord for Aaen ikke fik Læreren til at bo der, saa fik Nordpartiet dog et Skolehus tæt ved Aaen midtvejs imellem Ørbæk og Dyrvig. Her skulde Læreren tage over hveranden Skoledag og holde Skole; dette var vel en Behagelighed for Børnene og Hjemmene, men en Ulempe for Læreren, saa meget mere som Aaen hverken havde Bro eller Spang. For at komme over maatte man benytte en fladbundet Pram,

som laa løjret ved en Pæl og var udstyret med Liner og Tovværk, saaledes at man kunde hale den til sig, hvis den laa paa den modsatte Side, og derefter kunde man fire sig over med den baade frem og tilbage. Men det var ikke uden Fare, særlig i Storm og Højvande. Den første Degn i Hoven efter 1845 hed Birk; han havde ikke været paa noget Seminarium, men havde forberedt sig nogle Maaneder hos en Præst og derefter indstillet sig til en Slags Eksamen ved et af de daværende Seminarier. Denne Eksamen havde han bestaaet, saa han kunde ansættes baade som Lærer og Kirkesanger. Han var en god Mand med et venligt Væsen og Kærlighed til Børnene. Han var ogsaa en flink Lærer, men især udmærkede han sig som Versemager og Lejlighedsdigter. Det var dengang Skik og Brug, at der skulde skrives Ligvers og Bryllupsvers. Seddelen med Ligversene blev fæstet til Kistelaaget og læst højt for Ligfølget. Bryllupsversene blev sunget ved Bryllupsgildet. Folk fra de omliggende Sogne bestilte Vers hos Lærer Birk, og det skaffede nogen Ekstraindtægt, hvad der nok kunde tiltrænges, da Lærerlønnen foruden Bolig og Jordlod kun var 6 Tdr. Rug og 8 Tdr. Byg samt Højtidsoffer og Accidenser. Birk var ikke nogen ung Mand, da han kom til Hoven, og efter 15 Aars Tjeneste søgte han sin Afsked. Ved den Tid var der Mangel paa Seminarister, og det kneb med at faa Ansøgere til Embedet. Der blev saa lagt 8 Tdr. Byg til Lønnen, hvorefter der meldte sig to Ansøgere, af hvilke den ældste, som ogsaa havde den bedste Eksamen, blev valgt. Han hed Mortensen og viste sig at være en dygtig, men streng Lærer i Skolen. Han og Konen var ogsaa noget fine paa det og passede ikke saa godt til den jævne Befolkning. Det var derfor ikke Befolkningen til nogen Sorg, at Lærer Mortensen

søgte bort og forlod Egnen efter godt 3 Aars Forløb. Som hans Efterfølger valgtes K. Kristensen. Han var Elev af Højskoleforstander Kold og af Seminariefors-
 stander Svendsen, Jelling, og med ham holdt disse Mænds navnkundige Skoletanker deres Indtog i Hoven og blev omsat i Handling. Men en nærmere Omtale heraf er upaakrævet og vilde ogsaa føre ud over Ram-
 merne for nærværende lokalhistoriske Bidrag. En høj Granit-Mindesten med Portræt-Medaillon, rejst af Sog-
 nets Beboere, staar nu paa den gamle Legeplads mel-
 lem Kirken og Skolen som Vogter for hans Eftermæle i kommende Tider. (Om Degne i S. Omme og Hoven se Side 86.)

FATTIGVÆSEN

Ligesom S. Omme og Hoven har været fælles om Præst og Degn, saaledes har de ogsaa, i alt Fald en kortere Tid, været fælles om Fattigvæsen, indtil dette »Væsen« blev overdraget Sogneraadene til Varetagelse og til sidst likvideret og erstattet med »social Forsorg«. I de tidligere nævnte Kirkeregnskaber for S. Omme Kirke i Aarene 1614—19 findes ogsaa en Udgiftspost paa »2 Mark til de fattige«; dette viser, at den gamle Skik fra Kirkens første Tid med at understøtte fattige gjorde sig bemærket endnu i Kirkeregnskabet. Den, der oppebar Kirkens Midler, fandt sig forpligtet over for fattige. Og det har sikkert været almindeligt over-
 alt ved Kirkegang at komme de fattige i Hu med en Skærv til Kirkebøssen. Sjællands første lutherske Bis-
 kop Peder Palladius nævner i sin Visitatsbog 5 Ting som Motiver til at gaa i Kirke: at bede, høre, lovsynges, gaa til Alters og for det femte at give til de fattige. Men hvad der saaledes ved Kirkegang er kommen ind i Fattigbøsserne, har sikkert aldrig forslaaet ret meget

til Fattigforsørgelse, og bedre er det ikke bleven i Tidens Løb, tvært imod. Derfor er der ogsaa bleven ydet Fattighjælp paa anden Maade og af større Betydning. Hjælpen har blot ikke forhen været organiseret saaledes som nu; den er blevet ydet efter Trang og Evne i det enkelte Tilfælde af den enkelte til den enkelte og ydet ikke saa meget i Penge som i personlige Tjenester (f. Eks. Kørsel efter Doktor eller Jordemoder) og nødvendige Varer (Mælk, Slagtemad, Uld o. l.). Pastor Bang beretter dog om en fastsat aarlig Understøttelse i Korn og Penge til 10 navngivne »Almisselemmer« i Omme Sogn og 4 i Hoven. De 4 i Hoven nød hver 5 Tdr. Korn og 7 Rdl. »til deres usle Underholdning«.

Først omkring 1800 indførtes lovordnet organiseret Fattighjælp. Der foreligger en »Fattigprotokol for S. Omme og Hoven Sogne«, som er begyndt 1804 med en Beretning om, at 14. Decbr. s. A. indfandt sig i S. Omme Præstegaard i Anledning af Skr. fra Ringkøbing Amtmand, der meddelte, at Hoven Sogn skulde udgøre eet Distrikt med S. Omme, under en Fattigkommission, som bestod af Sognepræsten Pastor Wellejus, Politimesteren for Omme Kammeraad By- og Herredsfoged Fogtinga fra Warde, største Lodsejer John Hansen fra Jullingsholm samt 4 gode Sognemænd: Jep Jensen af Omvraae, Mads Christensen af Omme Østerbye, Mads Jensen af Ørbæk og Ove Nielsen af Hvolmose. Disse 8 gode Mænd skulde forestaa Fattigforsørgelsen i hvert af Sognene tæl ved Kirken. Disse Huse var dog meget smaa og kunde højst rumme een Familie eller to Enkeltpersoner. Degnen (Fogh) fra S. Omme har dog for at pynte paa det i Kirkebogen indført Hoven Fattighus under Betegnelsen »Hospitalet«.

I S. Omme Fattighus boede i mange Aar 2 Kvinder, »Kjen Sigsder« og »Maren Benneds«. De levede af »milde Gaver«, som blev bragt dem af Kirkegængerne om Søndagene. Enkelte andre, der ikke kunde forsørge sig selv, blev lejede ind hos private Familier, ligesom der ogsaa gaves Understøttelse nu og da til trængende Famileforsørgere. Det kunde ogsaa ske, at nogen, der var unormal og vanskelig at omgaas, blev forsørget ved at »gaa paa Omgang i Sognet«. I mange Aar boede der i Omme Sogn en ældre Pige, som blev forsørget paa denne Maade. Hun gik under Navnet »Maren Mølbyger«. Hendes Ankomst til en Gaard blev meldt Dagen forud ved at der blev indleveret en Vandrebog med Fortegnelse over Gaardene, som skulde modtage hende, og med Vedtegning om, hvornaar og hvor længe Opholdet skulde begynde og vare. Varigheden rettede sig efter Hartkornet og strakte sig over 1—4 Døgn. Det var naturligvis en utiltalende og beklagelig Ordning baade for Beboerne og for den paatvungne Pensionær. Der huskes endnu en Udtalelse af Maren Mølbyger fra hendes Omgangstid, den fik hun ofte Lejlighed til at gentage med dirrende Stemme: »A trow eet den Daw, da a gik ud aa Waar By, te a sku væ kommen op o go te Nar for æ Omsougnere!« Ved en Konfirmation i 1856 gjorde hun sig bemærket ved, at hun uden for Kirken raabte til Konfirmanderne: »Husk paa, Børn, at Djævelen gaar omkring som en brølende Løve og søger, hvem han kan opsluge.«

Siden er Fattigvæsenet i S. Omme og Hoven undergaaet samme Forandring som i andre Sogne: fra Fattighus til Fattiggaard og derfra videre til »De gamles Hjem« og »social Forsorg«.

IV.

PRÆSTER OG PRÆSTEKONER SAMT DEGNE

Ved de gamle Præsteembeder findes en saakaldt Præsterække, som strækker sig fra Reformations-tiden til Nutiden eller rettere skulde gøre det, for det er kun ved de færreste Embeder, at den gør det. Navnlig kniber det med Oplysning om de første Præster og deres Embedstid. Den overleverede Præsterække i S. Omme begynder med Aaret 1643, da *Niels Povelsen Lejrskov* blev ordineret; men af de gamle Kirkeregnskaber ses, at 1614 var *Jens Nielsen* Præst i S. Omme, og han har forfattet og underskrevet »Præsteindberetningen« 1638 til Ole Worm. Desuden vides der noget om en Præst i Omme ved Navn Jacob paa samme Tid som Hans Tavsens var Biskop i Ribe. Disse to havde i Fællesskab en Sag med Herremanden paa Tirsbæk Iver Lunge angaaende noget Hø, som Beboerne af Omvraa, der var Fæstere til Iver Lunge, havde bortført fra en Eng, som tilhørte Omme Kirke. Det var i Sommeren 1556. Præsten indberettede Sagen til Biskoppen og fik af ham Tilladelse til at sætte de paagældende Bønder i Band. Da bragte Herremanden Sagen for Relten og klagede til Kongen, som under 14. Febr. 1557 for Iver Lunge indstævnedes »Citanten Mester Hans Tagesen, Superintendent i Ribe Stift, for

at han tilstede Hr. Jacob i Ome Sogen at bandsætte hans Tjenere for noget Hø, som de lod føre fra hans egen Grund, at møde Fredag efter Søndag Quasimodgeniti (30. April) paa Københavns Slot i Retten derover, og Citanten formeldte Hr. Jacob, for at han bandsatte hans Tjenere, maa møde samme Tid og Sted. Sagens Udfald, hvad Bandsættelsen angaar, synes ikke at have været til Gunst for Biskoppen; men Præsten fik Kongens Tilsagn om, at han skulde faa Høet tilbage, hvis det var hans med Rette, og Domstolene tilkendte ham det. Det har Domstolene sikkert gjort; thi endnu den Dag i Dag har Omme Kirke en Engkrog af Omvraas Enge (Matr. Nr. 5).*)

Det kunde lænkes som undskyldende Forklaring paa Omvraaboernes Overgreb, at Engkrogen har været skænket til Filskov Kirke, og at Gaardens Beboere har ment, at naar Kirken var nedlagt, saa maatte Engen falde tilbage til Gaardens Jordtilliggende. Men Hr. Jacob har altsaa formentlig været den første lutherske Præst for S. Omme-Hoven. Og saa har der vel været et Par mellem ham og Jens Nielsen. der i alt Fald var Præst 1614—38 og vel ogsaa til 1643, da Niels Povelsen Lejrskov traadte til og var i Embedet 1643—58. Han var i Følge Pastor Bangs Indberetning »efter samtidiges Beretning en meget brav Mand. Han var Præst i 15 Aar og døde i Embedet«.

Hans Eftermand var *Niels Jørgensen Friis* 1658—76. I hans Tid fandt Svenskekrigen Sted, og Beboerne evakueredes til Lundenæs ved Skærn, hvor de opholdt sig »i 16 samfulde Uger og kom saa hjem til deres Huse og høste det lidet Korn, de havde saæet«. De

*) Det er utvivlsomt den samme Eng, som omtales i Kirke-regnskaberne under Navnet »Gaardkrog«, bortfæstet til Peder Chrestensen i Omvraa.

havde deres Præst med sig. Efter deres Tilbagekomst fik de Indkvartering af Polakkerne i en 2 Maaneders Tid.

Hans Pedersen Hegelund var Præst fra 1676 til 1682. »Han skal have været en dygtig Mand og Fader til mange Børn.« I hans Tid brændte Præstegaarden og blev igen opbygget«

Oluf Nielsen Lejrskov (1682—91)*) levede ugift og døde den 11. Maj 1691. Fra ham skriver sig en Indberetning til Nørvang Herred 1690, i hvilken han skildrer den sørgelige Tilstand »efter Ilden, som for nogle Aar siden ganske overgik Mark, Enge og Moser, Kær og Agermark og mange Steder brændte nogle Alen ned i Jorden«. Han erklærer sig ganske uvidende om Præster og Provster siden Reformationen »uden min Formand, som jeg næppe har kendt ikke heller faaet efter min Formands Død et Ord i ringeste Maade enten om Provster eller Præster«. Han maa dog vist efter sit Navn at dømme have været en Søn af fornævnte Niels Povelsen Lejrskov og formentlig vidst mere, end han har villet meddele, det kan man slutte af, at han ikke har meddelt sin Formands Navn, som han dog maa have vidst. Om ham selv har Eftertiden nok vidst mere, end godt var; thi i Pastor Bangs Indberetning staar der at læse om ham, at han levede og døde ugift, og man ved i Sognet mange fabuløse Historier, men Anstændighed forbyder at meddele derom«. I samme Indberetning meddeles om hans Efterfølger

Søren Mikkelsen Hærup (1671—1714), at han lastes af de gode og berømmes af de onde. Hans efterladte Børns Skæbne var ringe; den fornemste af dem alle, Jens, blev Degn i Tavlev-Nebel«.

Thomas Hansen Vellejus (fra Veyeli, Vejle) var

*) I hans Tid indførtes autoriserede Kirkebøger.

Præst fra 1714 til 1753, det var i Pietismens Glansperiode, og Vellejus var præget deraf. Han har faaet et meget rosende Eftermæle af sin Svigersøn Pastor Bang, der blev hans Eftermand, og som har berettet om et Tilfælde af Kirketugt i hans Tid, hvorom der senere skal blive fortalt. En Søn af ham blev Præst i Nebsager, en anden Søn blev Degn i Grindsted, og en Datter blev Præstekone i S. Omme gift med Eftermanden. Den gamle Vellejus blev efter at have taget sin Afsked boende i S. Omme tillige med sin Hustru, hvad enten det nu har været hos de unge i Præstegaarden eller i det lille Hus, som tilhørte Embedet nær ved Kirken. Han døde 1762 og blev »nedsat« i S. Omme Kirke. Han var den sidste Præst, som blev nedsat i den gamle Præstebegravelse under Altergulvet. Alle de tidligere nævnte Præster var døde i Embedet og »nedsat i Kirken«. Vellejus Enke var hans 2. Hustru, hun overlevede ham i 40 Aar og døde 1803, 85 Aar gl.

Hans Jørgensen Bang, 1753—94, hørte hjemme i Oplysningens og Rationalismens Tidsalder med dens Interesse for det sociale eller, som det dengang kaldtes »Almenvellet«. Han synes at have været et stort Stykke af en Jurist, der bistod sine Sognebørn med Affattelser af Testamenter og Kontrakter. Han har gjort sig fortjent af Eftertiden ved sine Indberetninger til Biskop Bloch i Ribe om Ting af lokalhistorisk Interesse i Pastoratet og ved at hjælpe Beboerne til at blive Ejere af deres Kirke. Lokalhistorikeren Jens Kierkeby har skrevet om ham, at han var en dygtig og retsindig Præst, som fremmede Ungdommens Oplysning. I Mangel af egne Børn tog han sin tidlig bortdøde Svogers, Præsten i Nebsagers, fire-femaarige Søn Hans Thornum i Huset, opdrog ham og bekostede ham saaledes forfremmet i Lære og Ære, at han 1794 kunde

resignere til Fordel for ham«. Hvad Resignationen angaar, da bestod denne i, at Bang søgte bort og blev forflyttet til Vester Vedsted, hvor han blev Efterfølger efter den Pastor Høhne, som finansierede Købet af S. Omme Kirke.

Hans Thornum Vellejus, 1794—1814, er den eneste af Præsterækkens Præster, som naaede at blive Provst i Embedet. Det skete 1805, da han blev Herredsprovst, og 1812 blev han endogsaa Amtsprovst, en Stilling og et Embede, som viste sig upaa krævet og upraktisk og derfor snart igen blev ophævet. Denne Vellejus den yngre gjorde sig meget yndet og afholdt af sine Sognefolk som Præst og Sjælesørger. Han færdedes flittig i Sognet for at se til de syge og tjene som ulønnet Læge. Der var ingen Læger mellem Vejle og Varde dengang, og de »kloge Mænd« og »kloge Koner« var ikke altid heldige med deres Behandlinger, navnlig ikke under Epidemier. I Vinteren 1813—14 grasserede der en Tyfusepidemi paa Egnen, og den var særlig ondartet i Bøvl, hvor der fra 12 Familier, som fik Tyfus, blev ført 8 Lig til Kirkegaarden. I den Anledning var Provsten stadig paa Færde med Raad og Daad omkring i Hjemmene, indtil han selv blev smittet. Der er bleven fortalt, at det skete ved et Sygebesøg i Bøvl; hans Pibe gik ud, og saa sagde han: »Nu har jeg det!« Det viste sig at passe. Han kom syg hjem, og efter at have ligget syg i 14 Dage, døde han ved Paasketid 1814, 46 Aar gl. I Kirkebogen findes anført som Dødsårsag »Forraadnelsesfeber«.

Efter Præsterækkens eneste Provst fulgte dens eneste Dr. phil., *Jeremias Müller*, 1814—21, forflyttet til Barrit. Den lærde Mand faar det Skudsmaal af en yngre samtidig, at »han manglede Menneskekundskab og syntes at regne Hedebojyderne i Klasse med Fæ«.

En anden samtidig har i Samklang med dette Skudsmaal fortalt, at Præstefruen engang, da der var tilrejsende Gæster, som blev beværtede, mens Kusken holdt med Køretøjet udenfor og ventede, sagde til Pigen som Svar paa hendes Spørgsmaal om at byde Kusken noget: »Du kan jo give ham en Tot Hø!« Selv om det var ment som Spøg, hvad det velsagtens var, var det en daarlig Spøg, der godt kunde give Anledning til et saadant Skudsmaal som ovennævnt.

Peter Voetmann, 1821—29, var ugift. Han skal have været en begavet og dygtig Prædikant, men en svag Karakter, der blev forfalden til Spiritus og boledede med sin Husbestyrerinde. Tilsidst blev der klaget over ham til Myndighederne; Anklagen gik især ud paa, at han levede forargeligt med sin Husholderske, som skulde have ombragt deres fælles Barn. Det endte med, at han blev afskediget uden Pension og rejste til København, hvor han druknede sig i Peblingesø. Der er bleven fortalt, at Politiet fandt hos ham en Lap Papir, hvorpaa der stod at læse: »Af Mangel paa Brød gik jeg i Peblingesø!« Forfatterinden Nikoline Kirkegaard har skrevet en Roman om ham med Titelen: »Sognepræsten«.

Johannes Angel Sørensen, 1829—37, forflyttet til Grindslev og senere Smidstrup, Holmans Herred.

Frederik Ludvig Theodor Gottlieb, 1837—40, forflyttet til Kolding. Om disse to er der ikke bevaret noget særligt i den stedlige Overlevering.

Vilhelm Birkedal, 1840—49, forflyttet til Ryslinge. Ogsaa om ham gælder det, at den stedlige Tradition ikke har noget særligt at melde. Han er næppe bleven forstaaet af Befolkningen og er ikke kommen i nærmere Forbindelse med den. Over for Forfatteren af denne Afhandling har han engang paa sine gamle

Dage gjort gældende, at en Præst skulde ikke færdes ude blandt Folk i Sognet, men være at træffe i Præstegaarden, hvilket han begrundede med Henviſning til Luk. 10,7(!)

Medens sidstnævnte tre Præster ikke har faaet nogen nærmere Omtale hos Efterslægten i Pastoratet, er derimod en ſaadan bleven deres Kone til Del, idet en Pige fra Ørbæk kom til at tjene ſom Kokkepige hos dem alle tre efter hinanden. Hun hed Mette Marie og var Datter af Gaardmand Hans Madsen i Ørbæk. Hun blev senere Lærerkone, gift med Seminarist Niels Madsen, Gaardmandssøn fra Omvraa, Lærer og Kirkesanger i Engum ved Vejle. Fra hende skriver ſig følgende Omtale.*)

Madam Sørensen (født Grundtvig) »var en strigs, men overmaade dygtig Præstekone«.

Madam Gottlieb var »noget sygelig og pylret«. Engang maatte hun ſelv til at gøre Opvartning for Tateren Mads Dam, der arbejdede i Præstegaarden ſom Daglejer. Hun lod ham tage Nadvergryden fra Pigerneſ Seng ind paa Folkeſtuebordet. Gryden indeholdt al den Grød, ſom Folkene ſkulde have til Nadver. Saa ſagde Madam Gottlieb til Mads, efter at have ſtillet et Fad Mælk hen til ham, at nu kunde han forſyne ſig. Da hun lidt efter kom tilbage og ſaa Mælkefadet tømt. udbrod hun: »Aah, jeg har maaske givet Mads for lidt Mælk til at dyppe Grøden i!« »Nej Tak, Madammen,« ſvarede Mads, »det gør eet novet, a nappet dem ſidst tar aw!« Ja Fadet var tømt, og Gryden ſkrabet. Hvor Folkene den Aften fik deres Nadvergrød fra, melder Historien ikke noget om.

Fru Birkedal var »en lille travl, men tillige uprak-

*) Af »Nielsine Bies Mindebog. Hillerød 1935.«

tisk Kone«. Der kom mange tilrejsende Gæster til Præstegaarden, og Kokkepigen fik Brug for den Dygtighed, hun havde tilegnet sig hos Madam Sørensen. Naar der kom Nabopræster uanmeldt paa Besøg, var Birkedal rigtig i sit Es, og hans fornøjelige Latter kunde da høres helt ud i Køkkenet. Ved saadanne Lejligheder gik Besøget naturligvis ud over Gaardens Kyllinger.

Johan Peter Bøttiger, 1849—58, forflyttet til Lintrup i Sønderjylland, efter 1864 fordrevet af Prøjserne og kaldet til Lundum-Hansted ved Horsens. Han var ikke saa veltalende en Præst som Birkedal, men en hjertelig Prædikant, menneskekærlig og god til at faa den jævne Befolkning i Tale. Hans Kone var af fin Familie (født Klein), men »saa jævn og huslig, at en Bonde kunde være tjent med hende som Kone«. Forfatterens Mor lærte Husvæsen hos hende før sit Bryllup; ved Brylluppet holdt Bøttiger en uforglemmelig Vielsestale, som blev prentet og ophængt i Glas og Ramme over Højsædet i Dagligstuen.

E. V. Rambusch, 1858—71, forflyttet til Øster og Vester Assels paa Mors, var den første Præst, der af Befolkningen blev kaldt Grundtvigianer, paavirket som han var af den ny kirkelige Bevægelse paa Fyn, hvor han havde været Kapellan i N. Lyndelse. Han var en veltalende og paagaende Præst, der slog lidt i Prædikestolen og jævnlig ogsaa slog lidt efter een og anden i Kirken, hvorved han skaffede sig baade Venner og Modstandere. Hans Optræden efter en Folkefest i Omvraas Lund er omtalt tidligere. Fru Rambusch var en lige saa begavet og betydelig Præstekone, som han var Præst.

Da Embedet blev ledigt efter dem, rejste et Par Mænd, een fra Hoven og een fra S. Omme, til Køben-

havn for i Kultusministeriet at fremsætte Ønske om at faa en »Grundtvigianer« kaldet til Præst, hvilket havde til Følge, at to andre Mænd fra Sognene rejste til Ribe for hos Biskoppen at fremsætte Ønske om at faa kaldet en »Lutheraner«. Fra den Tid blev det mere og mere almindeligt, at Folk henvendte sig i Ministeriet, naar de skulde have en ny Præst beskikket, hvilket i ikke ringe Grad har medvirket til Oprettelse af de lovbevalde Menighedsraad med Indstillingsret ved Præstekaldelse.

Den ny Præst efter Rambusch blev dog kaldet uden Hensyn til de stridende Parter, idet det blev en for-dreven sønderjydske Præst, som fik Embedet, nemlig

Pastor *Wiberg* (1871—73). Han gjorde ved sin Til-trædelse et noget affældigt Indtryk og var da ogsaa syg og blev snart nødt til at holde Kapellan. Kapel-lanen hed Engelstoft og var Søn af Biskoppen i Odense. Da *Wiberg* døde efter et Par Aars Forløb, afgik ogsaa Engelstoft fra Embedet.

Carl Nissen (1873—79), forflyttet til Aalsø, er maaske den af Præsterne i S. Omme-Hoven, som er bleven mindet længst af Befolkningen, især af taknemmelige Konfirmander. Der findes endnu saadanne, som med Varme taler om de uforglemmelige Timer, de havde i Konfirmandstuen hos ham. Engang beklagede han sig over, at han ikke kunde tænde Ild, og han kunde ogsaa ligesom Moses beklage sig over, at han ikke havde Ordet i sin Magt; men han kunde i hvert Fald aande paa sine Konfirmander saaledes, at »Hjærtet med Varme om Ordet slog Arme«, og det blev »Stødet til en evig Bevægelse«. I *Nissens* Præstetid fik S. Omme to ny Kirker i Østersognet og en residerende Kapellan der. Derved fremkom et Tidsskel i Præsterækken, som der her skal standses ved.

DEGNE, FÆLLES FOR S. OMME OG
HOVEN SOGNE

1. *Hans Jenson Sæby* har ført den ældste Kirkebog for S. Omme Pastorat, begyndt 24. Juni 1685.

2. *Christen Andersen Friis*, g. m. Inger Lauridsdatter Lydom, viede 7. Septbr. 1727. Degn i 51 Aar. † 1765. I hans Tid blev Degnene til Skoleholdere. Han nægtede at bebo Degneboligen, formodentlig fordi den var forsømt. Claus Svitzer, Jullingsholm, der som største Lodsejer i Sognet skulde sørge for Skolelokale, lod da bygge et Skolehus af nyt, og efter Lærer Friises Død lod han tilbygge en Lejlighed for den efterfølgende Degnefamilie.

3. *Hans Baghmann*, g. m. 2. G. Ane Aagaard, 1765—1801.

4. *Lorents Peter Fogh*, g. m. Maren Sophie Baghmann, 1801—48. Sidste fælles Degn for Sognene. 1845 fik Hoven sin egen Degn.

5. *Hans Frederik Wittendorff*, g. m. Margrethe Darling, 1848—83. Efter 1870 blev W. nødt til at lade Tjenesten saavel i Kirken som i Skolen besørge ved Hjælpelærere. 5 Degne i 200 Aar. De døde alle i Embedet og blev begravede paa S. Omme Kirkegaard.

Hjælpelærerne efter 1870:

Bjerregaard 1870—71.

R. Juulsen 71—72.

Axel Axelsen 72—77.

August Kirkegaard 77—78.

1878 ff. Jeppe Hansen Alsing.

V.

STEDLIGE SAGN

Jens Karstoft og Hr. Tammes med
hans Pivrekraav'.

Præsten Hans Thomas Vellejus gik strengt til Værks med sine Sognebørn, naar de ikke opførte sig godt. Han nægtede dem saa at komme til Alters. Derfor blev han — som det hedder om ham i Bangs Indberetning — »efterstræbt af de ugudelige«. En Bondeemand i Ørbæk ved Navn Jens Karstoft »undsagde« ham saaledes flere Gange. Mens denne Spænding mellem dem stod paa, blev der holdt et Bryllup i Ørbæk, som baade Præsten og Jens Karstoft var bedt med til. For ikke at støde sammen med Præsten vilde Jens Karstoft dog ikke deltage i Bryllupsgildet, men han vilde nok smage lidt af Gildesmeden. Han mødte derfor i Gildesgaarden, da Følget var kørt til Kirke, og som Nabo maatte han naturligvis beværtet. Dette fik imidlertid saa skæbnesvangre Følger, at det affødte en Vise, som gik rundt i Sognet længe efter og gjorde Lykke. Saa sent som omkring Aar 1800 levede der endnu gamle Folk, som kunde more deres Børnebørn med at synge denne Vise. Nu er der kun 2 Vers i Behold af den, og af dem fremgaar det, at Jens Karstoft gjorde et katastrofalt Indhug i Bryllupsmeden. Værst var det dog med Brudegrøden, som ikke maatte slippe

op, da Køksen ellers skulde miste sin Særk! Dette afstedkom et Postyr, som Præsten maatte til at skride ind og gøre Ende paa. Her er Versene:

»Wo Køks tow te o vrie aa vraaend:*)

— Her er lidt i Fad —

Hint straks en Høn' hænier fræ æ Raaend!

— Jens Kastowt oed aald wo Klumper av. —

Hr. Tammes mæ hans Pivreckraw,

— Her er lidt i Fad —

Han saat aald wo Kjællinger i Law!

— Jens Kastowt oed aald wo Klumper av. —**)

Senere blev Forholdet mellem Præsten og Jens Karstoft saa spændt, at denne en Dag, da Præsten skulde køre til Annekskirken, gik hen og ladede sin Flint og stillede sig paa Lur nede under Lyngbroen, som førte over Aaen tæt ved Jens Karstofts Hus. Idet Præsten kørte over Broen, lagde Jens Karstoft an paa ham bagfra og vilde have skudt ham. »Men forunderligt, Bøssen klikkede for det ugudelige Menneske saa længe, til Præsten var uden for Skudvidde, og først da brændte Skuddet af.« Ikke lang Tid efter kom Jens Karstoft spadserende til S. Omme og bankede paa Præstens Dør og forlangte at komme til at staa aabenbar Skrifte i Hoven Kirke. Et saadant Foretagende har Chr. V's Kirkeritual af 25. Juli 1685 givet nærmere Forskrift for. I Overenstemmelse dermed blev der i Hoven Kirke den næste Søndag fra Prædikestolen bekendtgjort efter Prædiken, at en bodfærdig Synder, der havde forset sig imod det 5. Bud og dermed forarget Kristi Menighed, vilde i Dag indstille sig for offentlig at afbede samme begangne Forseelse hos Gud og For-

*) Udtryk for Jammer og Raadvildhed.

***) Af Jens Kirckebys Beretning.

argelse hos Menigheden, at Guds Børn vilde alvorligen bede Gud for hannem, at han i Naade selv vilde forarbejde en sand Omvendelse for hannem, at han ikke herefter skulde falde i slig eller anden grov Last og Guds Fortørnelse mere: Hvortil vi samtlige af Hjærtet ville ønske ham Naade og Velsignelse af Gud Fader og Kristus Jesus vor Herre. — Derpaa begyndte Degnen i Koret denne Pønitensesalme:

»Beklage af al min Sinde. . . .«

Under Salmesangen kommer Synderen til Korsdøren og sætter sig paa Knæ midt i Døren med Ansigtet vendt mod Alteret. Og ved Salmens Slutning kommer Præsten og foreholder ham kortelig af Guds Ord, hvor vederstyggelig han har baaret sig ad og syndet mod Gud og Menigheden, samt formaner ham til en sand og alvorlig Omvendelse, hvilken han »udforsker« med efterskrevne faa Spørgsmaal:

»Saa tilspørger jeg Eder paa Guds og mit hellige Embedes Vegne:

- 1) Om I ikke bekender, at I foruden andre eders mange Synder endog særdeles med dette Eders Mordforsøg haver højligen fortørnet Eders himmelske Fader og forarget Eders Jævnkristne og Næste, men allermest den Guds Menighed, som I har været en Lem udi? Synderen svarer lydeligen Ja!
- 2) Om I af Hjærtet fortryder denne Eders grove Forseelse, hvormed I haver fortjent Guds Vrede med timelig og evig Straf? Ja!
- 3) Om I og stadig tror, at Gud formedelst sin eneste og uskyldige Søns Jesu Kristi dyre Værdskyld og Fortjeneste vil være Eder naadig og ikke tilregne Eder denne Synd? — Ja!

- 4) Om I har det gudelige og alvorlige Forsæt, at I her-
 efter ved Guds Naade vil sky og fly al saadan og
 anden modvillig Overtrædelse og befittede Eder paa
 et bedre og skikkeligere Levnet efter denne Dag?
 — Ja!
- 5) Om I hjærtelig længes efter at annammes til Guds
 Menigheds Samkvem, som I ved Eders grove Synd
 og Forargelse selv har skilt Eder fra, og nu med
 andre Guds Børn inderlig attraar og begærer at
 blive delagtig i Jesu Kristi helligste Legeme og Blod
 i Sakramentet? — Ja!

Saa vender Eder da om til Menigheden og afbeder
 den Forargelse, som I med Eders Synd har givet
 dennem.«

Synderen staar op og vender sig til Menigheden og
 siger: »Jeg beder, at I Guds Børn vil forlade mig denne
 min begangne Forseelse og ikke støde eder paa mig
 eller tage Forargelse af mig mere.«

Saa sætter han sig ned paa Knæ igen for Præsten,
 som da ydermere paa Synderens Vegne afbeder denne
 Forargelse. Hvorpaa han alvorligen med Paulus for-
 maner hver og een, som tykkes, at han staar, se sig
 vel for, at han ikke falder (1. Kor. 10, 12). Saa sluttes
 der med, at Præsten med Haandspaalæggelse afløser
 Synderen saaledes: Efter saadan Eders Hjertes Beken-
 delse, som I her for Guds Ansigt og denne Kristen Me-
 nighed aabenbar aflagt haver, da vil jeg paa Guds og
 mit hellige Embedes Vegne efter Kristi egen Befaling
 og paa hans bare og kraftige Ord tilsige Eder denne
 Eders begangne Synd og alle andre Eders Synders For-
 ladelse i Navn Gud Faders, Søns og Hellig Aands!
 Amen. Gaa bort i Herrens Fred og synd ikke mere!

Hvorpaa Præsten straks begynder Communionen.

Saa synges dette eneste Vers af Salmen »Af Dybsens Nød«: »Dog Synden hos os er mangefold. . . .«
og da gaar Synderen, som har faaet Afløsning, op til Herrens Alter tillige med de andre.

Jens Karstoft var født i Omvraa 1683 som ældste Søn af Jens Jensen Karstoft og Hustru Johanne Jensdatter, Omvraa Enestedgaard; han blev gift med en Pige i Ørbæk og fik med hende et Sted der. Han og hans Hustru døde 1748; Pastor Vellejus holdt Ligtalen over dem. Det har været en Trøst for deres efterladte, at Jens Karstoft fik det Vidnesbyrd af Præsten, at »han forblev bestandig i Omvendelsen Orden til sin Dødsdag«. *)

Pastor Bang og Else Nisder.

Ved en mærkelig Skæbnens Ironi er Pastor Bang, denne Overtroens Bekæmper fra Oplysningstiden, bleven Hovedperson i en Spøgelsehistorie, som har holdt sig paa Egnen i hundrede Aar. Historien er overleveret i noget forskellig Skikkelse, men med den samme Kerne. Den gengives her, saadan som den er bleven fortalt i den By Hallundbæk, hvor Spøgelset boede i levende Live.

En gammel Kone i Hallundbæk ved Navn Else Nisder (= Nisdatter) havde paa sit Dødsleje haft Pastor Bang tilkaldt og bedt ham ordne en Sag med en liden Eng eller Toft, som hun ønskede testamenteret til en Slægtning, der skulde to hende efter hendes Død. Præsten havde lovet hende at ordne Sagen, saaledes at hendes Ønske skete Fyldest; men Løftet blev — uvist af hvilken Grund — ikke holdt. Da der var forløbet en rum Tid, og intet var foretaget i Sagen til Opfyldelse af den dodes sidste Vilje, blev der en sen Aften banket

*) I Følge Pastor Bangs Indberetning 20 Aar efter.

paa Præstens Yderdør, og en svag Gammelkonestemme kaldte og sagde: »Bang! Sover du?« Men Præsten lod, som om han ikke hørte det. Dette gentog sig med nogle Dages Mellemrum tre Aftener, og for hver Gang blev den kaldende Stemme mere og mere truende. Til sidst turde Bang ikke sidde den overhørig, han maatte ud og forhandle med Spøgelset. De to begav sig saa med hinanden op til Kirkegaarden, men i Stedet for at søge ind paa denne førte Else Nisder Præsten hen til et lille Ovnhus tæt vesten for Kirken, hvor hun fik ham læmpet ind i Ovnen, men det var ikke, som man skulde have troet, for at efterlade ham der i Fred. Nej, Spøgelset gav sig til at bearbejde ham med Ovnsragen, saa han udstødte ynkelige Klagelyde. Til alt Held kom Præstens Karl forbi paa Hjemturen fra et sildigt Nattebesøg, og da han hørte Præsten klage sig i Ovnen, gav han sig i Snak med ham og søgte at hjælpe ham ud og faa ham hjem til Præstegaarden. Men Præsten vægrede sig og sagde, at der kun var een, der kunde hjælpe ham, og det var hans Svoger Johannes Vellejus, Degn i Grindsted. Ham skulde Karlen køre over og hente snarest mulig.

Han var Degn i Grindsted fra 1759 til 1808, uden Tvivl en gammel studiosus, som ikke naaede at blive Præst. Han havde gaaet i »den sorte Skole«. Saa skyndte Karlen sig til Præstegaarden og fik Hestene spændt for Stadsvognen og suste til Grindsted. Her stod Degnen rejseklædt i Døren, som om han havde vidst, at der kom Bud efter ham. Det var da bare at faa Vognen vendt og Degnen op og komme af Sted igen. Ankommen til S. Omme lod Degnen Karlen holde ved Nedkørslen til »Sigen« sydøst for Kirkegaarden. Her stod Degnen af Vognen, tog et af Vognhjulene fra Vognakslen og lagde det op i Vognen bag

Kusken og bad ham om at blive holdende og endelig ikke køre, førend han selv kom og sagde: »Kør saa i Guds Navn!« Derpaa forsvandt Degnen ned ad Vejen gennem Sigen og videre op langs Kirkegaarden til midt paa Kirkegaardsdiget, hvor han gik ind igennem en Laage og fulgte en Gang hen til Vaabenhuset og derfra ud i Vest gennem Ligporten, hvor han allerede kunde høre Pastor Bang vaande sig i Ovnhuset. Han skyndte sig at komme sin Svoger til Hjælp og fik ogsaa Bugt med Spøgelset saa vidt, at han tvang Else Nisder væk fra Ovnen og drev hende ind paa Kirkegaarden; men her standsede hun brat og sagde: »Du har ikke Magt til at mane mig ned, for du har jo stjaalet«. »Det har jeg ogsaa«, svarede han, og i det samme greb han i sin Lomme, fremtog en Sølvskilling og kastede den bag ud over sit Hoved, idet han sagde: »Nu er de Hvedebrød betalt!« Saa fulgtes de to videre over Kirkegaarden ud til Vejen ned imod Sigen, og her lykkedes det endelig for Degnen at tvinge Else Nisders Genfærd ud i Hængedyndet nord for Vejen og mane hende ned med en Egepæl ovenpaa. Det fortælles, at Pælen stod i flere Aar paa Stedet, men raadnede til sidst af, og en stor Busk af stridt Græs groede op, hvor Pælen havde staaet. Sikkert er det, at mange baade gamle og unge i Tidens Løb, naar de ad Landevejen passerede forbi, har kastet Blikket hen i Retning af Stedet og med Gysen tænkt paa, at her var en Genganger, vel nok den sidste, manet ned.

Fortællingen ender med, at Degnen efter sit vellykkede Manearbejde vendte tilbage til Vognen og fandt den staaende paa sine tre Hjul, ligesom han havde forladt den. Han tog nu det manglende Hjul ned af Vognen og anbragte det paa sin Plads, hvorefter han steg op og satte sig ved Siden af Kusken, idet

han sagde: »Kør saa i Guds Navn!« Saa kørte Karlen for anden Gang i den samme Nat til Grindsted og tilbage igen. Han kunde siden ikke blive træt af at fortælle om dette mærkelige Natkøteri; det var et Under, mente han, at han slap godt fra det. Mens han holdt ved Sigen og ventede paa Degnens Tilbagekomst, var der i Nattens Mørke to Gange kommen een, der lignede Degnen og havde bedt ham om at køre. Men han holdt sig Degnens Ord efterrettelig; havde han ikke gjort det, vilde det uden Tvivl være gaaet galt.

Hvad der har givet Anledning til denne »fabuløse« Historie lader sig vanskeligt forklare. Ikke engang saa meget lader sig historisk bevise, at der i Pastor Bangs Embedstid er død en Kvinde i Hallundbæk ved Navn Else Nisdatter. Kirkebogen oplyser intet derom, men derfor kan det dog godt være sket; thi Pastor Bang viste stort Sløseri med sin Kirkebogsførelse. Hans Biskop har endog egenhændig i Kirkebogen givet ham Tilhold om at føre Kirkebogen med mere Omhu. Desværre ses det ikke i Kirkebogen, at den biskoppelige Næse har hjulpet noget, ligesom der heller ikke i Folkesagnet forløder noget om, at han efter Befrielsen for Spøgeriet søgte at raade Bod paa sin Forsømmelse. Det er dog bevisligt i Følge S. Omme Kirkebog, at der i Aaret 1781 d. 30. Septbr. blev begravet paa S. Omme Kirkegaard en Kvinde fra Hallundbæk 93 Aar gl. Hendes Navn nævnes ikke, hun kaldes blot Jep Christensens Enke. Men i Følge Tingbogen anno 1737 boede der da en Mand paa den største Gaard i Hallundbæk ved Navn Jep Christensen og tillige en Mand ved Navn Anders Nissen, som drev Gaarden i Fællesskab. De har uden Tvivl været besvogrede, og tænker vi os det saaledes, at Jep Chr. har været gift med Anders Nissens Søster, og at hun har heddet Else, saa har vi den

historiske Person, som danner Grundlaget for Sagnet om Else Nisder. I Betragtning af, at Pastor Bang i hendes sidste Leveaar var bleven en ensom Mand, idet hans Hustru var død, og de havde ingen Børn, vil det forstaas, at Sognets »vor Far« kunde blive Genstand for Befolkningens Deltagelse, og Situationen give Anledning til Mytedigtning.

Sagnet om S. Omme Kirketaarn.

Der gives flere Sagn om Kirker og Kirketaarne; eet af de mest bekendte er jo Sagnet om Fjennislev Kirkes to Taarne. Det er især Bevæggrundene til Opførelse først af Kirkerne og senere af Taarnene, som har givet Anledning til Sagndannelse. Om S. Omme Kirketaarn har der ogsaa dannet sig et Sagn, og det har endda holdt sig levende i Sagnet gennem 300 Aar helt ned til Nutiden. Sagnet foreligger i to Variationer eller Ud-gaver med den Forskel, at i den ene Udgave skal Fru Anne Grubbe have forgrebet sig paa Kirkens gamle Vaabenhus, i den anden paa Kirkens gamle Klokestil-lads. Sagnet har sit Tilknytningspunkt, kan man sige, i en Sten, der sidder indmuret i Kirkens Vestgavl 1 Alen over Jorden ved Sydsiden af Taarnet. Stenen er en firkantet Kampsten med en grovt indhugget Skrift af følgende Indhold:

L O D F A G

B D T S

1 6 2 2.

Den almindelige og sikkert rigtige Tydning heraf er: »Lod Fru Anne Grubbe bygge dette Taarn. S. Omme 1622«.

Den øverste Halvdel af Stenen er tom og ser ud til at være hugget ren for noget, som er fjernet. Formentlig har der været indhugget et andet Aarstal, som er bleven erstattet med det, som nu findes anbragt mindre heldigt neden under Indskriften. —

Fru Anne Grubbes Sten i Kirkemuren.

Nævnte Frue var Enke efter Hr. Jens Juul til Julingsholm, Sognets eneste Herregaard, til hvis Gods saa godt som hele Sognets Jord, over 28000 Tdr. Land, med Bygninger og Ejendomme hørte. Der er to danske Adelsslægter af Navnet Juul eller Juel; den ene fører en Lilje, den anden en Stjerne i Skjoldet. Søhelten Niels Juul hørte til Stjerneslægten, og det samme gjorde de Juul'er, der grundlagde Julingsholm. Jens

Juul fik Gaarden efter sin Fader Mogens Juul, som døde 1587 og blev begravet i Kirken, under Altergulvet. Jens Juul og Anne Grubbe har i S. Omme efterladt sig synlige Mindesmærker, der vidner om, at de har haft Interesse for Kirken og sikkert været levende med i den aandelige Bevægelse, som den lutherske Reformation havde rejst, og som paa de Tider var naaet ud til de fjerneste Egne i Landet. Derom vidner Jens Juuls sjælden smukke Prædikestol i Omme Kirke og Fru Anne Grubbes Kirketaarn. I Forbindelse med den omtalte Indskriftssten i Kirkemuren fortæller Sagnet, at Fru Anne Grubbe lod den gamle Vandmølle ved Mødbjerg flytte ned til Jullingsholm, hvor den har været siden. Ved denne Flytning fik Fruen Brug for noget Egetømmer til Møleværket, og da Klokkestilladset paa Kirkegaarden havde stærke Egebjælker, lod hun Stilladset nedtage for at anvende Bjælkerne i Møleværket. Men hvad skete!

Da Møllen var bygget færdig, blev der ikke godt at være paa Jullingsholm. Der gik Spøgeri. Folk, som færdedes ved Nattetid paa Vejen gennem »Waardhie« mellem Kirken og Jullingsholm, vidste at fortælle om et hvidt Spøgelse,*) der fo'r ud fra Kirkegaarden ad Vejen til Jullingsholm, hvor Fruen saaledes blev pint og plaget, at hun for at faa Fred maatte love at bygge et Kirketaarn til den gamle Klokke at hænge i, i Stedet for de Egebjælker, som hun havde tilegnet sig.

Det kan være interessant at se, hvad der ligger til Grund for dette Folkesagn. At der har været en Vandmølle i Omme Aa ved Mødbjerg, er sikkert nok; det findes dokumenteret, at en Provst Guido i Aaret 1297

*) Det har efter Folketroen antagelig været Gemfærdet af den Mand, som havde skænket Klokkestilladset, altsaa maaske en tidligere Juul.

pantsatte Mothberig Mølle til Ribe Domkirke, imod at Præsterne skulde synge Sjælemesser over ham i Domkirken. Det vides ogsaa, at der i forrige Aarhundrede er fundet Spor af en Mølle øst for Mødbjerg. I Følge Kirkeregnskaberne for 1614 nedtog Fru Anne Grubbe dette Aar Klokkehuset paa Kirkegaarden og »hug« (tømrede) et nyt af spinklere Materiale. For øvrigt er der i de fire følgende Aarsregnskaber slet ikke Tale om at bygge Kirketaarn eller gøre noget ved Vaabenhuset, der er kun Tale om Indkøb af Bygningsmaterialer i tiltagende Mængde. Der blev endelig 1619 (16. Juli) sluttet en Kontrakt (»Fortingning«) med Murmand Christen Pedersen af Waarde om at nedbryde Kirkens Vestgavl, som var revnet, og »forlænge Kirken 11 Alen vester ud med samme Murtykkelse som de gamle Mure. Derfor skulde han have til Kost og Løn 110 Rdl. slet Mønt; 1 Td. Rug; 1 Td. Malt; 2 Sider Flæsk og 1 Haerbopund Smør og holdes ham 2 Plidsfolk.« Den revnede Gavl har fra først af været Aarsag til Byggeriet, og der er i Kontrakten intet om et Kirketaarn og heller intet om Reparation af Vaabenhuset. Men ikke desto mindre viser der sig uventet i Regnskabet for 1618 flere Udgiftsposter til Taarnet (»Thornidt«) og ligeledes til Vaabenhuset (»Schrøfftzen«). F. Eks. »Holdt Murmesteren til Kost med hans Folk paa 1 Person at regne 95 Dage, da han har muret paa Taarnet, som Klokken skal hænge udi, og oplagt Lægterne til Tagstenene og ligeledes Tagstenene og skjellet paa Skrøvedsen og Kirken, hvilket Arbejde ikke var udi første »Fortingning«.« Den sidste Sætning viser udtrykkelig, at dette Arbejde var kommet til som et Efterarbejde uden for Akkorden. Og netop denne Omstændighed kan forklare Sagdannelsen med Spøgeriet som Besvarelse af Spørgsmaalet, hvorfor

dette uforudsete og upaakrævede Arbejde trængte sig paa. Det maatte virke i højeste Grad forbavsende, at Fruen, efter at det akkorderede og planlagte Arbejde nærmede sig sin Fuldendelse, pludselig fattede Beslutning om at bygge et Klokketaarn, som godt kunde undværes, da det gamle Klokkestillads var bleven erstattet med et nyt. Det maatte have sin særegne Grund, et hemmeligt Motiv, som ingen fik at vide, men som enhver kunde tænke sit ved. Sagen kom paa Omtale i Sognet og førte til Gisninger og Slutninger i Retning af noget, der skulde sones, hvilket var saa meget mere nærliggende, som ikke blot Klokkhusets Fjernelse, men ogsaa Flytningen af Sognets Vandmølle maatte have vakt berettiget Misstemning særlig i Østersognet, der havde en stiv Mil til Kirke og nu fik over 5 Fjerdingvej til Mølle.

Alt dette taget i Betragtning: 1) Den under det akkorderede Arbejde pludselig opstaaede Ide om Opførelse af et Kirketaarn og Restavrering af Vaabenhuset. Samt 2) Forargelse over den foregivne Anvendelse af Egetømmeret fra det nedtagne Klokkestillads og 3) Misstemning over Møllens Flytning fra Mødbjerg: alt dette tilsammen i Forbindelse med Tidens Hang til Overtro kan nok have affødt Sagnet om Spøgeriet paa Jullingsholm som virkende Grund til, at »Fru Anne Grubbe lod bygge dette Taarn«.

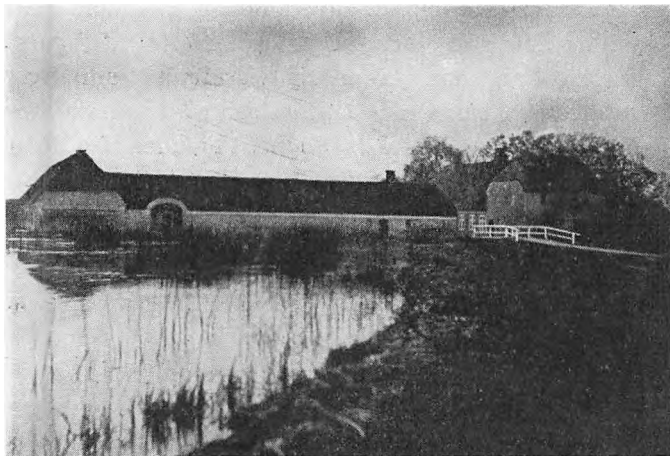
At Sagnet har faaet 2 Variationer kan ogsaa forklares af de gamle Kirkeregnskaber, som viser, at der blev udskiftet Tømmer baade i Klokkehuset først og dernæst i Overdelen over Vaabenhuset. Antagelig er der i begge Tilfælde bleven noget gammelt Tømmer til overs til Brug paa Jullingsholm.

Som før nævnt giver de gamle Kirkeregnskaber interessante Oplysninger vedrørende Bygning af Kirker

og Kirketaarne i fordums Tid. De lokale Haandværkere blev ikke betroet til at forestaa Arbejdet. Ved Kirkeudvidelsen og Opførelsen af Kirketaarnet i S. Omme maatte Murmesteren hentes i Varde og »Timmermanden« i Ølgod. Den første er allerede nævnet ved Navn, den anden hed Thomas Søffrensen (Severinsen eller Sørensen). Deres Svende fik Drikkepenge af Bygherren. Der blev ogsaa holdt Rejsegilde: da Overdelen blev rejst paa den ny Mur af Kirken, blev der leveret 1 Td. Øl paa Kirkens Regning. Blytækkeren og Glarmesteren blev ligesom Murmesteren hentet i Varde. De blev befordrede med Heste og Vogn frem og tilbage. Blytækkeren leverede selv Blyet, og Glarmesteren Glarret. Smeden fik Staalet og Jernet leveret, men han »forsmedede« det og fik Karle til Hjælp med at blæse og hamre. De store Kampsten til Ydermur og til Buer over Vinduer og Døre blev fundne i Marken ved Pløjning; Jorden blev gravet fra dem, og der blev tændt Baal omkring dem, saa de blev sprængt i Stykker. Derpaa blev de væltet af Graven og hugget til, saaledes at de fik en plan firkantet Side, som var bestemt til at vende udad i Muren. Saaledes behandlede Kampsten er i Byggesproget bleven kaldt Kvadresten. Muren blev opført som Dobbeltmur, hvori Hulrummet blev fyldt med Marksten og Kalkmørtel. Der til medgik en Masse Sten og en Mængde Kalk. Utallige Læs Sten blev samlet »af adskillige Marker og aget til Kirken«. Mange Vognlæs Kalk blev hentet fra Daubjerg og Varde, til Varde kom Kalken med Skib fra Holland. Tømmeret blev hentet i Kolding og Vejle, der var baade dansk Egetømmer og gullandsk Fyr.

Foretagendet, der strakte sig over 6 Aar, kostede mange Penge; men hvert Aars Regnskab viste dog en pæn Kassebeholdning undtagen det sidste Aar, da var

der et Underskud paa 82 Rdl. 1 Mk. 3 Alb., som »Kirken blev den gode Frue skyldig«. Ud fra det gamle Regnskab kan man danne sig en Mening om, hvorledes det er gaaet til med Opførelsen af de gamle Stenkirker omkring i Landets Sogne. Tienden fra Knud den Helliges Tid har skaffet Pengene, og Tiendefæsteren har ladet Arbejdet udføre. —

Møllegaarden.

VI.

2 SLÆGTSGAARDE

1. HOVEN MØLLE

Angaaende Hoven Mølle som gammel Slægtsgaard har det været Forfatterens Tanke at kunne føre den nuværende Ejers Slægt tilbage saa langt som til Matrikelen 1662—64. Det viste sig imidlertid ved Undersøgelsen, at der et sket et Slægtsbrud i Ejerrækken, idet Møllen et Par Gange i Tiden 1766—75 er bleven solgt til en fremmed Køber, hvorefter den nuværende Møllerslægt indtraadte i Besiddelsen af Møllen. Denne har altsaa siden 1664 til Nutiden været i 2 Slægters Besiddelse bortset fra de 9 Aars Mellemrum, da den var i Handelen. Den første af de 2 Slægter, som Undersøgelsen har skaffet Oplysninger om, begynder 1664 med

Dorete Madsdatter. Møllen var paa den Tid Selverbondeejere, som svarede Landgilde (30 Tdr. Mel) til velb. Hr. Wehrner Parsberg til Nørlund. Dorete blev gift med Jens Christensen. Dette Par var de første Møllerfolk i Hoven, som der vides Navn paa. Jens Christensen døde 1709, Doretas Dødsaar er ikke oplyst. Deres Datter Karen fik Møllen efter dem og blev gift 2 Gange, første Gang med Anders Nielsen, anden Gang med Niels Sørensen. Niels Sørensen og Karens Søn Søren Nielsen fik Møllen 1728. Hans Kone hed Sidsel. De fik 6 Børn, deriblandt Mads (f. 1737) og Anne Marie (f. 1740). Saa døde Sidsel, og Søren Nielsen giftede sig (2. Gang) med Anna Olufsdatter; de fik 1743 en Pige, som blev døbt Sidsel, men døde som spæd; Aaret efter fik de igen en Pige, som blev døbt Sidsel og levede. Søren Nielsen tilkøbte sig Møllens Herlighed ved Auktionsskøde 2. Juni 1759, d. v. s. købte sig fri for at betale den aarlige Landgilde 30 Tdr. Mel, Møllens Hartkorn var da 15 Tdr. Efter hans Død 1765 kunde hans Enke Anna Olufsdatter ikke komme overens med Stedsønnen Mads om Møllens Afstaaelse til ham. Det oplystes ved Skiftet, at han havde Løn tilgode for 8 Aar à 10 Rdl. Han havde giftet sig før Faderens Død og faaet et Barn (Søren f. 1765) tilmeldt Kirkebogen. Konens Navn er ikke indført. Efter Skiftet rejste han til Sønderby i Borris og blev Gaardmand dér og fortsatte Slægten. Han blev 99 Aar og 9 Mdr. gl.*). Hans Søster Anne Marie fulgte med til Sønderby, hvor hun 1767 $11\frac{1}{10}$ holdt Bryllup med Kroejer Jep Madsen af Blaksbark Kro, Varde Landsogn. Jep Madsen døde 1789. Anne Marie overlevede ham i 7

*) En Søn af ham, Hans Madsen, blev gift med en Pige i Ørbæk og fik dér en Gaard, som endnu er i Slægtens Eje. Hans Moder hed Botella eller Botelea Nielsdatter.

Aar. En Datter Karen blev gift med Jep Chr. Jensen Karstoft i Omvraa, en anden Datter Sidsel blev gift med hans Broder Jacob Jensen Karstoft, der blev Købmand og senere Arrestforvarer i Varde. Dermed er oplyst, at den gamle Møllerslægt fra Hoven har forplantet sig til Sønderby i Borris og til den gamle Kroslægt i Blaksmark og videre derfra til Forfatterens Slægt i Omvraa, hvorved jeg er bleven et Oldebarn til Anne Marie og har faaet den gamle Mads Sønderby til Oldemorbror. Deres Stedmoder flyttede efter at have solgt Møllen, som for Resten ogsaa var Kro, hen til en mindre Ejendom i Sønder Gren tilligemed Datteren Sidsel. Om dem findes følgende indført i Hoven Kirkebog: »1768 $\frac{26}{1}$ blev Bertel Mortensen af Sønderby viet til Anna Olufsdatter. Samme Dag blev Mads Bertelsen viet til Zidsel Sørensdatter«. Det ser derefter ud, som der her foreligger det mærkelige Tilfælde, at Moder og Datter er bleven gift paa samme Dag med henholdsvis Fader og Søn. Moderen er sikkert flyttet til Sønderby og Datteren har faaet Stedet i S. Gren. Hun blev snart Enke og gift anden Gang i Hoven, denne Gang med Hans Povelsen i Grindsted (viet 1771 $\frac{10}{10}$). Efter Søren Niensens Død solgte hans Enke Anna Olufsdatter Hoven Mølle til Hr. Henning Ulrich Nees, som igen solgte den 6 Aar senere til et ungt nygift Ægtepar Christian Ernstsens Woetmann og Margrethe Dorthea Sperling (1772). De havde Møllen i 3 Aar og fik i den Tid 3 Børn tilmeldt Kirkebogen. Den senere Sognepræst Peter Voetmann (1821—29) var maaske en Slægtning af dem, maaske en Søn, dog ikke født i Hoven.

1775 blev Hoven Mølle saa igen en Slægtsgaard, idet den ved Købekontrakt af 14. Jan. s. A. (tingl. $\frac{22}{2}$ s. A.) overgik til Knud Terkelsen og Hustru Sophie Amalie

Christensdatter, hvis Efterslægt siden har besiddet den.

De nævnte Møllerfolk kom fra Smedebæk Mølle i Ejstrup Sogn og havde tidligere haft Arrevad Mølle i Brande Sogn. Knud Terkelsen var Gaardmandssøn fra Omvraa, født der 1713. Sophie Amalie var født 1701. Knud har formodentlig giftet sig med hende, da hun var Enke i Arrevad Mølle. De var gamle Folk, da de kom til Hoven. En Søn og en Svigerdatter kunde overtage Styret, naarsomhelst det behøvedes, og efter 4 Aars Forløb fik de unge Møllen overdraget. Sophie Amalie døde 1786, 85 Aar gl. Knud Terkelsens Dødsaar er ikke opløst, men han overlevede hende.

Sønnen Jens Knudsen og Svigerdatteren Karen Christensdatter var gift og havde Børn, inden de kom til Hoven. Af deres 8 Børn døde en Dreng og en Pige som smaa.

- 1) Knud Jensen blev Møller i Langelund Mølle, Ringgive Sogn. Gift 1802 med Karen Abrahamsdatter, Møllerdatter.
- 2) Søren Ancker Jensen blev Møller i Skierbek Mølle, Ølgod Sogn. Gift med Mette Marie Madsdatter af Skierbek Mølle.
- 3) Sophie Amalie. Gift med Thomas Hansen i Urup.
- 4) Birgitte Marie. Gift med Erik Terkelsen, S. Karstoft.
- 5) Anne Johanne.
- 6) Anders Jensen (f. 1780). Gift med Ane Kirstine Eskesdatter af Paabøl, fik Møllen overdraget af sin Moder, som var Enke, 1804.

Jens Knudsen var død 1796, 50 Aar og 11 Maaneder gl.; hans Enke Karen Christensdatter døde 1816, 74 Aar gl. Anders Jensen og Ane Kirstine havde følgende Børn, som alle blev gift og bosat i Sognet:

- 1) Jens, død 11 Dage gl. 1805.
- 2) Karen Christine, f. 1806, blev Gaardmandskone i Barslund.
- 3) Jens, f. 1808, blev Møller i Hoven efter Faderens Død 1833. Gift med sit Søskendebarn fra Urup Karen Thomasdatter 1835.
- 4) Eske, f. 1816, blev Gaardmand i Dyrvig.
- 5) Christen — blev Gaardmand i Paabøl.
- 6) Knud, f. 1821, blev Gaardmand i Ørbæk.
- 7) Johanne Kirstine, f. 1826, blev Gaardmandskone i Ørbæk.

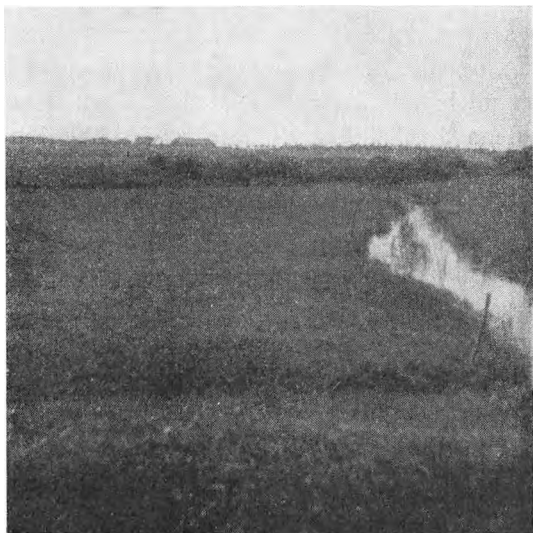
Møller Jens Andersen døde 1866.

Møller Jens Andersen og Karen Thomasdatter havde følgende Børn:

- 1) Ane Kirstine — døde ung.
- 2) Anders Jensen, f. 1838. Gift med Ane Marie Madsen i Barslund.
- 3) Thomas Jensen, f. 1840. Gift (1. G.) med Marie Dejgaard, Store Hejbøl. Gift (2. G.) med Maren Bjerge.
- 4) Sophie Jensen, f. 1842. Gift med Jens Madsen Eg i Paabøl.
- 5) Thomas Christian Jensen, f. 1846. Gift med Mariane Jepsdatter.
- 6) Karen Marie Jensen, f. 1847. Gift med Lærer K. Kristensen, Hoven Skole.
- 7) Ane Cathrine Jensen, f. 1850 . Gift med Jens Møller Christensen, Paabøl.

Thomas Christian Jensen fik Hoven Mølle 1866 efter Faderens Død; han blev gift med Mariane Jepsen fra

Gammelager. De ejede Møllen i o. 30 Aar, men solgte den saa til Jens Møller Eg, Dattersøn af Møller Jens Andersen og Karen Thomasdatter, og Møllen er stadig i den samme Slægts Eje.

Omvraa Enestedgaards Byggeplads.

2. OMVRAA ENESTEDGAARD

er ikke mere. Men endnu saa sent som i den sidste Menneskealder af forrige Aarhundrede vidste Gaardmændene i Omvraa bestemt, hvor den gamle Gaard havde ligget, og de kaldte Pladsen »æ Gaaste« (Gaardstedet). Gaardens Bygninger laa tæt ved Omme Aa midtvejs mellem Filskov By i Øst og Mødberg Enestedgaard i Vest. Aadalen dannede her en Bredning, i hvilken Bækken fra Hallundbæk forenede sig med Aaen, som paa dette Sted slog et kraftigt Sving mod Nord ligesom for at komme Bækken i Møde. Paa

Mødestedet hævede Engbunden sig til en Polde, der afgav et betryggende Bosted, ikke mindst i Flødtider, da Gaarden kunde ligge omflydt af Vand ligesom en midalderlig Borg. Paa Polden var der ogsaa Plads til en Kaalhauge, der strakte sig i Vest ned mod Aasvinget og langs med dette til en Bue, der svøbte sig om en Engkrog, og som den Dag i Dag længe efter, at Svinget er rettet ud, bærer sit gamle historiske Navn »Haukrog«.

Gaardens Jordtilliggende udgjorde 4370 Tdr. Land og strakte sig i Syd til Grindsted og i Nord til Brande og Skarrild Sogneskel, i Øst og i Vest til Filskov, Lillebrande og Mødberg Markskel.

Gaarden havde mange Enge, de bedste laa ved Aaen paa begge Sider af denne, desuden Enge langs med Bækken fra Hallundbæk og længere borte i Sønder: Enge ved Simmelsbæk og Birkebæk og i Nør: Enge ved Engebæk, der dannede Tilløb ikke til Omme, men Skjærn Aa. Det var en Egn, der afgav Ynglepladser for en Mængde Wade- og Svømmefugle, Storke ikke at forglemme, de sidste sloges drabelig om de forholdsvis faa Hustage, som frembød sig til Indretning af Lejligheder ovenpaa. Stedets Beliggenhed var ikke saa lidt af en Idyl, særlig om Sommeren. Om det saa var en gammel Egeskov, manglede heller ikke denne Herlighed ganske og aldeles paa hin før Hedeselskabet saa træfattige Tid i Midtjyllands Hedeegne. Straks nord for Bækkens Udløb i Aaen begyndte Sandskrænten ved Engen at hæve sig stærkt i Vest til et betydeligt Højdedrag med ret stejle Skrænter ned mod Aadalen, og disse Skrænter, der formede sig i dybe Buer med fremspringende Bastioner i Rytme med Aaens Bugtninger, bar en anselig Rest af gamle Egetræer og andre Skovtræer i Lighed med den gamle Egeskov ved Hald Hovedgaard. Skrænten strækker sig et Par Kilometer

vestpaa med sin Skovlevning, der bestaar endnu og kaldes Omvraas Lund; men Tidens Tand og to Verdenskrige har taget haardt paa den. Ved Jordudskiftningen i 1792 blev Lunden delt paa den Maade, at hver af de daværende 4 Gaarde fik Ret til »Gærdselshugst« paa bestemte Steder, men Grunden tilhørte den Gaard, i hvis Mark Lunden fandtes. Paa lignende Maade blev Forholdet ordnet med en fælles Klynemose i Nordmarken og en fælles Lergrav i Søndermarken.

En Engkrog længst mod Vest ved Mødberg Skel er engang før Reformationen bleven skænket til Kirken, maaske oprindeligt til Kirken i Filskov. Denne »Kirkeeng« har Bønderne i Omvraa engang (1556) villet tilægge sig Høet af; men en Retssag i den Anledning gik dem imod. Se foran Side 77. Senere har deres Efterkommere haft Retstrætte med Præsten i Grindsted om nogle Enge ved Simmelsbæk. I Tiden 1710—20 hjerjede Omvraabeboerne Høet af de paagældende Enge, men maatte til sidst ved en Voldgiftskendelse afstaa dem til Grindsted Præsteembede. De gode Omvraabeboere synes saaledes at have interesseret sig lovligt meget for Engkroge. Noget andet er, at de samme Beboere synes at have været driftige Folk, idet de ved den sidste Matrikel (for 100 Aar siden), da Gaarden var delt i 4 Fjerdepartsgaarde, fik deres samlede Hartkorn forhøjet fra 7 Tdr. 2 Skp. 2 Fdk. 1 Alb. til 18 Tdr. 5 Skp. $1\frac{3}{4}$ Fdk., altsaa langt over det dobbelte, hvilket ingen anden By i Sognet tilnærmelsesvis kom ud for.

Iøvrigt har den oprindelige Enestedgaard saa langt tilbage i Tiden, som der har kunnet oplyses noget om den, været beboet af flere Familier i Slægt med hinanden.

Paa et tidligt Tidspunkt efter Reformationen har Omvraa som een af »Kronens Gaarde« været mage-

skiftet frem og tilbage mellem »Kronen« (Staten) og en Godsejer, i dette Tilfælde Ejeren af Tirsbæk, Ifver Lunge. Det sidste Mageskifte med Omvraa fra Kronens Side skete i Følge Skøde 1579 ¹⁶/₇, hvorved Gaardens Hørlighed tilskødedes Ifver Lunge med Ret til at tilforhandle sig Gaardens Bondeeje, hvilken Ret dog aldrig blev benyttet i Fæstevæsenets Tid.

1614 var Gaarden beboet af 2 Familier, rimeligvis en Broder og en Søster, nemlig Peder Christensen (hvis Hustru der intet vides om) og Gunder Christensdatter, gift med Oluf Jørgensen. Gunder døde 1626, Oluf 1627. To smukke Gravstene med deres Navne findes endnu paa S. Omme Kirkegaard. En Sønnesøn af dem, Oluf Jepsøn, døde i Omvraa 1695; hans to Sønner Peder og Niels Olufsen fik hver 1 Fjerdepart af Gaarden. Men ved Dødsfald og ny Giftermaal gik Ejendommene hurtig ud af Slægten. Peder Christensens Søn Jens Pedersen gift med Mette Jenskone beboede Gaarden 1662 sammen med Oluf Jepson. Deres Datter Johanne Jensdatter blev 1682 gift med Jens Jensen Karstoft. De fik 8 Børn, hvoraf 3 døde tidlig. Den ældste Søn Jens blev gift med en Pige i Ørbæk og fik en Gaard der; maatte staa offentlig til Skrifte i Hoven Kirke, fordi han havde villet skyde Præsten (Side 87). Næstældste Søn Jacob fik Gaarden og blev gift 1. Gang med Maren Pedersdatter fra Omvraa, 2. Gang med Maren Christensdatter fra Ørbæk. 4 + 6 Børn, hvoraf 5 døde unge. Jacob, som selv beboede 1 Fjerdepartsgaard, købte 1742 1 Sjettepartsgaard i Omvraa, som en Datter og Svigersøn fik og senere forenede (Matr. Nr. 2) med 1 Tolvtepartsgaard til en Fjerdepartsgaard, som de andre tre.

Hans Fader Jens Karstoft døde 1714. Hans Moder Johanne blev gift 2. Gang med Enkemand Jens Søren-

sen i Omvraa og 3. Gang med Enkemand Terkel Knudsen Dovr, Fader til den Knud Terkelsen, der 1775 købte Hoven Mølle. Johanne blev saaledes Enke 3 Gange og døde 1747, 86 Aar gl. Hendes Søn Jacob blev 81 Aar, han døde 1771*).

En Søn af ham og hans 2. Hustru Maren Christensdatter fra Ørbæk fik Fædrenegaarden; han hed Jens Jacobsen Karstoft og blev lige som Faderen 2 Gange gift; 1. Gang med Karen Jeppisdatter fra Lyhne Kro, Datter af Jep Christian og Ingeborg Marie; 2. Gang med Mette Lauridsdatter fra Amtrup, Rind Sogn. Jens Jacobsen indkøbte Gaardens Herlighedseje 1754 og fik samtidig Gaarden overdraget af sine Forældre. Dette skete ved 2 Skøder: et fra Salig Christen Nielsen Adserbøls Enke i Skierlund Maren Jensdatter Studsgaard dateret 7. September og et fra Forældrene dateret 20. September. Købesummen for Herligheden var i Skødet opgivet til 127 Rdl. I det andet Skøde var Købesummen ikke opført. I Tiden omkring 1750 købte de fleste Bønder deres Gaards Herlighed og ophørte saaledes med at være Fæstere af Navn. Der blev handlet en Del med denne Herlighed, inden den kom paa Beboernes egne Hænder. Jens Jacobsen Karstoft købte 3 Gaarde i Langelund ved Auktion og 1 Gaard i Halhundbæk, Prisen for deres Herligheder var 30 Rdl. pr. Td. Hartkorn; det var en ringe Tid for Landbrug. 1770 døde Jens Jacobsen Karstofts første Hustru Karen 37 Aar gl., efter 15 Aars Ægteskab. De fik 6 Børn, hvoraf 1 døde tidlig.

- 1) Ingeborg Marie f. 1758, blev gift med Langelund Møller Abraham Jessen Hoger (Tømrer, Bygmester),

*) Jacob Jensen Karstoft levede under 5 Konger (Chr. V.—Chr. VII.). — Forfatteren af dette Skrift har ogsaa levet under 5 Konger (Fr. VII.—Frederik IX.).

- (deres Datter Karen blev 17 Aar gl. gift med Knud Jensen fra Hoven Mølle).
- 2) Agitha f. 1760, blev gift med Gaardmand Niels Andersen i Omvraa (de fik ingen Børn og afstod Gaarden til Niels Andersens Fætter fra Grindsted Dal Mads Christian Jensen).
 - 3) Jep Christian f. 1764 fik Fødegaarden.
 - 4) Jacob f. 1766, blev Købmand i Varde og gift med Sidsel Jepsdatter fra Blaksmark Kro.
 - 5) Mariane f. 1768, blev gift med Gaardmand Christen Thomsen i Gravild; døde efter sit første Barn, som ogsaa døde.

I andet Ægteskab — med Mette Lauridsdatter (gift 1773) — var følgende 5 Børn. Lars Amtrup f. 1774; Søren Lyhne f. 1779; Karen f. 1780; Margrethe Cathrine og Cathrine Margrethe (Tvillinger) f. 1782.

Jens Jacobsen døde 1803, 75 Aar gl.; Mette døde 1812, 64 Aar. Jep Christian Karstoft og Hustru Karen Jepsdatter fra Blaksmark Kro blev gift 1796 og fik følgende Børn:

1798 Anne Marie (opkaldt efter Mormor) død 1815 ugift.

1800 Karen (opkaldt efter Farmor) død 1835 ugift.

1803 Mette Johanne (efter Fars Stedmor) blev gift med Gaardmand Mads Krogh i Store Langkær, Brande Sogn; døde efter at have født Sønnen Jens.

1806 Jens (efter Farfar) fik Fødegaarden 1835, døde ugift 1850.

1810 Mariane (efter afdød Faster i Borris), gift med Gaardmand Anders Clausen i Bøvl.

1813 Jeppe (efter Morfar) død 1820.

1817 $\frac{10}{3}$ Jacob Jepsen, fik Fødegaarden efter Broderen Jens.

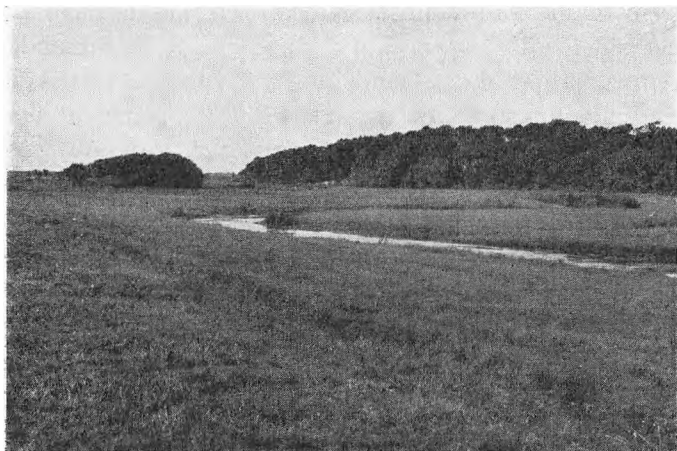
Jep Christian og Karen døde begge 1840, 76 og 65 Aar gl.

Jacob Jepsen Karstoft og Hustru Else Marie Jensdatter fra Vester Norge ved Bøvl gift $\frac{2}{3}$ 1851, fik 6 Børn:

- 1) Karen f. 1852; gift med Engmester Niels Jacobsen, Arnborg.
- 2) Jens f. 1854, fik efter Faderens Død 1876 »Jacobsminde« ved Omvraa, gift med Kirsten Marie Nielsen fra Borris.
- 3) Anne Marie Karoline f. 1856, gift med Kroejer Anton Nielsen af Hjortsballe Kro.
- 4) Jeppe Kristian f. 1858, gift med sin Kusine Ane Kirstine Jensen, Omvraa Mark. Døde barnløse.
- 5) Christian Immanuel f. 25. Juli 1862, gift med Johanne Kirstine Dagmar Kristensen af Hoven Kvinde-skole, Præstefolk i N. Snede.
- 6) Marie Vium f. 1865, gift med Maler og Kroejer Thomas Jensen, Blaahøj Kro.

Jakob Jepsen var med som Soldat i Istedslaget og saa Oberst Læssøe falde af Hesten ved Gryde Skov. Hans Broder Jens, som havde Fødegaarden, døde under Kri-gen ugift, og Jakob fik Gaarden efter ham; han var ellers uddannet i Varde som Møbelsnedker. Da Gaardens Bygninger var gamle og brøstfældige, besluttede han at sælge Bygningerne sammen med en Del af Gaardens Jord, som han forøgede med en større Parcel fra en nedlagt Nabogaard (Matr. Nr. 2 c), hvorefter han flyttede op paa en Hovedlod af den gamle Gaards Jord paa Højdedraget nord for Lunden og byggede

en ny Gaard. Her døde Else Marie 1870, 47 Aar gl., og 5 Aar efter solgte han Gaarden og flyttede ud paa en Ejendom, som havde været bortfæstet fra Gaarden, og som han gav Navnet »Jakobsminde«. Her døde han 1876, 59 Aar gl. En Snes Aar efter gik ogsaa denne Ejendom ud af Slægtens Besiddelse, og dermed var den sidste Rest af den gamle Slægtsgaard paa fremmede Hænder. Derimod er de to omtalte Gaarde, som Jakob solgte, endnu i den samme Slægts Eje, som de blev solgt til.

Aadalen ved Omvraa.

VII.

EN SKELSÆTTENDE TID

Denne Afhandling er ført ned til Tiden omkring 1870. Dette Aar, der faldt midt i Forfatterens Barndom, er i flere Henseender bleven et Tidehverv for Jyllands Vesteregn. Ved den Tid var »Det danske Hedeselskab« lige kommen i Gang med sit banebrydende Plantnings- og Kultiverings-Arbejde, der har givet Hedesognene et andet Udseende, og i Sammenhæng dermed har ogsaa Levemaaden og Livet med sine Skikke og Former forandret sig. Der kan i saa Henseende nævnes en hel Del Ting, som et Barn fra nævnte Tid har iagttaget, og som der her skal gives en lille Oversigt over.

Det var ved den Tid, Petroleumslampen kom i Brug og afløste de døsiges og besværlige Tællelys, der stadig skulde »braandes« med Lysesaks for at være i Orden.

Den første Petroleumslampe var en »Fladbrænder«, der siden afløstes af »Rundbrænderen«. Fladbrænderen var lunefuld og spændende at faa tændt. Det skete let, naar Glasset blev sat paa efter Tænding, at den lille Lysflamme forlod Vægen og steg til Vejrs op igennem Glasset for at slukkes ved Udstigningen og efterlade Omgivelserne i Mørke og Os. Kun Husfaderen maatte tænde Lampen, og Begivenheden var lige saa spændende for Husets Folk, store som smaa, som det en Menneskealder senere var spændende for Husets Folk at se Husfaderen starte sin første »Ford«. Ved samme Tid som Petroleumslampen kom ogsaa Tændstikkerne i Brug og afløste Fyrtøjet og Fyrfadet, naar Piben skulde tændes. De første Tændstikker kaldtes Svovlstikker; de var dobbelt farlige, for det første fordi de var giftige, og for det andet fordi de kunde tændes bare ved at stryges mod en Væg eller mod et Bukseben. Det var derfor godt, at de blev afskaffet snart igen og erstattet med de nu brugelige. Kaffen, som hidtil kun havde været en sjælden Fest- og Helligdagsdrik, begyndte at blive en Hverdagsdrik i Slæt og Høst, inden Folk gik til Arbejdet efter Middagssøvnen. Drikken blev »kogt og klaret« bedst i en sort Jydepotte og serveret med et Stykke brunt Sukker til. Brændevinsflasken blev fjernet fra sin faste Plads paa Dagligstuebordet ved Siden af Ølkruset; men i Madkurven om Eftermiddagen til Folkene i Marken blev der vedlagt en Snaps.*) Tobakskassen med Udkradser havde endnu sin Plads i et Hjørne paa den faste Bænk ved Langbordet. Cigarer kendtes ikke. Der var hvidt Sand strøet paa Gulvet, og det var endnu Skik at gaa

*) De sidste Rester af det forbudte Brændevinstøj til Hjemmebrænding, bestaaende i Kobberrør, blev bortbyttet med Kobberkedler.

med Træsko i Stuen, men det varede ikke længe. Der begyndte at komme Gardiner for Vinduerne, først Gardinkapper. De sidste Alkovesenge forsvandt, men Sengehalmen forblev i Brug længe endnu. For unge Piger var det en Overgang moderne at gaa med Krinoliner til Stads. I Mandfolkenes Paaklædning blev Frakken afløst af Jakken, og Forklappen i Bukserne forsvandt, et Par Lommer anbragtes foran under Maven neden for Vesten. Den »toradede« Vest, som blev knappet helt op til Halsen, afløstes af en »eenradet« med Aabning for oven, som krævede Kravebryst, der skulde være sort. Hovedtøjet var Kasket med blank Skygge og Rem til at slaa om Hagen i Blæsevejr. Den Skik bestod endnu længe.

I Vognporten blev den slive Stadsvogn med sine to Agestole, hængende i Læderremme, rykket ned blandt Arbejdsvognene, og dens Plads indtaget af en ny Vogn med Fjedre under og Læder foran; tilmed var det en »Underløber«, d. v. s. Forhjulene kunde drejes ind under Vognen uden at støde imod Bundbrædderne. Næsten alle Gaardmændene paa Eggen fik i Begyndelsen af Halvfjerdserne Fjedervogne. I Loer blev Kasteskovlen afløst af en Rensemaskine med Haandsving. I Marken blev Træplov og Harve erstattet af Jern-dø. Levemaaden var endnu gammeldags og tarvelig, men sund og god. Man hjemmebagte, hjemmebryggede og hjemmeslagtede. Der kan ogsaa tilføjes, at man paa en Maade hjemmesyede, idet man bestilte »Karleskræddere« og »Kvindeskræddere« til at komme paa passende Tider og sy ny Klæder til Familiens Medlemmer. Det var i de samme Aar, at de første Symaskiner kom i Gang. Ogsaa Sadelmageren kom efter Anmodning og gjorde Hestetøjet i Orden til Foraarsarbejdet. Alle disse Haandværkere saa vel som Engmestre og Mergel-

kastere fik Kost og Logis paa Arbejdsstedet hos Familien. Man spiste med Hornskeer og langede til Fadet. Man pillede selv sine Kartoffler og brugte runde Trætallerkener med ophøjet Kant. Dug brugtes ikke til daglig paa det lange Bord i Dagligstuen; det kunde vanskelig undgaas, at der under Vejs fra Mælkefadet blev spildt Mælk paa Bordet, men det var undskyldeligt. Der blev holdt 3 Hovedmaaltider daglig: Om Morgenen Kl. 5^{1/2} om Sommeren, Kl. 7^{1/2} om Vinteren: kogt Mælk med Brødterninger tilsat den Grød, der var levnet Aftenen før. Om Middagen Kl. 12: stegt Flæsk eller Kødmat i Melsovs med varme Kartoffler og som anden Ret Vælling, Sødsuppe eller anden Søbemad. Om Aftenen ved Sengetid varm Surgrød af hele Byggryn med Mælk til. Hele Aaret blev der spist Eftermiddagsmellemad Kl. 5: Smørrebrød og Øl, om Sommeren Formiddagsmellemad Kl. 9. Til Enge langt borte kørte Folkene i Slættiden hjemmefra ved Solopgang med Proviant i Vognen til hele Dagen og med frisk Mod i Sindet.

Gilder var der ikke mange af. Den Skik at medbringe Ske og Gaffeltøj til større Gilder var hørt op i den forrige Generation; men det var endnu en kort Tid Skik at levere »Send« i Forvejen, særlig ved Begravelser, hvor Følget altid var indbudt. Begravelsesskikkene var ellers ikke meget forskellige fra de nuværende. Den døde blev vasket, og hvis det tiltængtes barberet samt »lagt paa Straa« paa et Bord i Storstuen; under Bordet blev stillet en Spand Vand, der blev fornyet daglig indtil Begravelsen. Dagen før Begravelsen blev Liget klædt i de dertil anskaffede hvide Ligklæder. Paa Begravelsesdagen samledes Følget i Hjemmet om Formiddagen og blev beværtet. Blomster var det smaa med, navnlig om Vinteren, kun lidt Gran blev der

strøet med i Ligsluen. Kranse kendtes saa godt som ikke. Inden Laaget blev lagt paa Kisten, blev der sunget en Salme, og de efterladte gik frem een efter een og strøg den døde over Panden og de foldede Hænder til Farvel. Kisten skulde være sandstrøet sortmalet med et tydeligt Kors paa Laaget, som viste, hvor Hovedgærdet var, for at den døde kunde ligge retvendt i Graven med Fødderne mod Øst, rede til at gaa Herren i Møde, naar han kom og kaldte op af Graven. Nogen særlig Ligvogn brugtes ikke. Kisten blev stillet paa en almindelig Vogn bag ved Agestolen forspændt med Gaardens Heste og med Manden selv eller en betroet Stedfortræder som Kusk. Derpaa satte Ligskaren sig i Bevægelse til Kirken, ordnet efter Slægtskabs og Venskabs Hensyn. Paa Kirkegaarden blev Kisten baaret af Venner og Paarørende, Præsten og Degnen gik foran og sang: »Her mødes alle Veje.« Ved Graven blev der af Følget før og efter Præstens Tale og Jordpaakastelsen sunget en Salme efter Salmebogen. Trykte Salmer brugtes ikke. Saa snart Højtideligheden var forbi, tog nogle unge Mænd af Følget fat paa at kaste Graven til. I dette Øjemed var der stillet en Del Skovle til Disposition i den opkastede Jorddyng. Tilkastningen skete i hastigt Tempo. Det gungrede hult mod Kistelaaget og føltes brutalt som det sidste Farvel. Fra Kirkegaarden kørtes der i Skare tilbage til Hjemmet, hvor Følget beværtedes med Middagsmad og tilbragte Eftermiddagen.

Ved Begyndelsen af Halvfjerdserne holdtes der endnu store Bryllupper, som varede i 2 Dage. Der kørtes i Skare til Kirke med Forridere og Klarinetblæsere i Spidsen; men for øvrigt var de gamle vidtløftige Bryllupsskikke stærkt i Færd med at dø hen. Ved Barselgilder krævedes 5 Faddere, deriblandt 2

Kvindefaddere, hvoraf den ene skulde bære Barnet, den anden tage Huen af og sætte den paa igen efter Daaben. Faddergaver kendtes ikke. Konfirmationsgilder holdtes ikke; Konfirmationsgaver var der ikke noget, der hed. Fødselsdagsgilder blev kun holdt som Børnegilder. Søskende fik vel Kendskab til hinandens Fødselsdage, men Dagene blev ikke festligholdt; Forældrenes Fødselsdag lodes Børnene uvidende om, Bryllupsdagen ligesaa. Sølvbryllup blev ikke holdt. Der var ingen Foreninger med tilhørende Gilder, hverken for unge eller gamle. Men der var Julegilder, og det baade Julegilder for unge og Julegilder for gamle. Tiden fra Lillejuledag til Kongedag var een eneste Ferie- og Festtid baade hjemme og ude. Hvert Hjem havde sit Julegilde for gamle og sit Julegilde for unge. De holdtes kun om Aftenen. Ved de gamles Julegilde kom ogsaa mindre Børn med; de legede i et Værelse for sig selv, som oftest Sovekammeret, medens de gamle, baade Mænd og Koner, sad omkring Langbordet og morede sig kostelig med at spille Kort om Æbler og Pebernødder, som var toppet op i Tallerkener og stillet i Række paa Bordet ved Siden af blankpudsede Messinglysestager med nystøbte tykke Julelys. De unges Julegilde holdtes i Storstuen med Musik og Dans til ud paa de smaa Klokkeslet. Der blev skænket Brændevin, men altid med Maade. Der blev snakket morsomt, men ikke bandet; det hørte ikke dengang med til at gøre sig gældende.

Legestuer holdtes ikke mere; de omtaltes som noget utilbørligt, der var afskaffet. Men de unge kunde naturligtvis ikke nøjes med at komme sammen og danse i Juletiden. Der var saa de offentlige Markeder, hvor Ungdommen kunde danse; men det var ikke saa anstændigt og hyggeligt som i private Hjem, og for at faa

mere Dans i Hjemmene blev der opfundet »Bindegilder«. Det var Gilder, der blev til paa den Maade, at nogle unge Karle talte sammen om at forfatte et »Bindebrev« og sende det til Datteren eller Døtrene i det Hjem, hvor Gildet ønskedes holdt. I Brevet blev der stillet gaadefulde personlige Spørgsmaal, som vedkommende ikke kunde eller vilde give Svar paa, og saa var hun »bunden«, indtil Hjemmet stillede sig til Raadighed for et Bindegilde, som de unge selv indbød til mod en vis Betaling for Musik og Beværtning. Det skete engang i Omvraa, at Døtrene i en Gaard modtog et saadant Bindebrev og fik af deres Fader Lov til at gøre Bindegilde; men Faderen vilde selv bestemme, hvor mange der skulde med, og hvor længe Gildet skulde vare, saa fritog han til Gengæld Deltagerne for Betaling. I den Anledning forfattede han en Vise, som han traadte frem med under Gildet og sang sammen med nogle af Deltagerne. I Visen forekom bl. a. følgende Vers, som belyser Situationen:

»Jeg mine Døtre løse vil fra Brevet, som I skrev dem til;
 jeg spørger nu, om de er kvit og er fra Baandet fri
 Det er just ikke stort det Bal, maaske der skulde være fler
 til Tal;
 men jeg har selv bestemt den Maad', som jeg dertil har Raad.«

Et andet Vers skulde give Udtryk for, at egentlig ønskede Værten Dansen sluttet Kl. 2, men han vilde dog lægge en Time til, saa skulde Gildet høre op. Derom hed det i Visen:

»Naar Klokken den er slagen to, ophører Dansen i Omvro,
 herpaa jeg svarer selv dog nej, I bliver ved til trej.«

Da Visen havde en ret kvik gammel Melodi, blev den snart udbredt i Egnen og sunget, saa længe den havde Nyhedens Interesse.

Som Gilder, omend mest af Navn, kunde ogsaa